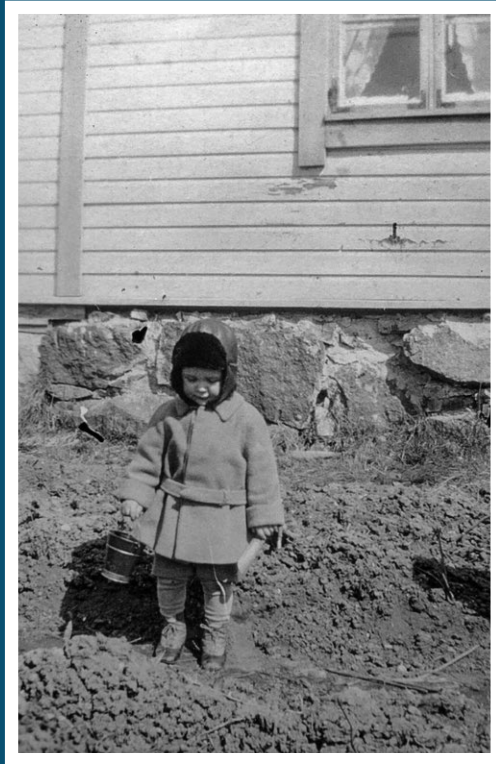

Marjo Mela & Markku Mattila

LATVIALAISET SUOMESSA

Latvialaiset Suomessa

Marjo Mela & Markku Mattila

**SIIRTOLAISUUS-
INSTITUUTTI**

Turku 2019

Kansikuva: Johan Rosenberg ämpäriin ja lapion kanssa tutustumassa kevääseen.
Kuva: Thomas Rosenbergin kokoelma.

Julkaisuja 25, 2019
Siirtolaisuusinstituutti

Copyright © Siirtolaisuusinstituutti & kirjoittajat

ISBN 978-952-7167-71-7 (nid.)
ISBN 978-952-7167-72-4 (pdf)
ISSN 2343-3507 (painettu)
ISSN 2343-3515 (verkkójulkaisu)

Painosalama Oy, Turku 2019

Sisällysluettelo

ESIPUHE	9
---------------	---

I OSA LATVIA JA SUOMI

Baltian maat ja kansat.....	13
Esihistoriallinen aika: kulttuuria, geenejä ja kieltä	17
Keskiajalta 1900-luvun alkuun	20
Kansallinen herääminen ja kiihkeät vuodet.....	23
Itsenäistymisestä Euroopan unionin aikaan	28
Taloudelliset kosketukset Suomen ja Latvian välillä	33
Latvialaisten määrä Suomessa	38

II OSA ELÄMÄKERRALLISIA TUOKIOKUVIA

Tiede, taide ja kulttuuri	51
Sotilaselämää	80
Poliittisia pakolaisia ja anarkisteja Suomessa	90
Latvialaiset Suomen ja Venäjän sisällissodan pyörteissä.....	105
Politiikkaa, diplomatiaa – ja vakooja	114
Toisen maailmansodan aika	124
Liikkeenharjoittajia ja yrittäjiä.....	130
Sukuja ja perheitä.....	135
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	151
LIITE. Vuonna 1921 Kronstadtista Suomeen paenneet latvialaiset	165

Luettelo kuvista ja taulukoista

Kuvat

1. Havainnepiirros Baltian alueesta ja sitä asuttaneista heimoista noin vuonna 1150 jaa13
2. Terijoen kyläraitia 1930-luvulta. Kauppaliikkeitä oli varsin paljon 39
3. Lydia Sesemann oli ensimmäinen suomalainen nainen, joka väitteli tohtoriksi (kemia) Zürichin yliopistosta 1874. Hän oli myös ensimmäinen Zürichin yliopistossa väitellyt nainen. Hänen isänsä oli latvialaistaustainen, joten hän oli myös ensimmäinen latvialaistaustainen nainen väittelijänä 54
4. Janis ja Elli Rozentāls. 56
5. Theodor Tugai eli Teuvo Tulio oli latvialaistaustainen elokuvaohjaaja, joka eli oikeastaan koko elämänsä Suomessa 58
6. Olga Osol työnsä ääressä61
7. Olga Osolin suunnittelema Myrna on ollut yksi Arabian suosituimmista kahvikupeista 62
8. Dinah Selkina-Ahon tanssiesitys Helsingissä 1927 64
9. Dinan tanssiesityksen mainos 1924 65
10. Esimerkiksi vuonna 1924 pidetyn tanssiesityksen puvustus maksoi Dinalle yhteensä 3 000 silloista markkaa..... 67
11. Hovimestari Aleksander Grobowsky 70
12. Edgar Vaalgamaa opiskeli Suomessa teologiaa. Neuvostoliiton miehitettyä Latvian hän teki pappisuransa Suomessa 72
13. Bruno Kalniņš oli latvialainen poliitikko, joka kävi koulua Suomessa.....75
14. Ilmoitus Sortavalan Sanomissa 11.5.1916 (no 51)..... 76
15. Ilmoitus Sortavalassa ilmestyneessä Laatokka-lehdessä vuodelta 1909.77
16. Mikelis Valters (1874–1968) oli latvialainen poliitikko ja diplomaatti. Hän oli paossa Suomessa vuoden 1905 tapahtumien johdosta ja työskenteli Yliopiston kirjastossa. Hän luetteli latvialaista kokoelmaa. Hän asui Suomessa myös 1913. Hän kirjoitti osia vastaisenäistyneen Latvian perustuslaista. Puoluekannaltaan hän oli sosialidemokraatti ja koulutukseltaan oikeustieteen tohtori. 78
17. Vladimir Laiming oli komendanttina 1906 Viaporin kapinan aikana 83
18. Kenraali Kristjanis Berķis..... 88
19. Venäläisen poliisin henkilökortti Alberts Traubergsista 96
20. Tshokke (kesk.) Tampereen raastuvanoikeudessa 102
21. Ivar Smilga oli ammattivallakumouksellinen 105
22. Jan Behrsin oli Neuvosto-Venäjän ensimmäinen Suomen lähettiläs114

23.	Latvian Suurlähetystön sisäänkäynti. Lähetystö on arkkitehti Valter Jungin suunnitelma ja rakennettu 1921	115
24.	Kārlis Zariņš oli Latvian ensimmäinen suurlähettiläs Suomessa	116
25.	Gerda Ryti	118
26.	Mary Louise Martin eli Emma Marija Schuul. Yksi 1930-luvun huippuvakoojista. Hän oli suhteellisen vaatimattomasti koulutettu, mutta lahjakas, mitä muuntautumiskykyyn ja vakoiluun tulee. Hänen avullaan paljastettiin ns. Trusti eli neuvostovakoilun soluttautuminen Euroopassa.....	122
27.	Kuvassa latvialainen ILGA-rahtilaiva, joka karkasi Laatokan etelärannalta venäläisiltä ja purjehti Lunkulansaarelle antautuakseen suomalaisille. Laiva laski ankkurinsa Kuratsaaren patterin edustalle 22.9.1941 noin kello 6. Haapakosken kuvissa laiva on täysissä varusteissa, valkoinen lippu ja Latvian lippu perässä. Tässä kuvassa mastossa vain kuusen karahka, mitähän se tarkoittaa.	126
28.	Äiti ja liikemäinen Irene Jaari	133
29.	Irene Smirnova kohtalokas kaunotar ja tuleva piispatar	141
31.	Vammelsuussa ja Käkisalmissa vaikuttanut Kristian Kalnin	143
32.	Nina Kalnin koululaisena	144
33.	Nina Kalnin työpaikallaan.....	145
34.	Nina kävi keskikoulun Terijoen venäläisessä yhteiskoulussa	146
35.	Oskar Rosenberg Helsingin kauppatorilla myymässä kukkia	147
36.	Flora Dahlin puutarha	148
37.	Sofi Sūna Latvian lähetystön edessä	149
38.	Takana vasemmalla on Lisa (Elisabeth), Olga ja Anna. Edessä on mamma Leijnieks (Emelie).....	150
39.	Kesällä Jūrmalassa	150

Taulukot

1.	Baltiasta peräisin oleva väestö Suomen suurimmissa kaupungeissa 1870–1910	41
2.	Baltiasta peräisin olevan väestö osuus Suomen kolmessa suurimmassa kaupungissa vuosina 1870–1910	41
3.	Suomessa oleskelleiden latvialaisten vuosittainen määrä vuosina 1920–1949	43
4.	Latviankielisten määrä Suomessa vuosina 1990–2017	45
5.	Latviassa syntyneiden määrä Suomessa vuosina 1990–2017	46
6.	Aleksanterin kimnaasin latvialaistauaset oppilaat vuosina 1870–1918	74
7.	Kannaksella asuneiden latvialaisten asuinkeittymät 1920-luvulla.....	109

Riikalainen tukkukauppias pakeni perheensä kanssa Helsinkiin ensimmäisen maailmansodan aikana. Hän hankki tyttäriilleen nuket, jotka ristittiin myös Manjaksi ja Ljubaksi. Antiikkikauppias Piippa Tandefelt osti nuket toiselta rouvalta 1970-luvulla ja nykyisen ne ovat Tandefeltin tyttären Petra Tandefeltin hoidossa Suomenlinnan lelumuseossa. Kuva: Anna Huovinen.

Esipuhe

Latvia täyttää itsenäisenä valtiona 101 vuotta tänä vuonna (2019). Valtiona Latvia on siis suhteellisen nuori, yhtä nuori kuin Viro, Liettua tai Suomi. Omaleimaisena alueellisenä kokonaisuutena sillä on ikää huomattavasti enemmän. Myös Latvian alueen ja nykyisen Suomen väliset kontaktit ovat iäkkäät ja moninaiset.

Tässä kirjassa päähuomio on nykyisen Latvian alueelta peräisin olleiden ja olevien ihmisten kontakteista Suomeen ja suomalaisiin. Kirjan rakenteellinen ajatus on sellainen, että ensin yhteyksiä tarkastellaan yleisellä tasolla luomalla lyhyt yleiskatsaus alueiden yhteiseen poliittiseen, kulttuurilliseen, kaupalliseen ja väestölliseen historiaan. Kirjan toisessa osassa käsittelemme latvialaisten merkitystä ja vaikutusta Suomessa ennen kaikkea henkilöhistoriallisesti, yksityisten ihmisten ja yksityisten tarinoiden kautta. Toivomme, että kirjan kahtia jaettu rakenne tuo siihen vahvuutta: että osat tukevat toisiaan ja asian ymmärtämistä ja että kirja olisi hieman enemmän kuin vain osiensa summa.

Nykyisen Latvian alue on monimuotoinen sekä etniseltä koostumukseltaan että maantieteeltään, jotka seikat ovat olleet myös historiallisessa muutoksessa. Kirjaa kirjoitettaessa olemme pitäytyneet sellaisessa periaatteessa, että latvialaisella tarkoitamme ihmisiä, jotka ovat syntyneet tai kasvaneet nykyisen Latvian alueella. Tämä määritelmä kattaa niin latviaa äidinkielenään puhuneet kuin myös alueelta kotoisin olleen saksalais-, juutalais- tai venäläisperäisen väestön. Määritelmämme ”latvialaiselle” on siis varsin avoin. Se ei ole tiukka ja kategorinen.

Latvian alueen historiasta johtuen esimerkiksi paikoilla on usein monia erikielisiä nimiä. Tyypillisesti olemassa on sekä latviankielinen että saksankielinen nimi, mutta myös useampia kielivariantteja saattaa olla. Esimerkiksi suomen kielellä Väinänlinna tunnettu kaupunki on latvian kielellä nimeltään Daugavpils, saksan kielellä Dünaburg ja venäjän kielellä Dvinsk. Olemme omaksuneet linjan, että maantieteellisistä paikoista käytetään johdonmukaisesti niiden latviakielistä nimeä. Myös ihmisten nimet saattoivat olla eri kielimuodoissa. Ihmisten nimestä on käytetty sitä muotoa, joka nähdäksemme on suomalaiselle lukijalle helpoin ymmärtää.

Kirja jakaantuu kahteen osaan. Osassa I luodaan yleiskuva Suomen ja Latvian suhteisiin halki aikojen. Käsittely on tavallaan anakronistinen, sillä mitään Latviaa ei tietenkään ollut olemassa ennen maan itsenäistymistä. Suomesta voimme puhua nykyisessä mielessä siitä lähtien, kun maa-alue liitettiin Venäjän keisarikuntaan ja Suomen autonominen suuriruhtinaskunta syntyi. Kyse on siis näiden alueiden ja ihmisten kanssakäymisestä halki aikojen. Osa II esittää Suomessa asuneiden latvialaisten historiaa pieninä tarinoina ennen kaikkea henkilökuvien kautta. Tässä osassa

materiaali on ryhmitelty aihepiireittäin: tutustumme esimerkiksi sotilaisiin, tieteen, taiteen ja kulttuurin edustajiin ja liikkeenharjoittajiin. Mielestämme näiden henkilökuviin aihepiireittäinen ryhmittely palvelee kirjan luettavuutta paljon paremmin, kuin esimerkiksi kronologinen esitystapa olisi palvellut. Toivomme, että lukija yhtyy mielipiteeseemme ja tähän kirjan rakenteelliseen ratkaisuun.

Kirjoittajista filosofian tohtori Marjo Mela on kirjoittanut ja toimittanut Latviaa käsitteleviä kirjoja. Hän on opettanut vuodesta 1997 Helsingin yliopistossa vierailevana opettajana Baltian maita käsitteleviä kursseja. Mela työskentelee Sibeliuksen lukiossa lehtorina. Hän on saanut tätä teosta varten apurahaa Suomen tietokirjailijoilta, mistä lausuu lämpimät kiitokset. Dosentti Markku Mattila työskentelee Siirtolaisuusinstituutissa. Viimeisten vuosien aikana hän on ollut mukana useassa ihmisten liikkuvuutta koskevassa tutkimushankkeessa.

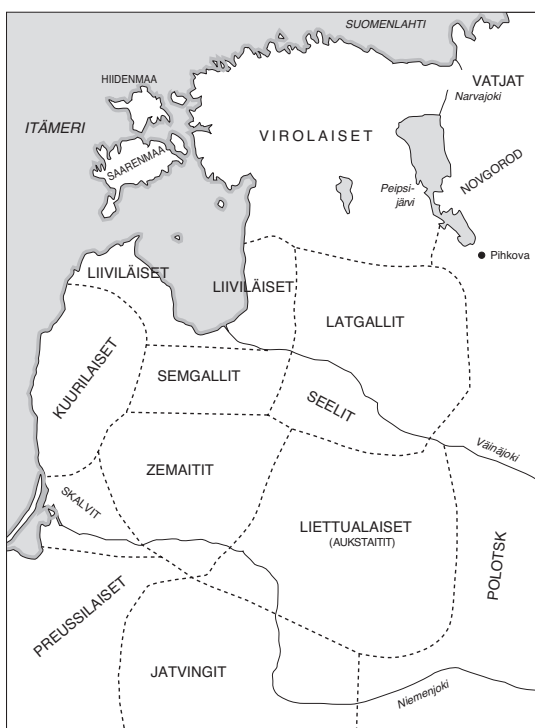
Kirjoittajat haluavat erityisesti kiittää Harry Halénia, Antero Leitzingeria, Thomas Rosenbergiä ja Ylwa Rewelliä. He ovat luovuttaneet käyttöömmme tutkimusaineistojaan, sukulaistensa arkistoja ja valokuvia. Dosentti Ismo Söderling luki ja kommentoi käsikirjoituksen. Tästä esitämme hänelle lämpimän kiitoksen. Kirjoittajat kuitenkin vastaavat lopputuloksesta, joten vastuun julkaisun laadusta ja virheistä kantavat yksinomaan kirjoittajat.

Helsingissä ja Seinäjoella 30.9.2019
Marjo Mela & Markku Mattila

I OSA
LATVIA JA SUOMI

Baltian maat ja kansat

Nykyään Baltia koostuu kolmesta itsenäisestä valtiosta: Virossa, Latviassa ja Liettuassa. Aikojen alussa tällaista valtio- tai aluejakoa ei tietenkään ollut, vaan alueet ja niihin liittyvät etnisyydet ovat kehittyneet vähitellen. Vuoden 1000 jaa. paikkeilla Baltia voidaan jakaa seuraaviin kielellisiin (etnisiin) alueisiin. Karkeasti ottaen alueen pohjoisosassa ja Riianlahden rannoilla asui kielellisesti suomalais-ugrilainen väestö, eli virolaiset ja liiviläiset. Sisämaassa, Daugava-joen ympäristössä, asuivat jokivartta ylöspäin mentäessä semgallit, latgalit ja seelit. Riianlahdesta etelään pitkin Itämeren rantaa asui puolestaan kuurin kieltä puhunut väestö. Nykyinen Latvian alue ja väestö syntyy semgallien, latgaliin, seeliin ja kuuriin sulautuessa ajan kuluessa yhteen. Alueella asunut liivin kieltä puhunut väestö ”latvialaistuu” ja kutistuu aikojen saatossa lähes olemattomiin. Baltian alueen eteläosaa asuttivat (lännestä itään lueteltuina) žemaitit, aukštaitit ja (varsinais-)liettualaiset. Nykyliettualaiset ovat suurimmalta osalta näiden kolmen ryhmän yhteensulautumisen tulos.¹

Kuva 1. Havainnepiirros Baltian alueesta ja sitä asuttaneista heimoista noin vuonna 1150 jaa. Lähde: Kasekamp 2013, 26. Lainattu tähän kustantajan (Vastapaino) luvalla.

¹ Alenius 2000, 23–25; Vaalgamaa 2001, passim.

Pakanallinen Baltian alue joutui voimakkaan saksalaisvaikutuksen piiriin 1200-luvun alusta lukien. Liivinmaan, Kuurinmaan ja Viron joutuminen saksalaisten ritarien ja katolisen kirkon alaisuuteen merkitsi hallinnollisesti ja sosiaalisesti sitä, että saksan kieltä ja kulttuuria edustanut saksalaisperäinen aatelisto asettui hallitsemaan aluetta asuttaneita muita etnisiä ryhmiä. Vaikka osa Baltiasta joutui 1600-luvulla Ruotsin valtakunnan yhteyteen ja kokonaisuudessaan sittemmin 1700-luvun alussa Venäjän alaisuuteen, säilytti saksalainen aatelisto feodaaliset erioikeutensa – tai ainakin niiden rippeet – käytännössä 1900-luvun alkuun asti.²

Etnisesti Baltian alue on aina ollut moninainen. Vuonna 1897 tehdyn Venäjän keisarikunnan ensimmäisen väestölaskennan mukaan Kuurinmaan, Latgalen ja Liivinmaan eteläosan (siis osapuilleen nykyisen Latvian) väestöstä kaksi kolmasosaa oli latvialaisia, joka kahdeksas oli venäläinen tai valkovenäläinen, joka neljästoista juutalainen ja joka seitsemästoista saksalainen. Väestön kooksi laskettiin tuolloin 1,93 miljoonaa henkeä.³ Venäläinen asutus oli syntynyt melko äskettäin, pääosin 1800-luvun loppupuolella.⁴ Juutalainen väestö sen sijaan oli jo vanhempaa perua: ensimmäinen juutalainen yhdyskunta perustettiin vuonna 1571, mutta joitakin juutalaisia oli alueella ollut ennenkin.⁵ Tämän lisäksi Latvian alueella asui myös muita, mutta paljon pienempiä etnisiä vähemmistöjä, kuten virolaisia, puolalaisia, ukrainalaisia, liiviläisiä ja romaneita. 1900-luvun maailmansotien ja Neuvostoliittoon kuulumisen jäljiltä Latvian etninen monimuotoisuus on kaventunut. Nykyisin Latvian väestöstä noin kolme viidesosaa on etnisiä latvialaisia ja hieman reilu neljäsosa venäläisiä. Muiden etnisten ryhmien osuus väestöstä vaihtelee ryhmittäin noin kolmen prosentin osuudesta alta prosenttiin.⁶ Latvian väkiluku on nyt noin 1,9 miljoonaa.

Latvia itsenäistyi ensimmäisen kerran 18. marraskuuta 1918. Syntymän taustalla olivat ensimmäinen maailmansota ja Venäjän keisarikunnan hajoaminen. Tässä Latvia liittyy samaan ”perheeseen” kuin esimerkiksi Suomi ja Viro (tuolloin ensi kertaa itsenäistyneet valtiot), mutta eroaa esimerkiksi Liettuasta ja Puolasta. Puola oli ollut itsenäinen valtio jo keskiajalla.⁷ Samoin oli ollut Liettua, joka 1400-luvun alussa Suur-Liettua oli ulottunut aina Mustalle merelle asti.⁸

Latvian itsenäistymistä edelsivät ensimmäisen maailmansodan koettelemukset. Keskusvaltojen ja ympärysvaltojen välinen itärintama kulki maan poikki. Käytännössä Latvian maaperällä sotivat Venäjän ja Saksan keisarilliset armeijat. Latvia kärsi

² Alenius 2000, 39–76, 105–138, 159–196 passim; Kasekamp 2013, 39–135 passim; Niitemaa & Hovi 1991, 57–338 passim.

³ Kasekamp 2013, 126.

⁴ Alenius 2000, 172.

⁵ Šteimanis 2002.

⁶ Mela 2005b.

⁷ Hovi 1994, 16–21.

⁸ Esim. Kasekamp 2013, 44–49.

pahasti pitkästä asemasodasta sekä siihen liittyneestä Saksan miehittämien alueiden sotilashallinnosta. Miehitetyllä alueella kärsittiin myös elintarvikepulasta. Sotaan liittyi myös teollisuuslaitosten, koneiden, metallien (esim. kuparikatot) ja jopa kokonaisten koulujen (esim. Riian polyteknillinen korkeakoulu) evakuoiminen Venäjälle. Myös Saksa vei hallitsemiltaan alueilta suuret määrät tavaraa, esimerkiksi puutavaraa, koneita ja laitteita. Väestöäkin evakuoitiin ja sitä myös pakeni: kaikkiaan kolmannes maan väestöstä siirtyi sodan jaloista pois. Latvialaisia palveli Venäjän armeijassa runsaat 150 000 miestä ja latvialaisten miestappiot olivat runsaat.⁹ Suursodan päättymistä ja itsenäisyysjulistusta seurasi vielä itsenäisyysota. Sitä käytiin osin keskinäisenä sisällissotana ja osin Neuvosto-Venäjän joukkoja vastaan. Mukana oli myös kenraali Rüdiger von der Goltzin saksalaisia joukkoja, Britannian ja Ranskan laivastoa, ”valkoisia” venäläisiä, puolalaisia, liettualaisia, virolaisia sekä viimeksi mainittuja auttaneita suomalaisia ja tanskalaisia vapaaehtoisia. Tilanteen sekavuudesta kertoo, että keväällä 1919 Latvialla oli yhtä aikaa kolme keskenään kilpailevaa hallitusta: Kārlis Ulmanisin johtama Latvian väliaikaishallitus, Leninin tunnustama bolshevikkihallitus ja saksalaisten pistinten varassa seissyt latvialainen nukkehallitus. Vuoden 1920 elokuun puoliväliin mennessä itsenäisyysota Latviassa oli ohi. Maailmansota huomioon ottaen sotarintamat olivat liikkuneet Latvian maaperällä edestakaisin ja ristiinrastiin kaikkiaan noin kuuden vuoden ajan.¹⁰

Parikymmenvuotista itsenäisyyttä seurasi toinen maailmansota, jossa Latvian alue joutui taas sotaanäyttämöksi. Saksan ja Neuvostoliiton solmiman Molotov–Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan mukaisesti Baltia (ja siis myös Latvia) kuului Neuvostoliiton etupiiriin Suomen tapaan. Kesäkuussa 1940 Neuvostoliitto pani sovittua etupiirijakoa toimeen ja miehitti Baltian maat. Tätä oli edeltänyt Neuvostoliitolle noissa maissa myönnettyjen sotilastukikohtien perustaminen. Suomi oli sotinut talvisodan ja säästyi miehitykseltä. Latviaan perustettiin Latvian Sosialistinen Neuvostotasavalta. Vuotta myöhemmin, kun Hitlerin Saksa hyökkäsi itään, Saksan armeija ”vapautti” – käytännössä miehitti – Baltian. Tällöin Suomi tuki Saksan hyökkäystä omalla jatkosodallaan. Ja kun sotaonni kääntyi, Neuvostoliitto ”vapautti” – käytännössä miehitti – Baltian, kun puna-armeija eteni länteen, kohti Berliiniä. Tässä yhteydessä Latvian Sosialistinen Neuvostotasavalta palautettiin voimaan. Näin toteutettiin sitä ”etupiirijakoa”, jonka Neuvostoliitto, Yhdysvallat ja Iso-Britannia sinetöivät kokouksissaan Teheranissa, Jaltalla ja Potsdamissa.¹¹ Latvialaiset vastarintamiehet eli metsäveljet (meža

⁹ Kasekamp 2013, 133–135; Alenius 2000, 197–201; Rislakki 2005, 48, 56, 80–81.

¹⁰ Alenius 2000, 204–206; Kasekamp 2013, 143–151; Niitemaa & Hovi 1991, 358–359; Rislakki 2005, 56.

¹¹ Šneidere 2007.

bräji) taistelivat aseellisesti neuvostomiehitystä vastaan pitkälle 1950-luvulle asti.¹² Samanlaista metsäveljien taistelua käytiin myös Virossa ja Liettuassa.¹³

Neuvostoliitto ja koko itäblokki ajautui vaikeuksiin 1980-luvulla. Mihail Gorbatšovin johdolla yritetty uudistamispolitiikka, perestroika, ei tuottanut tulosta. Itä-Euroopan kansandemokratiat luopuivat sosialismista: esimerkiksi marraskuussa 1989 kylmää sotaa ja Neuvostoliiton valtapiiriä symboloinut Berliinin muuri murtui ja vuoden päässä siitä kommunistinen Itä-Saksa liittyi Saksan Liittotasavaltaan (Länsi-Saksa) muodostaen jälleen yhtenäisen Saksan. Baltian maat olivat Neuvostoliiton hajoamisprosessin kärjessä, kun ne alkoivat vaatia siitä eroamista. Kun Neuvostoliitossa yritettiin vankkaappausta elokuussa 1991, julistautuivat Baltian maat hyvin nopeasti itsenäisiksi. Latvia julisti itsenäisyyden elokuun 21. päivänä. Viimeinen silaus Baltian maiden itsenäistymiseen oli se, että vuoden loppuun mennessä Neuvostoliitto lakkasi olemasta.¹⁴

Neuvostoliiton romahdus ja itäblokin katoaminen sekä Saksan yhdistyminen vauhdittivat myös Euroopan unionin laajenemista. Suomi liittyi unioniin vuoden 1995 alussa ja yhteisvaluutta euro otettiin käyttöön vuoden 2002 alussa. Viro aloitti jäsenyysneuvottelut unionin kanssa 1997 ja Latvia sekä Liettua vuonna 1999. Samoihin aikoihin käynnistettiin myös neuvottelut NATO-jäsenyydestä. Vappuna 2004 Latvia ja muut kaksi Baltian maata liittyivät Euroopan unioniin. Puolustusliitto Natoon maat olivat liittyneet kuukautta aiemmin.

¹² Ērglis 2007, 60–76.

¹³ Virosta esim. Laar 1993 ja Liettuasta esim. Kuodyté 2007.

¹⁴ Kasekamp 2013, 231–239.

Esihistoriallinen aika: kulttuuria, geenejä ja kieltä

Nykyisen Suomen maantieteellisen alueen asuttaminen alkaa viimeisen jääkauden loppuaikana, jäätikön vetäytyessä luoteeseen. Ensimmäiset ihmiset saapuivat nykyisen Suomen alueelle noin 8800 eaa., jolloin metsät olivat etupäässä lehtipuumetsiä. Asutus vakiintui Etelä-Suomeen hieman myöhemmin mäntymetsän vakiintumisen jälkeen. Muuttajat kuuluivat Kundan–Butovon–Veretjen kulttuuripiiriin. Se ulottui nykyisestä Koillis-Puolasta Baltian kautta itään aina Volgan mutkaan ja Vienanjoelle saakka. Etelässä sen kulttuuripiiriin kuuluivat nykyisen Valko-Venäjän pohjoisalueet. Käytössä oli kaksi pääasiallista muuttoreittiä: Suomeen tultiin sekä Äänisen takaa idästä päin että etelästä, nykyisen Viron alueelta. Pohjois-Suomea asutettiin myös nykyisestä Norjasta käsin, sitä mukaan, kun jää sielläkin vetäytyi. Tulijat elättivät itsensä pyyntikulttuurin (metsästäjä-keräilijä) keinoin.¹⁵

Pyyntikulttuurin laajeneminen karjanhoidolla ja maanviljelyksellä tapahtui nuoremalla kivikaudella. Tähän liittyi nuorakeraamisen kulttuurin eli vasarakirveskulttuurin (myös venekirves- tai sotakirveskulttuuri) leviäminen Suomeen noin 2800-luvulta eaa. alkaen. Kulttuuripiirin asuinpaikat sijaitsivat Etelä- ja Lounais-Suomessa sekä Etelä-Pohjanmaalla. Kotieläiminä pidettiin todennäköisesti lampaita tai vuohia sekä lehmiä. Meren hyödyntämisestä ja sinne kohdistuneesta pyynnistä kertovat asuinpaikoilta runsaasti löytyneet norppien luut. Viljanviljely aloitettiin viimeistään 2300-luvulle eaa., mihin aikaan ajoittuvat vanhimmat siitepölylöydöt sekä jauhinkivet ja sirpit. Viljelytapana oli kaskeaminen ja viljana ohra.¹⁶

Karjanhoitoa ja maataloutta harjoittanut väestö asettui entiseen verrattuna kiinteämmin aloilleen. Vasarakirveskulttuurin ihmiset asuivat keskieurooppalaisten esikuviansa tapaan paalurakenteista ja oksista tehdyissä asumuksissa. Eristeenä käytettiin lähinnä savea. Katto oli ilmeisesti oljista. Vasarakirveskulttuurin edustajilla oli kon-

¹⁵ Halinen 2016, 24–28.

¹⁶ Halinen 2016, 55–70 passim. Vahtola 2003, 14. Siitepölytutkimusten tulokseksi on myös saatu, että tattaria viljeltiin Suomessa jo huomattavasti aiemmin, noin 5300 eaa. Tämä on tällä hetkellä vanhin Euroopassa ajoitettu maanviljelyslöytö. Se viittaa myös siihen, että viljelyn taito olisi levinnyt Eurooppaan Itä-Aasiasta ja Kiinasta eikä Hedelmällisen puoli-kuun alueelta Balkanilta Keski-Eurooppaan johtavaa reittiä. Alenius, Mökkönen & Lahelma 2013, 17; Halinen 2016, 104.

takteja saman kulttuuripiirin ihmisiin pitkienkin välimatkojen päähän, esimerkiksi meren yli nykyisen Viron ja Ruotsin alueille. Vaihdamaverkosto oli siis varsin laaja.¹⁷

Vasarakirveskulttuuri toi mukanaan myös uudenlaisen maailmankuvan. Vasarakirveskulttuurin hautaustavat poikkesivat täällä harjoitetuista aiemmista hautaustavoista. He eivät esimerkiksi laittaneet hautaan punamultaa. Vainajat haudattiin sikiöasentoon poiketen entisestä selälleen asettamisesta. Sikiöasentoon hautaamisen on yleisesti tulkittu kuvastavan uskoa uudelleen syntymiseen. Myös hautaan aseteltu esineistö muuttui. Vasarakirveskulttuurin hautaan aseteltiin vasarakirves, oikoteräinen kirves, tasataltta ja saviastioita. Hautaustapojen erojen on ajateltu heijastavan maailmankuvien eroa. Vasarakirveskulttuurin uskonnon ja maailmankuvan katsotaan muiden maatalouskulttuurien tavoin pohjautuneen esivanhempien kunnioittamiseen, ajatukseen elämän jatkumisesta kuoleman jälkeen sekä sykliseen aikakäsitykseen.¹⁸

Uuden kulttuurin saapumiseen liittyi nimenomaan ihmisten tulomuutto. Vasarakirveskulttuurin edustajat saapuivat Suomeen Baltiasta. Heitä voitaisiin nimittää myös kantabalteiksi, sillä ilmeisesti he olivat nykyisiä balttilaisia kieliä, latviaa ja liettuaa, puhuvien kansojen esivanhempia.¹⁹ Vanhempi tutkimus on tulkinnut, että tulokkaat olisivat Suomessa syrjäyttäneet alueella aiemmin asuneen, myöhäistä kampakeraamista kulttuuria edustaneen väestön, jonka määrä olisi romahtanut lähes sukupuuton partaalle.²⁰ Uudempi tutkimus puolestaan korostaa, että vasarakirveskulttuurin saapuminen ei merkinnyt väestön täydellistä vaihtumista, vaan pikemminkin geneettisen moninaisuuden laajenemista.²¹ Väestöryhmät siis sekoittuivat hankkimalla keskenään jälkeläisiä. Tiedämme, että Keski-Euroopan vasarakirveskulttuurille oli ominaista se, että kotipaikallaan pysyttelevät miehet hakivat puolisonsa oman ryhmän ulkopuolelta, toisista ryhmistä. Ilmeisesti näin tapahtui myös Suomen alueella. Vasarakirveskulttuurin ekspansiivisuus ei siis suoraviivaisesti tarkoittanut toista kulttuuria edustaneen ihmisryhmän häviämistä tai hävittämistä, vaan sekoittumista ja uudenlaisen syntymistä. Vasarakirveskansan geneettinen vaikutus Suomea tuolloin asuttaneeseen väestöön oli tuntuva. Alueen koko väkimäärä lienee ollut korkeintaan 10 000 henkeä, joten lukumääräisesti pienikin väestö oli sekoittuessaan geneettisesti vaikuttava. Vasarakirveskulttuuri ja kampakeraaminen kulttuuri sulautuivat Lounais-Suomessa niin sanotuksi Kiukaisten kulttuuriksi viimeistään noin 2000 eaa.²²

Nykyisen käsityksen mukaan Suomea nyt asuttava väestö on geneettiseltä koostumukseltaan syntynyt itse Suomessa, tänne eri aikaan saapuneiden ihmisryhmien sekoittuessa täällä keskenään. Nykyinen suomalainen geeniperimä ei siis ole saapunut

¹⁷ Halinen 2016, 83, 88.

¹⁸ Halinen 2016, 98–101.

¹⁹ Alenius 2000, 18.

²⁰ Salo 2003, 45–47.

²¹ Halinen 2016, 70–71.

²² Halinen 2016, 60, 70–71, 113–115; Vahtola 2003, 15; Huurre 2000, 259; Pitkänen 2007, 44.

jonkin yhtenäisen maahanmuuttajajoukon — esimerkiksi suomalaisten heimojen — yhtenäisen maahanmuuton mukana. Nykykäsityksen valossa keskeisimpiä suomalaisen väestön geneettistä koostumusta muovanneita muuttoliikkeitä ovat olleet kivikautisen vasarakirveskansan saapuminen Baltiasta, pronssikautinen muuttoliike Skandinaviasta, rautakaudella tapahtuneet väestöä lisänneet muuttoliikkeet sekä historiallisella ajalla tapahtuneet muuttoliikkeet.²³

Varhaisista yhteyksistä Baltian ja Suomen välillä kertoo myös se, että balttilaiset lainasanat edustavat suomen kielen vanhinta lainasanakerrostumaa. Lainaamisen ajankohdan ajoittaminen on kuitenkin hankalaa. Kielitieteilijät pitävät Kiukaisten kulttuurin aikaa varhaisimpana mahdollisena lainautumisajankohtana. Todennäköisesti lainaaminen on tapahtunut huomattavasti myöhemmin.²⁴ Joka tapauksessa lainaaminen on tapahtunut siihen aikaan, kun vastaanottavana kielenä on ollut myöhäiskantasuomi. Näin siksi, että lainatut sanat ovat yhteisiä kaikille itämerensuomalaisille kielille, joiden viimeinen yhteinen kielimuoto myöhäiskantasuomi on.

Suomen kielessä varmoja balttilaisia lainasanoja on noin 150–200 ja epävarmoja on paljon enemmän. Tutkijat eivät ole olleet kovinkaan yksimielisiä siitä, mitkä itse asiassa ovat varmoja balttilainoja. Etymologinen tutkimus tosin on luonteeltaan selaista, että tulkinnat muuttuvat ajan myötä.²⁵ Tulkintojen varmaa tekoa vaikeuttaa myös ajallinen etäisyys sanojen lainaamishetkestä.

Osa suomen kielen balttilaisista lainasanoista liittyy nimenomaan karjanhoitoon ja maanviljelyyn, eli taitoihin, jotka levisivät Suomen alueelle vasarakirveskulttuurin myötä. Tällaisia sanoja ovat muun muassa vuohi, vuona, härkä, uuhi, siemen, ohra, herne ja myös sellaiset maatalouden kannalta tärkeät sääsanat kuten halla ja helle. Lainasanoja on monilta muiltakin elämän aloilta.²⁶ Esimerkiksi sukulaisuussuhteita osoittavat sanat sisar, tytär ja morsian ovat balttilainoja. Tämän on puolestaan ajateltu osoittavan hyvin läheistä ja rauhanomaista kanssakäymistä balttien kanssa.²⁷

²³ Halinen 2016, 70–71; Pitkänen 2007, 41–44.

²⁴ Kallio 2006, 13–14.

²⁵ Esim. Kulonen 2001.

²⁶ Häkkinen 1996, 142–157.

²⁷ Kulonen 2000.

Keskiajalta 1900-luvun alkuun

Historialliseksi ajaksi kutsutaan aikakautta, jolta on jo olemassa kirjallista materiaalia. Suomessa historiallinen aika alkaa 1100–1200-lukujen taitteessa. Tuolloin Euroopassa yleisesti elettiin jo keskiajaksi kutsuttua ajanjaksoa. Suomessa aikakausi merkitsi sitä, että Suomi joutui yhä kiinteämmin osaksi muotoutuvaa Ruotsin kuningaskuntaa. Tämä tapahtui kohti itää, katolisen kirkon silmissä ”pakanallista” Suomea ja sen takana olevaa ortodoksista Novgorodin valtakuntaa, käytyjen ristiretkien varjolla. Suomenlahden eteläpuolella itään suuntautuneet, kaupallisista intresseistä ponnistaneet ristiretket aiheuttivat sen, että Baltian ”pakanat” tulivat käännetyiksi kristinuskoon ja joutuivat Saksalaisen ritarikunnan hallintaan.²⁸ Ritarikunta hallitsi Itä-Preussia ja suurta osaa Baltiaa omana ritarikuntavaltionaan, joka oli alistettu Pyhälle saksalais-roomalaiselle keisarikunnalle. Ritarikunnan valta kesti aina 1500-luvun alkuun ja uskonpuhdistuksen asti.²⁹ Ritarikuntavaltion myötä Baltia kytkettiin saksankieliseen ja roomalaiskatoliseen kulttuuripiiriin.

Samoihin aikoihin, kun saksalaiset ritarit alkoivat työntyä kohti itää, saksalaisten kauppiaiden Hansaliitto alkoi vakiinnuttaa asemaansa Itämeren kaupan valtiaana. Muodoltaan Hansa oli itsenäisten satamakaupunkien liitto, jonka synty tapahtuman pidetään Lyypekin ja Hampurin liittoa vuonna 1241. Suomenlahden suurimmaksi ja vauraimmaksi hansakaupungiksi nousi Daugava-joen suistoon Liivinmaalle vuonna 1201 perustettu Riika. Siihen verrattuna esimerkiksi Tallinna oli puolta pienempi kaupunki.³⁰ Suomelle Tallinna (saksaksi Reval eli suomeksi Rääveli) oli kuitenkin merkittävin hansakaupunki, vaikka kauppaa käytiin myös Riian kanssa.³¹

Kun Saksalaisen ritarikunnan Liivinmaa oli 1500-luvun puolimaissa lakannut valtiollisena kokonaisuutena olemasta, alkoi sotien kausi. Sodan pääosapuolina olivat Venäjä, Ruotsi ja Puola-Liettua, joista kukin pyrki saamaan Liivinmaasta mieleisensä palan. Venäjä joutui vetäytymään ja Liivinmaa jaettiin Puolan sekä Ruotsin kesken

²⁸ Esim. Christiansen 1997. Itse asiassa Keski- ja Pohjois-Baltian (Liivinmaan, Daugava-joen varren, Etelä- ja Keski-Viron valloitti Kalpaveljien ritaristo (Fratres militie Christi de Livonia). Käännettyään sotatoimensa etelään, he kokivat murskatappion žemaitien ja semgallien sotajoukkoa vastaan. Tämän jälkeen hengissä säilyneet liittyivät Saksalaiseen ritarikuntaan, jonka alajaostona jatkoivat toimintaansa Liivinmaan ritarikunnan nimellä. Kasekamp 2013, 29–33.

²⁹ Niitemaa & Hovi 1991; 57–157; Alenius 2000, 39–76.

³⁰ Mela 1997, 17–18; Alenius 2000, 57–61; Kasekamp 2013, 59–63.

³¹ Alenius 2000, 59; Niitemaa & Hovi 1991, 140–141.

Altmarkin rauhassa vuonna 1629. Ruotsiin liitettiin Riian kaupunki ja Daugava-joesta pohjoiseen sijaitseva pohjoinen Liivinmaa. Kuurinmaan herttuakunta ja Baltian kaakkoisin kulma jäivät Ruotsin valtapiirin ulkopuolelle.³² Ruotsin vallan alaisuudessaakin saksalainen aatelisto sai pitää keskiajalta periytyvät erioikeutensa ja valta-asemansa latviankieliseen väestöön nähden.³³

Suomalaisia sotilas- ja siviilivirkamiehiä muutti Ruotsin hallussa olleen Baltian kaupunkeihin, esimerkiksi Riikaan. Tämä muuttoliike oli kuitenkin vähäistä.³⁴ Eteläiselle Liivinmaalle perustettiin sotilassiirtokuntia, joissa oli suomalaisiakin sotilaita, mutta näistä ei ole enää mitään jäljellä.³⁵

Sotien kausi 1600-luvun alussa aiheutti muun muassa balttilaisen (saksalaisen) aateliston muuttoa Suomeen, josta Ruotsin kuningas antoi heille läänityksiä.³⁶ Tämä maaomaisuus keskittyi ennen kaikkea Kaakkois-Suomeen.³⁷ Myös aatelittomia säätyläisiä muutti Baltiasta Suomeen. On arvioitu, että 1500- ja 1600-luvuilla Suomen aatelittomista säätyläisistä 10–17 prosenttia olisi ollut peräisin Saksasta tai saksalaisesta Baltiasta.³⁸

Balttilaisen rahvaan siirtymistä Suomeen esti käytössä ollut maaorjuus (”turpeeseen sitominen”), joka patosi tehokkaasti muuttoliikettä. Maaorjuuden lakkauttanut lainsäädäntö tuli voimaan vasta 1800-luvun alkupuolella, kun Baltia oli jo osa Venäjän keisarikuntaa. Käytännössä talonpoikia kohdeltiin kuitenkin yhä niin kuin maaorjuus olisi ollut voimassa: maaorjuudesta oli siirrytty työorjuuteen. Talonpojat vapautettiin yleisesti koko Venäjän keisarikunnassa vasta vuonna 1861. Baltiasta pois suuntautunut muuttoliike käynnistyi tämän jälkeen. Muuttoliike oli kaksitahoista. Liettuasta muutettiin suurin joukoin Pohjois-Amerikkaan. Näin siksi, että raja länteen oli helppo ylittää salaa, jonka jälkeen reitti oli vapaa saksalaisiin satamiin, joista siirtolaislaivat liikennöivät Amerikkaan. Latviasta ja Virossa sen sijaan suunnattiin muualla Venäjän keisarikuntaan: itään kohti Pietarin kaupunkia, syvemmälle Venäjälle ja Siperiaan.³⁹ Vasta 1900-luvun alussa käynnistyi latvialainen suurisuuntainen muuttoliike Pohjois-Amerikkaan. Eräs sen ponnin oli vuosien 1905–1906 levottomuudet Latviassa ja niiden väkivaltainen kukistaminen.⁴⁰

Suuren Pohjan sodan seuraukseni vuonna 1721 solmitussa Uudenkaupungin rauhassa Liivinmaa, Viro ja Inkerinmaa liitettiin Venäjään. Lisäksi Ruotsi menetti Venäjälle

³² Niitemaa & Hovi 1991, 189, 194; Alenius 2000, 105–107.

³³ Zetterberg 1990, 14.

³⁴ Alenius 2000, 109.

³⁵ Mela 1999, 22.

³⁶ Niitemaa & Hovi 1991, 207–209.

³⁷ Kujala 2010, 57.

³⁸ Letzinger 2008a, 142.

³⁹ Kasekamp 2013, 52, 61–63, 76, 82, 88, 90, 102–108; Alenius 2000, 159–172.

⁴⁰ Kärklis, Streips & Streips (eds.) 1974, V, 1–7.

myös suomalaisia alueita: osia Käkisalmen ja Viipurin lääneistä sekä Viipurin kaupungin. Hieman myöhemmin hattujen sodan tuloksena Venäjän ja Ruotsin raja liikkui yhä enemmän länteen, Kymijokeen asti. Sotien seurauksena Itä-Suomen yhteys Baltiaan säilyi. Ja sittemmin Suomen sodan seurauksena loppukin Suomen alue liitettiin Venäjään ja sitä tietä Baltian yhteyteen. Suuren Pohjan sodan seurauksena Venäjästä oli tullut myös Suomenlahdella satamia omistava merivalta, joka rakensi keisarikunnan uuden pääkaupungin, Pietarin, Suomenlahden itäiseen pohjukkaan.

Kuuluminen samaan Venäjän keisarikuntaan edesauttoi Latvian ja Suomen kosketuksia. Kauppa- ja liikesuhteet vilkastuivat. Suomen autonomisessa suuriruhtinaskunnassa ei juuri ollut omaa sotaväkeä: ruotuarmeijan ylläpito lakkautettiin ja siirryttiin ammattiarmeijaan, jonka miesvahvuus oli kuitenkin vähäinen. Vaikka yleinen venäläinen asevelvollisuuslaki astui voimaan vuonna 1878, jäi Suomi käytännössä ilman omaa armeijaa aina itsenäistymiseen asti. Tämä tarkoitti sitä, että rauhan aikana Suuriruhtinaskuntaa puolusti ennen kaikkea vakinainen venäläinen sotaväki. Sotien aikana (esim. Krimin sota 1853–1856) venäläisten joukkojen vahvuutta Suomessa nostettiin.⁴¹ Sotaväki majaili joukko-osastoittain kasarmeissa eri puolilla Suomea. Venäläisiä varuskuntia oli esimerkiksi Viipurissa, Lappeenrannassa, Haminassa, Mikkelissä, Helsingissä, Hämeenlinnassa, Turussa, Vaasassa ja Oulussa.⁴² Venäläinen sotaväki oli koostumukseltaan multietninen ja -uskonnollinen. Tästä huolimatta sotilaiden uskonnolliset tarpeet pyrittiin armeijan taholta tyydyttämään.⁴³ Esimerkiksi luterilaisia sotilaita – latvialaisia, virolaisia, inkeriläisiä, saksalaisia – varten perustettiin oma sotilasseurakunta. Tämä Virolais-lättiläinen sotilasseurakunta toimi Suomessa vuosina 1856–1896.

Venäläinen sotaväki vaikutti suomalaiseen väestön koostumukseen myös pysyvämmän, kuin vain oleskelemalla maassa. Vuonna 1874 tuli voimaan sääntö, että kaikki asepalvelunsa loppuun asti suorittaneet saivat oikeuden asettua asumaan mille valtakunnan alueelle tahansa. Tämä sai Suomessa aikaan sen, että tänne alkoi asettua Venäjän armeijan täysin palvelleita sotilaita. Heidän joukossaan oli juutalaisia. Tätä ennen Suomessa oli oleskellut vain joitain kymmeniä juutalaisia.⁴⁴ Suomeen asettuneiden, täysin palvelleiden juutalaisten sotilaiden joukossa oli myös Latvian juutalaisia.

⁴¹ Laitinen 2005, 44–57.

⁴² Luntinen 1997, 150.

⁴³ Halén 1999.

⁴⁴ Torvinen 1989, 24–25.

Kansallinen herääminen ja kiihkeät vuodet

Vanhoja hansayhteyksiä seuraten luterilainen reformaatio levisi Pohjois-Saksan kaupungeista Liivinmaan kaupunkien saksalaisen porvariston pariin reaaliajassa: vuoteen 1524 mennessä reformi oli yleisesti hyväksytty Riiassa, Tallinnassa sekä muissa pienemmissä kaupungeissa. Kaupungeista se jatkoi leviämistään maaseudulle sekä nykyisen Liettuan alueelle.⁴⁵

Luterilaisen uskonpuhdistuksen myötä kansankielisyyden merkitys kasvoi. Uskonpuhdistuksen oppeihin kuului, että kansan tuli saada itse lukea Jumalan sanaa. Tämä vaati kolmea asiaa: yleistä lukutaitoa (kirkon järjestämää kansanopetusta), kansankielistä uskonnollista kirjallisuutta ja kirjapainotaitoa. Oli sellaisia maita ja kieliä, joissa tuolloin ei vielä lainkaan ollut kirjallista kulttuuria, saati kirjakielen asemaan nousutta kansankieltä. Tällaisia kieliä olivat latvia ja suomi.

Ensimmäinen nykypäiviin asti säilynyt latviankielinen kirja on vuonna 1585 painettu katolinen katekismus, jonka vastapainoksi painettiin seuraavana vuonna luterilainen katekismus.⁴⁶ Joutuminen osaksi protestanttista Ruotsin valtakuntaa edisti uskonpuhdistuksen juurtumista sekä koululaitoksen ja kansankielisyyden kehittymistä.⁴⁷ Ruotsalainen kirkonmies Johannes Gezelius vanhempi oli Ruotsille kuuluneen Liivinmaan kenraalisuperintendentti⁴⁸ ja johti alueen kirkollisia oloja vuosina 1660–1664. Hänen erikoisalaansa oli kansankielinen, kristillinen kansanopetus, jota hän järjesti alan johtavan auktoriteetin Johan Comeniuksen pedagogisiin näkemyksiin nojautuen. Tässä tarkoituksessa Gezelius julkaisi latviankielisen katekismuksen. Myöhemmin Turun piispana ollessaan hän organisoï myös suomalaisen kirkollisen kansanopetuksen.⁴⁹ Vuonna 1689 koko Raamattu julkaistiin latviaksi.⁵⁰ Suomeksi Raamatun koko käänös julkaistiin hieman aiemmin, vuonna 1642.

Latvialaisten kansallinen herääminen ja oman identiteetin etsintä rakentuivat luterilaisen kansanopetuksen mukana kehittyneeseen lukutaitoon ja yleiseen, sak-

⁴⁵ Kasekamp 2013, 63–64; Alenius 2000, 67; Talonen 2005, 137–138.

⁴⁶ Låms 2005, 331.

⁴⁷ Alenius 2000, 122–125; Niitemaa & Hovii 1991, 257–266.

⁴⁸ Virkanimitys tarkoittaa käytännössä luterilaista piispaa, sillä Itämerenmaakunnissa nimitys piispa yhdistettiin katoliseen uskoon.

⁴⁹ Ruuth 1929; Laasonen 1995.

⁵⁰ Alenius 2000, 125–127; Låms 2005, 331–333.

salaisperäiseen kansallisromanttiseen aatevirtaukseen. Latviankielisten lukutaitoa 1800-luvun alussa osoittaa, että ensimmäinen latviankielinen sanomalehti *Latviešu Avīzes* ("Latvialainen sanomalehti") alkoi ilmestyä vuonna 1822 Jelgavassa. Keisari Nikolai I:n harjoittama sensuuripolitiikka kuitenkin lopetti sanomalehtien ilmestymisen. Hänen seuraajansa, vapaamielisen Aleksanteri II:n hallituskaudella alkoi ilmestyä *Mājas Viesis* ("Kodin/Talon vieras") vuonna 1856.⁵¹ 1800-luvun lopulla latviankielisten lukutaitoa oli yhdessä suomalaisten, virolaisten ja baltiansaksalaisten kanssa Venäjän keisarikunnan korkeimpia. Yli 90 prosenttia väestöstä osasi lukea, eikä tässä suhteessa ollut eroja kaupunkien ja maaseudun tai miesten ja naisten välillä. Lukutaidon yleisyys, sen tasa-arvoisuus sekä koulutusjärjestelmän laajuus ja laatu oli yhteydessä uskontoon. Latgalen katolisista latvialaisista lukea osasi 58 prosenttia ja Venäjän ortodoksikristitystä kansasta vain 29 prosenttia. Keisarikunnan juutalaisen väestön lukutaitoprosentti oli miesten kohdalla 65, mutta naisten kohdalla vain 37 prosenttia.⁵²

Sekä Latvian että Suomen kansallinen herääminen seuraa Euroopan pienten kansojen heräämistä tulkitsevaa kolmivaiheista mallia. Ensimmäisessä vaiheessa paikallisesta kielestä ja kulttuurista innostuvat yksittäiset akateemiset tutkijat. Toisessa vaiheessa innostuneet aktivistit tukevat ja levittävät käsitystä yhtenäisestä kansakunnasta. Kolmannessa vaiheessa aktivistien toiminta kantaa hedelmää ja yhtenäisen kansakunnan ajatus saa massaliikkeen taakse.⁵³ Kansallisen heräämisen saralla Suomi oli selvä esikuva sekä Latvialle että Virolle. Kun niihin syntyi kansankielinen lehdistö, se alkoi julkaista runsaasti Suomen tapahtumia sekä suomalaisia poliittisia, kielellisiä että kulttuurisia pyrkimyksiä käsitteleviä kirjoituksia.⁵⁴

Suomessa kansallisen heräämisen ensi mainingit ilmaantuivat 1700-luvun jälkipuoliskolla. Tuolloin muun muassa yksittäiset henkilöt ryhtyivät keräämään suomalaista perinnettä: tunnetuin heistä lienee professori Henrik Gabriel Porthan. 1800-luvun alussa joukko Turun Akatemiassa opiskelevia nuorukaisia innostui tästä edeltävästä keräystyöstä. Innostus jatkui yliopiston siirtyessä Helsinkiin, jossa perustettiin Lautantaiseura (1830) ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1831). Seurojen tarkoituksena oli suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin edistäminen. Näissä piireissä liikkuvat Runeberg, Snellman, Lönnrot ja Topelius, jotka Lönnrotia lukuun ottamatta olivat äidinkieleltään ruotsalaisia. Heidän panoksensa oli keskeinen siinä, että fennomania sai joukkoliikkeen mittasuhteet. Massaliikkeeksi se nousi viimeistään kansakoululaitoksen myötä: siellä Topeliuksen *Maamme kirja* lukien omaksuttiin Suomen ja suomalaisten kansallinen identiteetti.⁵⁵

⁵¹ Kasekamp 2013, 112.

⁵² Kasekamp 2013, 123.

⁵³ Hroch 1985.

⁵⁴ Žigure 2017; Alenius 1996.

⁵⁵ Esim. Anttila 2007.

Latviassa kehitys kulki samoja latuja. Baltiansaksalaisissa piireissä heräsi 1800-luvun alussa kiinnostus latviankielisten asukkaiden kieltä ja kulttuuria kohtaan.⁵⁶ Kiinnostus jalostui eteenpäin opiskelukaupungeissa, erityisesti Tartossa, jossa 1850-luvulla opiskeli noin 40 latvialaista.⁵⁷ Aikaisemmin latvialaiset olivat kouluja käytyään saksalaistuneet nopeasti, mutta nyt oli toisin. Monet kansallisen heräämisen ajan vaikuttajat käyttivät toki yhä saksaa ja venäjää työkielinänsä latvian rinnalla. Esimerkiksi Atis Kronvaldsin tunnetuin pamfletti *Nationale Bestrebungen* (Kansalliset pyrkimykset) julkaistiin vuonna 1872 vain saksaksi.⁵⁸

Vuonna 1855 Tartossa opiskeleva Krišjānis Valdemārs kokosi tovereineen kansallisesti ajattelevia latvialaisia kirjallisiin iltoihin. Valdemārs ryhtyi hengenheimolaisineen myös julkaisemaan jo edellä mainittua latviankielistä viikkolehteä *Mājas Viesis*.⁵⁹ Heti tuoreeltaan, vuonna 1857, lehdessä julkaistiin artikkeli, jossa ehdotettiin käyttöön uudissanaa "Latvija" (Latvia), jolla tarkoitettiin latviankielisten ihmisten asuttamaa aluetta, ja joka korvaisi vanhat maantieteelliset nimet Kuurinmaa ja Liivinmaa. Hieman myöhemmin Latviaan ja latvialaisuuteen liitettiin myös idempänä asuneet latgalit, joiden identiteetti oli aiemmin rakentunut katoliselle uskolle. Latvian kansa oli näin määritelty etnisen identiteetin, erityisesti kielen, ei enää ensisijassa yhteiskunnallisen säädyn tai uskonnon perusteella. Tämä ajattelun muutos on yhteinen eurooppalaiselle nationalismille.⁶⁰

Aivan samoin kuin Suomen fennomaanit, myös Latvian nuorlatvialaiset kääntyivät maata hallinnutta yläluokkaa (Suomessa ruotsinkieliset, Latviassa baltiansaksalaiset) vastaan. Pyrkimyksessään kohottaa oma ryhmänsä entisen hallitsevan luokan rinnalle ja ohikin he nojautuivat Venäjän keisariin. Venäjä tuki näitä kulttuuris-etnisiä ponnistuksia. Venäjän kannalta Suomessa kyse oli siitä, että vanhastaan läheinen suhde Ruotsiin haluttiin lopullisesti murtaa. Latviassa kyse oli siitä, että vanha suhde Saksaan — joka parhaillaan yhtyi yhdeksi valtakunnaksi ja alkoi nousun Manner-Euroopan johtovaltioksi — haluttiin lopullisesti katkaista. Ja kansallisen heräämisen voittoa — eli vanhojen poliittisten, taloudellisten ja kulttuuristen valtasuhteiden muutosta — seurasi niin Suomessa kuin Latviassakin venäläistämiskausi. Uusi kansallisen heräämisen synnyttämä poliittis-väestöllinen kokonaisuus haluttiin kytkeä kiinteämmin keisarikunnan yhteyteen.⁶¹

Kansallisen heräämisen kuohuviini vuosikymmeneen 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa liittyi myös kummankin maan voimakas teollistuminen, kaupunkistuminen ja tavallisen kansan tyytymättömyyden kasvu vallitsevia oloja ja hallintoa

⁵⁶ Alenius 2000, 179–183.

⁵⁷ Niitemaa & Hovi 1991, 312.

⁵⁸ Mela 2006, 7–8.

⁵⁹ Niitemaa & Hovi 1991, 312; Vaherjoki-Honkala 2005, 269; Läms 2005, 335–336.

⁶⁰ Kasekamp 2013, 112–113.

⁶¹ Niitemaa & Hovi 1991, 311–323; Alenius 2000, 176–185.

kohtaan. Tämä oli yleinen suunta koko Venäjän valtakunnassa. Poliittiset paineet alkoivat purkautua, kun Venäjä joutui vuonna 1904 sotaan nousevan Japanin valtakunnan kanssa. Sota sujui venäläisittäin surkeasti. Japanilaiset voittivat muun muassa Mukdenin verisen taistelun ja upottivat Tsushiman meritaistelussa suuren osan Venäjän laivastoa vuonna 1905. Rauhanteossa Venäjä joutui luovuttamaan alueita Japanille.⁶² Tämä oli ensimmäinen kerta pitkään aikaan, kun eurooppalainen suurvalta hävisi sodan Euroopan ulkopuoliselle sotilasmahdille. Sota ruokki Euroopassa pelkoja ”keltaisesta vaarasta”, eli Aasian kansojen voimistumisesta ja heräämisestä vastustamaan eurooppalaista imperialismia.⁶³

Huonosti sujunut sota laukaisi patoutuneen tyytymättömyyden keisarin autoritaarista valtaa kohtaan. Vuoden 1905 alusta lähtien Venäjällä puhkesi lakkoja ja mellakoita, joita tukahdutettiin verisesti. Kesällä talonpojat ryöstelivät kartanoita ja viljavarastoja, polttivat maarekistereitä ja jakoivat keskenään maa-aloja. Kapinointi levisi myös maavoimiin ja laivastoon. Syksyllä koko valtakunta meni yleislakkoon. Keisari taipui kansalaisyhteisöjen tunnustamiseen, poliittisten puolueiden toimintavapautteen ja äänioikeuteen. Tämä ei täysin rauhoittanut tilannetta, vaan kapinallikehdintää jatkui eri puolilla keisarikuntaa vielä seuraavina vuosina.⁶⁴ Kapinointiin liittyi myös voimakasta, raakaa ja summittaista terrorismia, jonka uhriksi joutui niin hallinnon virkailijoita, poliiseja kuin siviilejäkin. Viimeinen kirjattu terroristiryitys oli vuonna 1916. Tänä aikana ihmisiä kuoli ja loukkaantui tuhatmäärin: on arvioitu, että kuolleiden ja haavoittuneiden kokonaismäärä näinä vuosina Venäjällä kohosi liki 17 000 ihmiseen.⁶⁵

Talonpoikien ja työläisten kapinointi ja lakkoilu oli erittäin voimakasta Itämeren maakunnissa, erityisesti Latviassa. Tähän liittyi myös radikaalisosialistien, anarkistien ja maaseudulla liikkuneiden aseellisten joukkojen harjoittamaa terrorismia. Esimerkiksi Riian poliisi menetti kahdessa vuodessa neljäsosan miesvahvuudestaan terroritoiminnan seurauksena. Satiirisen aikalaiskommentin mukaan ”Pian avataan Baltian vallankumousliikkeen saavutusten näyttely, jossa esillä on muun muassa ihkaelävä latvialainen, tuhoamaton saksalainen linna ja kuoliaaksi ampumaton poliisi”. Talvella 1905–1906 Venäjä julisti Itämeren maakuntiin sotatilan ja lähetti paikalle sotilaista koostuvia rangaistusretkikuntia tukahduttamaan kapinointia. Rankaisutoimet kestivät aina vuoteen 1908. Niiden seurauksena langetettiin 2 041 kuolemantuomiota, karkotettiin Siperiaan 2 652 henkeä ja ajettiin maanpakoon 1 871 ihmistä.⁶⁶

Kun Venäjällä mellakoitiin tsaaria vastaan ja maattomien sekä työläisten parempien olosuhteiden puolesta, oli kapinoinnilla Latviassa vahva kansallinen luonne: kapinoin-

⁶² Esim. Westwood 1986.

⁶³ Esim. Gollwitzer 1962.

⁶⁴ Esim. Shanin 1986.

⁶⁵ Geifman 1993, 20–21.

⁶⁶ Niitemaa & Hovi 1991, 331–336; Kasekamp 2013, 129–132; Geifman 1993, 28–31, lainaus Geifmanin mukaan (s. 29).

ti suuntautui myös saksankielistä yläluokkaa ja sen etuisuuksia vastaan. Kansallisen heräämisen muokkaaman ja vahvistaman latviankielisen sivistyneistön oli vaikea hyväksyä toissijaista poliittista roolia. Maaseutuväestö oli tyytymätöntä siihen, että suuret saksalaiset maanomistajat pitivät maaseutua koskevissa asioissa valtaa käsissään. Lisäksi talonpojat olivat raskaasti velkaantuneita. Työläiset olivat tyytymättömiä alhaisiin palkkoihinsa ja siihen, että he pitkälti olivat tehtaanomistajan mielivallan alla. Usein talonpojan velkoja tai huonosti maksava tehtaanomistaja oli baltiansaksalainen. Kapinaliikkeen kansallinen päämäärä ei toteutunut, vaan keisarille uskolliset saksalaiset nousivat kapinoinnin tukahduttamisen myötä entistäkin merkittäväm-pään asemaan. Melkoinen osa latviankielistä eliittiä vangittiin tai pakeni ulkomaille.⁶⁷

Suomen autonomisessa suuriruhtinaskunnassa vuoden 1905 Venäjän vallanku-mous tuotti yksikamarisen eduskunnan ja yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Nykyi-sen Latvian alueella ei päästy näin pitkälle, vaan tuloksena oli keisaria ja saksalaisia kartanonherroja vastaan aloitetun kapinoinnin verinen kukistaminen ja kaupunkien mellakojien paneminen kuriin. Tätä seurasi ensimmäinen maailmansota, jonka ku-luessa Latviakin joutui taistelukentäksi ja itsenäistymisen sekä sitä seurannut itse-näisyysota. Suomi itsenäistyi ilman sotaa, mutta suistui heti itsenäistymisen jälkeen veriseen sisällissotaan.

⁶⁷ Alenius 2000, 189–190; Mela 2005a, 75-76.

Itsenäistymisestä Euroopan unionin aikaan

Maailmansotien välissä — kun Latvia oli ensi kertaa itsenäinen valtio — Latvian ja Suomen valtioiden suhteita leimasivat reunavaltio politiikka sekä Suomessa nouseva heimoaate. Reunavaltio politiikalla tarkoitetaan sitä yhteistä ulkopoliittikkaa, jota Venäjältä irrottautuneet Baltian maat, Suomi ja Puola suunnittelivat vuodesta 1919 lähtien entistä emämaataan kohtaan. Suomessa reunavaltio politiikka joutui kuitenkin vasta tuuleen 1920-luvun puoliväliin tultaessa ja 1930-luvulla siitä luovuttiin kokonaan.⁶⁸ Reunavaltio politiikan kariutuminen aiheutti Latvian poliittisissa, sotilaallisissa ja älymystöpiireissä rajun pettymyksen Suomeen. Talvisodan aikaan erityisesti niin sanotun tavallisen kansan sympatiat nousivat kuitenkin esiin: nuoret miehet halusivat tulla vapaaehtoisina Suomeen taistelemaan ja ruoka- sekä vaateapua organisoitiin. Armeija luovutti Suomeen radiotiedustelutietoja.⁶⁹ Suomen ja Latvian valtiollisia suhteita on tarkasteltava tätä taustaa vasten.

Maailmansotien välillä Suomen ja Latvian suhteita voi luonnehtia hyviksi tai erinomaisiksi. Tätä heijastaa se, että jo 1800-luvulla Latvian lehdistössä alkanut Suomea koskevien juttujen ahkera julkaiseminen jatkui aina toiseen maailmansotaan saakka.⁷⁰ Pian Latvian itsenäistymisen jälkeen maat solmivat diplomaattisuhteet ja lähettiläs Kārlis Zariņš saapui Suomeen vuonna 1919. Suomen edustaja Reino Sylvander (myöhemmin Silvanto) saapui Riikaan vuonna 1920, mutta vasta vuosina 1926–1927 hän oli titteliltään suurlähettiläs. Silvanto oli latvian kielen taitoinen. Reunavaltio politiikan hengessä Kārlis Zariņšilla oli suuret toiveet Latvian ja Suomen suhteista. Voidaan sanoa, että hän antoi jopa epärealistisen myönteisen kuvan Suomen kiinnostuksesta Latviaa kohtaan.⁷¹

Suomen tasavallan toinen presidentti, aikansa mittapuulla paljon ulkomailta matkustanut Lauri Kristian Relander teki virkakautenaan kaikkiaan viisi valtiovierailua, kaikki Suomen naapurimaihin. Virossa, Ruotsissa ja Latviassa hän vieraili keväällä ja kesällä 1925, Norjassa ja Tanskassa syksyllä 1926. Relanderin mukaan vastaanotto Riikassa oli ”kerrassaan suuremmoinen” ja sama lämmin henki jatkui maaseutukierroksella: presidentin autoon satoi kukkia niin paljon, että hän toi mukanaan Suomeen

⁶⁸ Kallenautio 1985, 86–91.

⁶⁹ Ščerbinskis 2002; Žvinklis 2008, 72.

⁷⁰ Žigure 2017.

⁷¹ Žigure 2017, 139-140.

26 kukkaseppelettä. Laulujuhilla Maamme-laulu esitettiin yleisön pyynnöstä kolme kertaa. Presidenttien tavatessa totesi Latvian presidentti Jānis Čakste, että vierailu oli tehnyt lopun molempien maiden eristyisyydestä, joka nyt oli vaihtumassa ”täysin aktiiviseen yhteistyöhön”. Čakste oli vierailut Suomessa aiemmin samana vuonna, joten Relanderin vierailu oli samalla myös vastavierailu.⁷²

Latvian ja Suomen suhteet olivat ennen toista maailmansotaa vakaat. Suhteisiin ei vaikuttanut edes Kārlis Ulmanisin vuonna 1934 tekemä vallankaappaus, jolla maa siirtyi hänen autoritaariseen johtoonsa. Samanlaiset vallansiirrot oli jo toteutettu myös kahdessa muussa Baltian valtiossa: Konstantin Pāts oli noussut valtaan Virossa ja Antanas Smetona Liettuassa.⁷³ Maailmansotien välisenä aikana Latvian ja Suomen viranomaiset ja virkamiehet – esimerkiksi armeija (ja sen sotilastiedustelu), suojeluskunnat, sosiaalityöntekijät ja rautatieläiset tekivät yhteistyötä keskenään. Erityisesti Latvian armeijalla ja suojeluskunnilla oli kiinteät suhteet suomalaisiin.⁷⁴ Syynä oli Neuvostoliiton pelko, mutta myös se, että osa Latvian armeijan upseeristosta oli nuoruudessaan palvellut Venäjän keisarikunnan joukoissa Suomessa. Kenraalikunnassa oli viisi tällaista kenraalia sekä yksi amiraali. Kenraaleista kahdella oli suomalaissyntyinen vaimo. Suomalainen valkoinen armeijakin oli tullut joillekin tutuksi keväällä 1918 siellä palvelemisen kautta.⁷⁵ Kenraaleista ainakin yksi – Krišjānis Berķis, joka 1930-luvulla oli myös Latvian armeijan päällikkö – osasi suomea.⁷⁶ Kieliongelmia ei yleensäkään ollut, sillä Suomessa ja Latviassa ensimmäisenä vieraana kielenä opetettiin saksaa.

Suomalainen heimoaate merkitsi maailmansotien välisessä Suomessa sitä, että täältä käsin pyrittiin tekemään yhteistyötä kielisukulaisten kanssa.⁷⁷ Latvian suunnalla suomalaisten mielenkiinto kohdistui liiviläisiin, joita pyrittiin tukemaan ja tutki-
maan.⁷⁸ Ulmanisin vallankaappauksen myötä Latviassa siirryttiin etnonationalistiselle ”Latvia latvialaisille” -linjalle ja maan vähemmistökansallisuuksien asema heikkeni.⁷⁹ Suomen ja Latvian harvat erimielisyydet koskivat lähinnä liiviläisten kohtelua.⁸⁰

Sekä Latvia että Suomi panostivat keskinäisiin kulttuurisuhteisiin, kuten taidenäyttelyihin sekä musiikkiesityksiin. Näitä suhteita hoidettiin pääasiassa ystävyysyhdistysten kautta. Suomen itsenäisyyspäivänä vuonna 1931 Riikaan perustettiin Latvialais-suomalainen seura, latviaksi *Latviešu un somu biedriba*. Seuran jäsenistö koostui latvia-

⁷² Suomi 2002, 28–83.

⁷³ Mela 1999, 68; Žvinklis 2008, 70.

⁷⁴ Žvinklis 2008, 65–67.

⁷⁵ Ks. tämän kirjan luku Sotilaselämää.

⁷⁶ Rislakki 2005, 45.

⁷⁷ Nygård 1978.

⁷⁸ Suhonen 2008.

⁷⁹ Mela 2005, 84.

⁸⁰ Žigure 2017, 7.

laisista kulttuurihenkilöistä. Heitä olivat esimerkiksi seuran puheenjohtaja, teologian professori Ludvigs Adamovičs, yliopiston rehtori Alfreds Bilmanis, taideakatemian rehtori Vilhelms Purvītis, säveltäjä Jāzeps Vītolds sekä kenraalit Aleksanders Kalējs ja Krišjānis Berķis. Ensimmäisenä virallisena tekonaan seura onnitteli suomenkielisel- lä sähköllään presidentti Svinhufvudia hänen täyttäessään 70 vuotta. Varsinaisesti seuran toiminta aloitettiin perustamista seuranneena vuonna. Seuran järjestämässä tilaisuuksissa ohjelmassa yleensä oli puheita, lausuntaa ja musiikkia. Suomalaisten säveltäjien tuotannosta suosittiin Jean Sibeliuksen ja Toivo Kuulan teoksia.⁸¹

Latvialais-suomalainen seura huomioi varsin tarkkaan kaikki merkittävät Suomea koskevat tapahtumat ja päivät. Esimerkiksi vuonna 1937 armeijan klubilla vietettiin Suomen itsenäisyyden 20-vuotisjuhlia. Juhlissa Latvian yliopiston *Dziesmuvara*-kuoro esitti Kilpisen, Kuulan ja Sibeliuksen tuotantoa. Keväällä 1939 suunniteltiin Viipurin Lauluveikkojen konserttia tulevaksi syksyksi Riikaan. Suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet alkaneen sodan vuoksi. Vielä seuraavana keväänä seura järjesti suomalaisen musiikin konsertin, jossa sopraano Velta Ozoliņa pianistinaan professori Pauls Šuberts esitti Sibeliuksen, Palmgrenin ja Kuulan lauluja.⁸²

Seuran yhteistyökumppanina Suomessa toimi jo vuonna 1928 perustettu *Suomalais-latvialainen yhdistys*. Seuran puheenjohtaja oli vertailevan kansanrunouden professori Viljo Mansikka. Yhdistyksen jäseninä olivat aikansa johtavat poliitikot, ja yhdistyksen järjestämiin juhlatilaisuuksiin osallistui esimerkiksi tasavallan presidentti. Juhlat olivat ohjelmistoltaan hyvin perinteisiä ja niissä noudatettiin tiukasti muodollisuuksia juhlapukeutumisen suhteen. Innokkaana musiikkimiehenä tunnettu puheenjohtaja Mansikka järjesti yhdistyksen juhliin varsin paljon musiikkiohjelmaa.⁸³

Latvialainen kulttuuri oli Suomessa esillä esimerkiksi kahdessa Helsingissä järjestetyssä näyttelyssä. Vuonna 1932 Kansallismuseossa järjestettiin latvialaisen kansatieteen ja taideteollisuuden näyttely. Näyttelyn suojelijoina olivat maiden presidenttien puoliset Ellen Kviese ja Ellen Svinhufvud. Näyttelyssä oli lähinnä tekstiilejä, keramiikkaa sekä puu- ja tuohiesineitä. Tunnetun latvialaisen taidemaalarin Janis Rozentālsin suomalainen leski, laulajatar Elli Rozentāls (synt. Forsell) oli varsin aktiivinen näyttelyn järjestäjänä yhdessä Latvian naisliiton kanssa. Latvialaiset puolestaan järjestivät Vilhelms Purvītisin johdolla suomalaisen taiteen näyttelyn vuoden 1935 alkupuolella Latvian taidemuseossa Riassa. Avajaisissa oli läsnä Latvian ylin valtiollinen johto. Näyttely herätti huomioita paikallisessa lehdistössä, ja Väinö Blomstedtin, Pekka Halosen sekä Yrjö Ollilan töitä päätyi myös latvialaisiin kokoelmiin. Seuraavana vuonna Purvītis

⁸¹ Mela 2008b.

⁸² Mela 2008b.

⁸³ Mela 2008b.

järjesti latvialaisen taiteen näyttelyn Helsingin Taidehalliin.⁸⁴ Nämä kulttuurivaihtona pidetyt näyttelyt saivat huomiota kummankin maan lehdistössä.⁸⁵

Latvialais-suomalainen seura lakkautettiin syksyllä 1940⁸⁶, sillä kesäkuussa Neuvostoliitto oli miehittänyt Latvian. Suomalais-latvialainen yhdistys lakkautettiin välirauhan seurauksena tammikuussa 1945, yhtenä silloin lakkautetuista fasisistiseksi leimatuista järjestöistä. Samalla päivämäärällä lakkautettiin myös vastaavat Liettuan ja Viron ystävyysseurat.⁸⁷

Maailmansotien välissä Latviaan myös matkailtiin. Matkailua oli niin paljon, että Suomessa julkaistiin matkaopas Latviaan lähtijöille. *Matkustakaa Riikaan!* kehotti opas jo otsikossaan. Oppaassa pääpaino oli kylpyläkaupunki Jūrmalassa ja ”pikku Versaillesina” pidetyssä Rundālen linnassa.⁸⁸ Matkailua koetettiin edistää siten, että Latvian Suomen lähetystöstä jaettiin kesän matkailukauden alussa Latviaa matkakohteena markkinoivia esitteitä. Varsinaisten turistien lisäksi maiden välillä matkusti paljon valtion virkailijoita, eri ammattien edustajia, opiskelijoita ja koululaisia. Latvialaisten journalistien matkustamista Suomessa tuettiin antamalla heidän ostaa junalippunsa puoleen hintaan.⁸⁹

Sodan aikana poliittisia suhteita ei ollut lainkaan, mutta suhteita hoidettiin henkilökohtaisten kontaktien kautta. Tässä työssä oli mukana muun muassa Riassa asunut Elli Rozentāle.⁹⁰ Toisen maailmansodan tuloksena Latvian itsenäisyys päättyi ja se liitettiin Neuvostoliittoon.

Kontaktit Suomen ja Neuvosto-Latvian välillä olivat heti sodan jälkeen vähäiset. Suhteet painottuivat kulttuuriin ja niitä hoidettiin Suomi-Neuvostoliitto -seuran kautta.⁹¹ Kulttuurisuhteet olivat siinä mielessä helppoja, että niitä voitiin kontrolloida poliittisesti ja varmistaa, että esille ei pääse mitään ’sopimatonta’. Esimerkiksi Riassa oli vuonna 1958 suomalaisen taiteen näyttely, jossa esiteltiin lähinnä klassista suomalaista taidetta. Se oli katsottu poliittisesti soveliaaksi ja esillä oli muun muassa Väinö Aaltonen ja Akseli Gallen-Kallelan teoksia. Myös suomalainen arkkitehti oli tunnettu Latviassa, erityisesti Alvar Aalto ja Viljo Revell olivat esillä. Ajan kuluessa suhteita hoidettiin myös niiden erilaisten kansainvälisten järjestöjen kautta, joiden toimintaan Neuvostoliitto ja Suomi ottivat osaa.⁹²

⁸⁴ Mela 2008b; Žvinklis 2008, 68.

⁸⁵ Žigure 2017, 166–167; Mela 2008b, 27.

⁸⁶ Mela 2008b, 28.

⁸⁷ Mela 2008b, 28; Uola 1999 267.

⁸⁸ Anonyymi 1934.

⁸⁹ Žvinklis 2008, 66–69.

⁹⁰ Mela 2008b, 28.

⁹¹ Mela 2008b, 28.

⁹² Šneidere 2008.

Maiden välinen kanssakäyminen alkoi lisääntyä 1960-luvulta lähtien. Aluksi suhteet olivat niin sanottuja ylätasoa suhteita: Jürmalasta tuli Pietarsaaren ystävyyskaupunki (1962) ja Riiasta Porin (1965). Pori ja Pietarsaari eivät olleet kooltaan aivan suurimpia tai muutoin keskeisimpiä kaupunkeja ja siten ne poliittiselta kannalta katsottuna olivat vaarattomia. Ensimmäiset turistimatkat Suomesta Latviaan tehtiin 1970-luvulla. Tosin liikkuminen Riassa oli rajoitettua, koska siellä oli paljon aseteollisuutta. Myös urheilun saralla, erityisesti jääkiekossa, maiden välillä oli kontakteja. Riian Dynamo oli yksi Neuvostoliiton huippuseuroista ja sen pelaajia oli usein mukana Neuvostoliiton maajoukkueessa, ”Punakoneessa”.⁹³

Perestroikan myötä 1980-luvun loppupuolella suomalaisten kiinnostus Latviaa kohtaan kasvoi. Kiinnostus oli molemminpuolista. Latviassa perustettiin uudelleen ystävyysseura, Latvia-Suomi seura, vuonna 1989. Seurassa opiskeltiin suomea ja järjestettiin erilaisia suomalaisen kulttuurin tapahtumia. Seuraavan vuoden keväällä Suomessa perustettiin Latvian ystävyysseuraksi Rozentāls-seura. Perustamiskokouksen kokoonkutsujana ja seuran varsinaisena perustajana oli Alkon tuolloinen pääjohtaja Heikki Koski.⁹⁴

Latvian itsenäistyessä uudelleen vuonna 1991 todettiin, että Suomen ja Latvian diplomaattisuhteita ei ole koskaan katkaistu, joten jatkettiin siitä, mihin oli jääty ennen toista maailmansotaa. Poliittisissa suhteissa Suomen ja Latvian välillä ei ole ollut ongelmia. Kulttuurisuhteet ovat nykyään varsin vilkkaat. Esimerkiksi latvialaisia oopperalaulajia on vierailut Kansallisopperassa (mm. Inessa Galante). Suomalaiset eivät kuitenkaan ole olleet suuremmin kiinnostuneita Latviasta ja latvialaisesta kulttuurista. Ehkä maan sijainti eräällä tavalla Viron ”takana” on tähän syynä.

Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995 ja Latvia kymmenen vuotta myöhemmin. Kuuluminen unioniin ja myös saman valuutan, euron, käyttäminen ovat helpottaneet maiden välistä kanssakäymistä. Unioniin kuulumisen tarkoittaa, että Suomen ja Latvian välillä työvoiman, palvelujen ja pääoman liikkuminen on vapaata. Euroopan unionissa Latvian ja Suomen suhteet ovat olleet moninaiset ja helppoja ylläpitää.⁹⁵

⁹³ Šneidere 2008; Mela 2008b, 28.

⁹⁴ Koski 2000.

⁹⁵ Semanis 2008.

Taloudelliset kosketukset Suomen ja Latvian välillä

Suomalaisilla kauppiaille on ollut kauppasuhteita Riikaan aina hansa-ajasta lähtien. Suomalaisten aatelisten, porvareiden ja talonpoikien ulkomaisia kauppasuhteita alettiin merkantilismin hengessä säädellä 1600-luvun alusta lähtien. Jo kuningas Kustaa Vaasa oli rajoittanut suomalaisten kaupunkien ulkomaankauppoikeuksia kolmeen kaupunkiin, eli Turkuun, Helsinkiin ja Viipuriin. Muiden kaupunkien täytyi viedä myyntitavaransa näihin tai Tukholmaan. Tervan ja suolan ulkomaankauppoikeudet kruunu antoi kauppakomppanioille eli yhtiöille, joita Tukholman porvarit täysin hallitsivat. Pohjanmaalla ei ollut ainoatakaan ulkomaankauppaan oikeutettua kaupunkia, joten alueen päätuote, terva, kaupattiin kauppakomppanian välityksellä. Näin syntyi niin sanottu Pohjanlahden kauppapakko, eli ainoa sallittu kaupan suunta oli Tukholma. Kauppapakkoa alettiin purkaa 1700-luvun loppupuolella. Kauppapakko ja vähäiset omat ulkomaankauppaan oikeutetut kaupungit aiheuttivat myös sen, että pääosa tuonnista kulki Tukholman kautta. Rannikolla jatkui talonpoikaispurjehduksena tunnettu talonpoikien harrastama kaupankäynti. Sitä pyrittiin 1600-luvun määräyksillä rajoittamaan, mutta käytännössä määräysten valvonta oli mahdotonta. Talonpoikaispurjehduksen kaupallinen merkitys oli 1600- ja 1700-luvuilla kuitenkin vähäinen.⁹⁶

Kauppapakosta huolimatta suomalaisten kauppiaiden laivat poikkesivat Riassa 1600–1700-luvuilla. Suomeen tuotiin ennen kaikkea suolaa, jonka tuotantopaikka oli Saksan Lüneburg. Suomi oli normaalivuosina viljantuotannon suhteen omavarainen. Huonoina vuosina ja katovuosina viljaa jouduttiin kuitenkin ostamaan. Tällöin ostovilja tuotiin pääosin Riasta. Suomen pieniin kutomoihin tuotiin Liivinmaalta taas hamppua ja pellavaa. Kyse oli tuolloin kauppiaiden välisistä yksittäisistä liiketoimista, ei varsinaisesti organisoidusta kaupasta.⁹⁷

Kun Suomi oli suuriruhtinaskuntana siirtynyt Venäjän keisarin alaisuuteen, tuli Baltian ja Suomen välisestä kaupasta eräällä tavalla kotimaankauppaa. Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan välillä oli kuitenkin tulliraja. Yleisenä linjana oli, että keisarikunnasta tuoduista tuotteista maksettiin vain vähän tullia ja sitäkin vain ajoittain. Suomesta keisarikuntaan viedyistä tuotteista sen sijaan maksettiin usein tullia: jos tavara kuitenkin oli peräisin Suomesta, ei siitä kannettu tullia tai tullia oli hyvin alhainen. Tullinkannon tavoite oli estää Venäjän tuontitul-

⁹⁶ Virrankoski 1975, 39–41, 82–85.

⁹⁷ Mela 2008a, 20; Virrankoski 1975, 34, 54, 80–81, 87–88.

limaksujen kiertäminen siten, että tavara olisi toimitettu Suomen kautta.⁹⁸ Suomen perinteiset kauppasiteet Ruotsiin olivat vahvat. Venäjä pyrki kääntämään Suomen kaupan suunnan Baltian satamiin. Tähän suunnan kääntämiseen liittyi se, että vuonna 1831 suomalaiset laivat saivat Venäjän Itämeren satamissa yhdenvertaisen aseman keisarikunnan omien laivojen kanssa.⁹⁹ Kaupan kääntäminen onnistui ja Venäjä nousi Suomen tärkeimmäksi kauppakumppaniksi, joskin ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa Venäjän rinnalle tulivat Saksa ja Englanti.¹⁰⁰

Riika oli 1800-luvulle tultaessa edelleen yksi Itämeren kaupan tärkeimmistä keskuksista. Kun Venäjän keisarikunta järjesteli ulkomaankauppaansa vuonna 1810, määrättiin, että tuonti Venäjän Itämeren rannikolle oli sallittua Pietariin, Tallinnaan, Riikaan ja Liepājaan (Libau): muihin satamiin tavaraa sai tuoda vain erinäisin ehdoin.¹⁰¹ Määräys ei koskenut Suomea, sillä se oli autonominen suuriruhtinaskunta, eikä suora osa Venäjää. Riika oli erityisesti viljakaupan keskus, koska sen lähellä sijaitsivat Länsi-Venäjän tärkeimmät viljantuotantoalueet.¹⁰²

Näihin tärkeisiin satamiin tarvittiin suomalainen kaupallinen edustus. Latviassa oli kolme kauppahuonetta, jotka hoitivat suomalaisten asioita: Riiaassa Carl-Gustav Westbergin ja E. Stresowin kauppahuoneet sekä Liepājassa Jakob Harmsenin kauppahuone. Westbergin kauppahuoneen asema vahvistui vuonna 1836, kun Suomen senaatti nimitti sen omaksi kauppaa-asiamiehekseen: nimitys tehtiin lähinnä turkulaisten kauppiaiden vaatimuksesta. Seuraavalla vuosikymmenellä Westberg hoiti Riiaassa myös Suomen pankin valuuttakauppaa, joka kytkeytyi Suomesta Ruotsiin, Hampuriin ja Lyypekkiin käytyyn kauppaan. Tämä valuuttakauppa tehtiin Riiaassa siksi, että se oli siellä halvempaa kuin esimerkiksi Pietarissa. 1850-luvun alussa Suomen valtio teki Westerbergin kanssaan sopimuksen viljan hankinnasta.¹⁰³

Suomesta vietiin 1800-luvun alkupuolella Riikaan lähinnä raakarautaa, tervaa ja voita. Vienti kuitenkin kasvoi ja kehitystä siivittivät Suomen nousevan teollisuuden uudet tuotteet. Riikaan alettiin viedä esimerkiksi Tampereen Finlaysonin tehtaan tuottamia puuvillakankaita, ilmeisesti Fiskarsin tekemiä höyrypannuja ja koneita, Karkkilan Högforsin valimotuotteita ja Tampereen Frenckellin paperitehtaan valmistamaa painopaperia. Frenckellin paperia käytettiin esimerkiksi *Rigasche Zeitung* (aiemmalta

⁹⁸ Virrankoski 1975, 105–106.

⁹⁹ Myllyntaus 1980, 345–350, erit. 346.

¹⁰⁰ Schybergson 1980; Rasila 1982, 96–99.

¹⁰¹ Joustela 1963, 95.

¹⁰² Mela 2008a, 20–21.

¹⁰³ Carl-Gustav Westbergin raportit 1846–1853. Kauppa-asiamiesten raportit. Valtiovarainoimikunnan arkisto, KA.

nimeltään Rigische Politische Zeitung)-lehden painopaperina.¹⁰⁴ Lehti oli vuodesta 1843 lähtien ollut ensimmäinen koko Baltiaan levinnyt päivittäin ilmestyvä sanomalehti.¹⁰⁵

Tuonti Riiasta sen sijaan oli vähäisempää. Suomeen tuotiin viljaa, paloviiniä sekä erikoisuutena maisteltavaksi 50 pulloa *Riga Balsamia*. Suomessa päästiin nopeasti juoman makuun, sillä pian Balsamia tuotiin jo 1 500 pulloa vuodessa.¹⁰⁶ Tämä yrtilikööri myytiin Suomessa apteekkeissa. Latviassa sitä käytettiin nimenomaan lääkkeenä ja sen ajateltiin parantavan muun muassa flunssan.¹⁰⁷

Suurimittainen teollistuminen alkoi Riiassa 1870–1880 -luvulla ja kaupungista tuli yksi keisarikunnan suurimmista ja huomattavimmista teollisuuskeskuksista. Erityisesti perustettiin metalli- ja tekstiiliteollisuutta. Rautateiden valmistuminen ympäri keisarikuntaa vähensi kuljetusongelmia ja lisäsi tuotteiden markkinoita.¹⁰⁸ Latvian ongelma on se, että maalla ei ole paljonkaan omia luonnonvaroja: kaivannaiset puuttuvat lähes kokonaan ja tärkeimmät luonnonvarat ovat puu ja kalkkikivi. Tekstiiliteollisuuden tarvitsema pellava oli toki omaa tuotantoa. Toinen Latviasta saatu raaka-aine oli kipsi, jota ennen ensimmäistä maailmansotaa tuotiin myös Suomeen.¹⁰⁹ Omien raaka-aineiden puute ei ollut Latvialle ongelma sen ollessa osa laajaa Venäjän keisarikuntaa, mutta itsenäiselle Latvialle puute oli ongelma.

Latvian teollisuus tuhoutui pahoin ensimmäisessä maailmansodassa alueen jäädessä taistelutantereena sodan jalkoihin. Sota päätti myös Riian suurteollisuuden kukoistuksen. Melkoinen osa tehtaiden koneista ja työntekijöistä evakuoitiin Venäjälle. Sodan jälkeen koneista saatiin takaisin vain murto-osa. Käytännössä Latvian teollisuus joutui aloittamaan alusta. Teollisuus piti kokonaan jälleenrakentaa. Lisäksi itsenäistymisen sekä Venäjän bolshevikkivallankumouksen myötä menetettyjen keisarillisen Venäjän lähes rajattomien markkinoiden ja raaka-ainevarojen tilalle piti hankkia vientimarkkinoita ja raaka-ainelähteitä muualta. Jälleenrakennusta ja kaupan käynnistymistä haittasi myös pääomien puute.¹¹⁰ Maailmansotien välisenä aikana Latvia pysyi heikosti teollistuneena maana verrattuna ensimmäistä maailmansotaa edeltäneisiin vuosikymmeniin.

Yksi itsenäisen Latvian menestyneimpiä yrityksiä oli kuitenkin elektroniikka-alan yritys VEF (Valsts Elektrotehniskā Fabrika, per. 1932). Se teki radioita, puhelimia, kame-

¹⁰⁴ Carl-Gustav Westbergin raportit 1846–1853. Kauppa-asiamiesten raportit. Valtiovaraintoimikunnan arkisto, KA.

¹⁰⁵ Seeberg-Elverfeldt 1977, 659.

¹⁰⁶ Carl-Gustav Westbergin raportit 1846–1853. Kauppa-asiamiesten raportit. Valtiovaraintoimikunnan arkisto, KA.

¹⁰⁷ Mela 2008a, 22.

¹⁰⁸ Mela 2008a, 23.

¹⁰⁹ Mela 1997, 62; Mela 2008a, 23.

¹¹⁰ Silvanto 1927, 126–154.

roita ja lentokoneita. Erityisen kuuluisa yritys oli Minox-nimisestä vakoilukamaresta. VEF:llä oli konttori myös Suomessa ja tuotteita myytiin täälläkin.¹¹¹

Latvialais-suomalaisista elinkeinoelämän läheisistä suhteista kertoo se, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalainen, Fiskarsin omistuksessa ollut Billnäsin ruukki oli liepälälaisen Pluton rautatehtaan osakkeenomistaja. Fiskarsin toimitusjohtaja Albert Lindsay von Julin oli myös Pluton hallituksen puheenjohtaja. Tehtaan toimitusjohtajana oli Latvian Suomen konsuli Torsten Ekblom.¹¹²

Maatalous oli Latvian pääelinkeino ja tuotanto oli pientilavaltaista. Rautatieliikenteen ulottuessa pienillekin paikkakunnille voitiin maitotaloutta kehittää, kun avainkysymyksenä ollut maidon nopea kuljetus meijeriin ratkesi rautateiden avulla. Latviasta tulikin Tanskan jälkeen yksi Euroopan suurimmista maataloustuotteiden viejistä. Suomesta käytiin ottamassa oppia Latvian meijerialoudesta.¹¹³

Elinkeinorakenteet olivat hyvin samanlaiset 1920–1930 -lukujen Latviassa ja Suomessa. Kansainvälisesti maat kilpailivat samoilla markkinoilla ja niiden vientituotteet olivat paljolti samoja. Keskinäistä kauppaa käytiin melko vähän. Myös pääoman puute rajoitti kauppaa. Suomessa Suomen vientiluotto tuki Latvian-kauppaa rahoituksellaan, mikä auttoi huomattavasti Suomen vientiteollisuutta. Suomesta vietiin lähinnä metalliteollisuuden tuotteita (maatalouskoneita). Lisäksi ongelmana oli kuljetus, sillä Suomen ja Latvian välillä ei ollut säännöllistä viikoittaista laivaliikennettä.¹¹⁴

Toisen maailmansodan aikana Latvia liitettiin osaksi Saksan sotataloutta. Käytännössä Saksan armeijalle meni kaikki se, mitä teollisuus pystyi tuottamaan. Sodan tuloksena Latvian teollisuus tuhoutui pahoin.¹¹⁵

Sodan jälkeisenä neuvostoaikana Latvian teollisuus jouduttiin jälleenrakentamaan ja maatalous kollektivisoitiin. Etenkin Riikaan perustettiin sotateollisuutta puna-armeijan tarpeisiin. Neuvostoliitto päätti 1950-luvun lopulta alkaen Latvian massiivisesta teollistamisesta ja samalla työvoiman tuomisesta muualta Neuvostoliitosta. Neuvosto-Latvian pääasialliset vientikohteet olivat muut neuvostotasavallat. Ulkomaankauppaa oli varsin vähän ja se käytiin Moskovan kautta. Suomeen tuotiin Neuvosto-Latviasta lähinnä raaka-aineita.¹¹⁶

Latvian uudelleen itsenäistymisen myötä 1991 suomalaiset yritykset kiinnostuivat jälleen Latvian ja koko Baltian markkinoista, vaikka ostovoima siellä ei juuri tuolloin ollut kovin suuri.¹¹⁷ Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana (2002–2018) kaupan käynti Latvian kanssa on kaupan kumulatiivisella muutosprosentilla mitattuna kas-

¹¹¹ Mela 1997, 62; Mela 2008a, 24.

¹¹² Mela 2008a, 24.

¹¹³ Silvanto 1927, 87–124, 185.

¹¹⁴ Silvanto 1927, 183–185.

¹¹⁵ Mela 2008a, 25.

¹¹⁶ Mela 2008a, 25.

¹¹⁷ Mela 2008a, 25.

vanut selvästi ripeämmin kuin Suomen koko kaupankäynti. Latviasta on siis tullut Suomelle yhä kiinnostavampi kauppakumppani. Euroilla mitattuna Latvian kanssa käyty kauppa on toki melko pientä kauppaa. Keskimääräisesti sanotulla aikajaksolla Latviasta tulleen tuonnin arvo oli 191 miljoonaa euroa ja viennin arvo 452 miljoonaa euroa. Esimerkiksi Virosta Suomeen suuntautunut tuonti oli samalla ajanjaksolla keskimääräisesti arvoltaan lähes seitsemän ja puolikertaista, kun taas Ruotsista tulleen tuonnin arvo oli kolmekymmenkertainen Latvian tuonnin arvoon verrattuna. Viennin arvolla mitattuna Suomen Viroon suuntautuneen viennin arvo oli kolmikertainen Latviaan suuntautuneen viennin arvoon verrattuna ja Ruotsiin suuntautuneen viennin arvo oli kolmetoista kertaa suurempi kuin Latvian viennin keskimääräinen arvo.¹¹⁸

¹¹⁸ Laskettu Tulli 2019 lukujen perusteella.

Latvialaisten määrä Suomessa

Yhtenäiset tiedot Suomessa oleskelevista latvialaisista alkavat sen jälkeen, kun Suomi oli liitetty Venäjän keisarikuntaan vuonna 1809. Suurin osa tuolloin Suomeen tulleista latvialaisista oli Venäjän keisarikunnan armeijan sotilaita, jotka asuivat maassa olleissa venäläisissä varuskunnissa. Venäjän Suomeen sijoitetuissa joukoissa palveli uskonnoltaan luterilaisia latvialaisia. Esimerkiksi vuonna 1885 luterilaisia venäläisiä sotilaita oli Suuriruhtinaskunnan varuskunnissa kaikkiaan 1 569, joista 200 oli sijoitettu Viaporiin. Kun Suomessa olleiden venäläisten joukkojen vahvuus noihin aikoihin oli noin 10 000 miestä, merkitsee se, että heistä noin joka kuudes oli luterilainen. Virolais-lättiläisen sotilasseurakunnan jumalanpalvelukset pidettiin Helsingissä ”säännöllisesti” viro ja latvian kielillä, tarpeen mukaan myös saksaksi ja suomeksi. Muissa Suomessa olleissa venäläisissä varuskunnissa seurakunnan luterilainen pappi vieraili kerran vuodessa.¹¹⁹ Ei ole tarkkaa tietoa siitä, kuinka paljon seurakuntaan kuului juuri latvialaisia. Kun seurakunnan pääkielet kuitenkin olivat viro ja latvia, voidaan olettaa, että latvialaisten osuus oli merkittävä, korkeintaan kuitenkin puolet.¹²⁰ Todennäköistä kuitenkin on, että heitä oli vähemmän kuin virolaisia. Joka tapauksessa heitä lienee ollut Suomessa useita satoja ja Viaporissa arviolta miltei 100 henkeä. Latvialaiset sotilaat mahdollisine perheineen ovat aikaisin Suomessa tunnettu merkittävä latvialainen väestöryhmä.

Karjalan kannakselle syntyi 1800-luvun mittaan venäläistä huvila-asutusta. Suurimmillaan se oli vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Huvila-asutuksen mahdollisti alueen läpi Viipurista (ja Helsingistä) Pietariin kulkeneen rautatien valmistuminen vuonna 1870. Nyt Pietarin Suomen asemalta oli tunnin junamatka Terijoen asemalle. Aluksi tulijat olivat kesäpaikkaa etsiviä varakkaita pietarilaisia, mutta myöhemmin myös keskiluokkalaiset pääkaupungin asukkaat löysivät Karjalan kannaksen.¹²¹

Datšojen rakentamisessa ja varustelussa ei säästely. Varakkaiden pietarilaisten huviloiden puutarhoissa saattoi olla eksoottisia kasveja ja satumaista kukkaloistoa sekä tekolammikoita kultakaloineen. Kasvumultaa oli tuotu Pietarin eteläpuolelta Kulikovon (Kolpinon) kentiltä. Multaa tuotiin rautatievaunuilla jopa Etelä-Venäjältä ja Ukrainasta asti.¹²²

¹¹⁹ Wennerström 1885, 211–212; Närhi 1984, 163.

¹²⁰ Jos latvialaiset olisivat olleet enemmistö, seurakunnan nimi luultavasti olisi ollut lättiläis-virolainen sotilasseurakunta.

¹²¹ Hämäläinen 1974.

¹²² Heikkilä 2004, 21–23.

Kuva 2. Terijoen kyläraittia 1930-luvulta. Kauppaliikkeitä oli varsin paljon. Kuva: Valokuvaaja tuntematon, Finna.

Huvila-asutus vauhditti työmarkkinoiden kasvua: tarvittiin muun muassa sisäpalvelijoita, puutarhureita, talonmiehiä sekä muita kausityöläisiä. Heidän joukossaan sanotaan olleen myös Virosta tulleita lättiläisiä parru- ja veistotyöntekijöitä. Rakentamiseen liittyvät työt olivat talvikauden kausitöitä.¹²³ Tulijat saattoivat olla latvialaisia keikkatyömiehiä, jotka lähtivät tarvittaessa tekemään urakatöitä pitemmällekin. Myös latvialaisista metsätyöntekijöistä on maininta: vuonna 1907 heitä mainittiin Terijoella olleen ainakin 40-henkinen työporukka.¹²⁴ Latvialaiset myös ostivat maapalstoja, rakennuksia ja huviloita, esimerkiksi Terijoelta, Kuokkalasta ja Viipurin pitäjältä.¹²⁵

Latvialaiset saapuivat Karjalan kannaksen huvila-asutusalueelle töihin ja myös lomailemaan 1900-luvun alusta lukien.¹²⁶ Pian sinne saapui myös poliittisia pakolaisia ja myös suoran toiminnan vallankumouksellisia, kuten tuonnempana tekstissä tarkemmin keromme. Latvialaisten määrästä on vaikea antaa arviota, sillä siihen vaikuttivat

¹²³ Karste-Liikanen 1968, 104–108; Rajala 2004, 81–89.

¹²⁴ Leinonen 2011, 40. Työporukka ilmeisesti koostui Latviasta tulleista pakolaisista, jotka olisivat olleet valmiita jopa suoraan aseelliseen toimintaan keisarillista Venäjää vastaan.

¹²⁵ Pyykönen 1969, 36; Harry Halénin luettelo Kannaksen latvialaisista.

¹²⁶ Harry Halénin luettelo Kannaksen latvialaisista.

politiikka, vuodenaika ja työtilaisuudet. Voidaan kuitenkin arvioida, että parhaaseen kesäaikaan latvialaisia on täytynyt olla Kannaksella enemmän kuin sata henkeä.¹²⁷

Kannaksen kansainvälisyydestä kertovat myös tilastotiedot. Suomen itsenäistymisen jälkeen laskettiin, että kuntien maapinta-alaa oli ”muukalaisten”, eli muiden kuin Suomen kansalaisten omistuksessa seuraavasti: Uusikirkko 36 prosenttia kaikesta maasta ja 21 prosenttia viljelymaasta, Kivennapa ja Terijoki (yhteensä) 16 prosenttia kaikesta maasta ja kahdeksan prosenttia viljelymaasta, Kuolemajärvi kymmenen prosenttia kaikesta maasta ja kymmenen prosenttia viljelymaasta, Rautu yhdeksän prosenttia kaikesta maasta ja viisi prosenttia viljelymaasta. Rajapitäjien kunnat olivat kuitenkin erittäin suomenkielisiä. Terijoella muiden kuin suomea puhuneiden osuus oli 3,4 prosenttia ja Kivennavalla 1,4 prosenttia, Raudussa oli kolme muunkielistä asukasta. Muuta kieltä kuin suomea puhuneen väestön pääosan muodostivat venäjän äidinkielenkseen ilmoittaneet.¹²⁸ Ulkomaalaisten ja vieraskielisten joukossa oli myös latvialaisia.¹²⁹

Latvialaisia työskenteli ja asui myös Helsingissä. Useasti he työskentelivät käsityöläismestareina tai erityisammattimiehinä teollisuudessa ja olivat näin oman alansa huippuammattilaisia. Myös keisarikunnan armeija tarjosi työtilaisuuksia. Viranomaisrekistereissä on mainintoja latvialaisista työmiehistä vuodesta 1908 alkaen.¹³⁰ Ensimmäinen maailmansota kasvatti työvoiman kysyntää, sillä Venäjän armeija linnotti erityisesti Helsingin aluetta. Katajanokalle perustettiin Viaporin sotasatama eli Portu, jossa työskenteli jopa 2 500 ammattityöntekijää. Armeija myös tilasi runsaasti sotatarvikkeita Helsingin ja Turun telakoilta ja metalliteollisuudelta. Myös Latviasta tuli työvoimaa tyydyttämään tätä tarvetta. Esimerkiksi Portussa työskenteli latvialaisia metalli-, rakennus- ja kirvesmiehiä.¹³¹ Tuolloisten latvialaisten määrää ei kuitenkaan ole sen tarkemmin laskettu, koska Latvia ja Suomi kuuluivat samaan valtakuntaan. Varsinkaan Helsingin poliisilaitos ei kovin innokkaasti rekisteröinyt keisarikunnan sisäistä muuttoliikettä.¹³²

Suomessa säännöllinen valtiollisten tilastojen teko aloitettiin vuonna 1870. Tuoloin perustettiin Tilastollinen toimisto (myöhemmin Tilastollinen päätoimisto, sittemmin Tilastokeskus). Vuodesta 1870 eteenpäin on julkaistu tilastotietoja Suomen suurimmista kaupungeista ja niissä asuvista ulkomaan kansalaisista. Tilastotietojen mukaan näissä kaupungeissa asunut balttiperäinen väestö keskittyi ennen kaikkea Helsinkiin ja Viipuriin (Taulukko 1). Vuosina 1870–1910 yhdeksän kymmenesosaa tästä

¹²⁷ Katso luku Poliittisia pakolaisia ja anarkisteja Suomessa.

¹²⁸ Lähteenmäki 2009, 290, 294. Ryhmä muut kielet kuin suomi sisältää myös ruotsinkieliset.

¹²⁹ Harry Halénin luettelo Kannaksen latvialaisista.

¹³⁰ Luettelo Helsingissä asuneista venäläisistä. Helsingin poliisilaitoksen arkisto, KA.

¹³¹ Rönnqvist 2016, 144; Nyström 2013, 125.

¹³² Tuon aikaiset Helsingin poliisilaitoksen asiakirjat ovat hyvin puutteellisesti laaditut, ylläpidetyt ja säilyneet.

Taulukko 1. Baltiasta peräisin oleva väestö Suomen suurimmissa kaupungeissa 1870–1910, henkeä.

Vuosi	Helsinki	Viipuri	Turku	Oulu	Tampere	Pori	Vaasa	Yhteensä
1870	917	547	228	4	–	–	–	1696
1880	779	481	99	–	36	–	–	1395
1890	398	196	41	3	17	1	–	656
1900	711	283	70	–	31	–	–	1095
1910	1186	338	121	13	37	9	23	1727

Lähde. Leitzinger 2008, 69–72.

väestöstä asui näissä kahdessa kaupungissa. Taulukosta käy myös ilmi, että Suomessa oleskelleiden balttien lukumäärä vaihteli suuresti. Tarkastelujakson alussa ja lopussa se oli suurimmillaan, kun taas pienin lukumäärä – yksi kolmasosa suurimmasta lukumäärästä – osuu tarkastelujakson keskivaiheille.

Tuohon aikaan Suomen kaupungit kasvoivat ripeästi. Kun balttien määrä suhteutetaan väkilukuun, havaitaan, että heidän osuutensa Helsingin, Viipurin ja Turun väestöstä laskee koko tilastointikauden 1870–1910 ajan (Taulukko 2). Korkeimmillaan osuus on neljä prosenttia (Viipuri vuonna 1870). Tultaessa 1900-luvulle ollaan tilanteessa, että balttien osuus kolmessa suurimmassa kaupungissa on jokaisessa alle yhden prosentin. Näin pienen suhteellisen väestön on täytynyt olla melko huomaamaton kaupunkilaisten joukossa.

Tilastotiedon valossa emme kuitenkaan voi sanoa mitään varmaa latvialaisten määrästä tai osuudesta. Näin siksi, että taulukossa 1 esitetyissä luvuissa ei ole eroteltu toisistaan virolaisia, latvialaisia, liettualaisia tai Baltian saksalaisia: Heidät kaikki on niputettu yhden otsikon – baltit – alle. Voidaan kuitenkin olettaa virolaisten ja saksalaisten määrän olleen suurempi kuin latvialaisten ja liettualaisten. Joka tapauksessa Suomessa vakinaisesti oleskelleiden latvialaisten määrä lienee useampina tarkasteluvuosina ollut useampia satoja henkilöitä.

Taulukko 2. Baltiasta peräisin olevan väestö osuus Suomen kolmessa suurimmassa kaupungissa vuosina 1870–1910, %.

	Helsinki	Viipuri	Turku
1870	2,9	4,1	1,2
1880	1,8	3,3	0,4
1890	0,6	1,0	0,1
1900	0,8	0,8	0,2
1910	0,9	0,7	0,2

Lähde. Laskettu Leitzinger 2008a, 69–72 antamista luvuista.

Samalta ajanjaksolta on tilastoitu myös suurimmissa kaupungeissa oleskelleen väestön äidinkieli. Tämä tilastointi on kuitenkin latvialaisen väestön määrän selvittämiseksi epävarmaa, koska suurimman osan aikaa latviaa tai liettuaa puhuneet on tilastoitu yhdeksi ryhmäksi.¹³³ Lisäksi latvialaiset ovat saattaneet ilmoittaa kielekseen saksan. Hyvin todennäköisesti näin oli ainakin Latvian juutalaisten kohdalla.

Latviassa kuohuvaa vuotta 1905 seurasivat rankaisu- ja rauhoitustoimet, joiden seurauksena maasta lähti poliittisia pakolaisia. Osa heistä suuntasi Suomeen. Tähän saatettiin jäädä, mutta tavallista oli myös jatkaa matkaa Ruotsin kautta muualle Eurooppaan tai kauemmas, aina Yhdysvaltoihin tai Australiaan asti.¹³⁴ Latvialaisten pakolaisten asuminen Suomessa selittää omalta osaltaan edellä esitetyissä tilastoissa havaittavaa latvialaisten määrän nousua vuodesta 1900 vuoteen 1910.

On vaikea arvioida, kuinka paljon Suomeen tuli latvialaisia pakolaisia. On arvioitu, että vuonna 1906 Helsingissä olisi ollut noin 3 000 virolaista, joista suurinta osaa voidaan pitää pakolaisina.¹³⁵ Tiedetään, että Suomen sosialidemokraattinen puolue tuki rahallisesti maahan tulleita pakolaisia. Kaikkiaan avustusta sai noin 1 300 henkeä, joiden valtaosa muodostui virolaisista ja latvialaisista pakolaisista. Latvialaisten avustettavien pakolaisten määrä on saattanut olla noin 500 henkeä.¹³⁶ Koska heistä kaikki eivät olleet sosialisteja, on latvialaisia oletettavasti ollut tätä enemmän. Suomeen tulleiden latvialaisten pakolaisten määrä asettunee ehkä jonkin 500 ja 1 500 hengen välimaastoon.¹³⁷ Joka tapauksessa määrä on merkittävä. Sitäkään ei tiedetä, kuinka moni tänne jäi, ja kuinka moni jatkoi matkaansa eteenpäin. Joitakin latvialaisia sosialidemokraatteja oli Helsingissä vielä vuonna 1908, sillä Mäntymäen kentällä pidetyssä vapputapahtumassa pidettiin puheita viroksi ja venäjäksi ja yksi puhe myös ”kuurinmaaksi”(på kurländska).¹³⁸

Venäjän alamaiset eivät autonomian aikana automaattisesti saaneet täysiä kansalaisoikeuksia Suuriruhtinaskunnassa. Suomen kansalaisuuden saattoi saada vain

¹³³ Leitzinger 2008a, 78–80

¹³⁴ Zetterberg 2013, 77–78.

¹³⁵ Zetterberg 2013, 80

¹³⁶ Zetterberg 2013, 91. Zetterberg kertoo, että kaikkiaan 1 300 henkeä sai avustusta: virolaiset yhteensä 7 000 markkaa, latvialaiset yhteensä 8 000 markkaa ja muut kansallisuudet yhteensä 5 000 markkaa. Mikäli ajatellaan, että kaikki pakolaiset saivat saman määrän avustusrahaa, tulee avustettujen määräksi näillä jakosuhteilla laskien 455 virolaista, 520 latvialaista ja 325 muuta kansallisuutta olevaa, eli yhteensä mainittu 1 300 henkeä.

¹³⁷ Marja Leinonen esittää, että vuonna 1906 latvialaisia pakolaisia olisi tullut Suomeen ”lähes sata”. Tämä määrä on aivan liian pieni. Paljon uskottavampi arvio on Brūno Kalniņšin arvio, että heitä olisi ollut useita satoja. Leinonen 2011, 38.

¹³⁸ Zetterberg 2013, 186–187.

Taulukko 3. Suomessa oleskelleiden latvialaisten vuosittainen määrä vuosina 1920–1949, henkeä.

Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä
1920	144	1930	273	1940	–
1921	–	1931	236	1941	43
1922	140	1932	195	1942	40
1923	141	1933	186	1943	36
1924	197	1934	163	1944	29
1925	203	1935	150	1945	24
1926	–	1936	136	1946	–
1927	–	1937	232	1947	20
1928	344	1938	127	1948	21
1929	278	1939	–	1949	–

LÄHDE: Leitzinger 2008a, 92, 94, 101.

keisarin luvalla. Tällöinkään sen saaminen ei ollut automaattista. Autonomian aikana ainakin 12 latvialaista sai Suomen kansalaisuuden.¹³⁹

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1920 laskettiin, että latvialaisia oli Suomessa 144 henkeä (Taulukko 3). Suurimmillaan latvialaisyhteisön lukumäärä oli vuonna 1928, jolloin heitä oli 344 henkeä. Maailmansotien välisinä vuosina Suomen latvialaisväestön koko oli keskimäärin 191 henkeä (moodi). Vuonna 1935 laskettiin, että latvialaiset muodostivat yhden prosentin Suomessa asuvista ulkomaalaisista. Pääosa maamme ulkomaalaisväestöstä (kaksi kolmasosaa) oli tilastoitu otsikolla ”entinen Venäjä”. Näihin entisen Venäjän alamaisiin ei ollut sisällytetty Viroa, Puolaa ja Latviaa, jotka oli laskettu omina ryhminään. Sen sijaan niihin oli sisällytetty itäkarjalaiset ja inkeriläiset, jotka muodostivat lähes kolmasosan tilastoidusta entisten Venäjän alamaisten ryhmästä.¹⁴⁰ Nämä Venäjän alamaiset olivat suurelta osin bolshevikkivallankumousta paenneita ”valkoisia” emigrantteja ja Itä-Karjalan kansannousun pakolaisia. Vaikka tämä pakolaisvirta suurelta osin oli pitänyt Suomea vain välietappina ja jatkanut täältä matkaansa, jäi heitä myös Suomeen.¹⁴¹

Toisen maailmansodan aikana 1941–1945 Suomessa oleskeli vuosittain joitakin kymmeniä latvialaisia (vaihteluväli 43–24 henkeä) (Taulukko 3). Kun Neuvostoliitto oli miehittänyt Baltian maat kesällä 1940, se vaati niiden entisiä kansalaisia vaihtamaan passinsa neuvostopasseihin. Aikaa passin vaihtoon annettiin marraskuun alkuun asti: sen jälkeen mahdollisuutta neuvostokansalaisuuden saamiseen ei enää olisi. Neuvostokansalaisuuden menetys tiesi sitä, ettei esimerkiksi voinut matkustaa kotiin Latvi-

¹³⁹ Leitzinger 2008a, 215.

¹⁴⁰ Leitzinger 2008a, 95–96.

¹⁴¹ Haimila 1998a ja 1998b; Leitzinger 2008b, 171.

aan muutoin, kuin Neuvostoliiton erikseen myöntämällä viisumilla. Niitä Suomessa olleita baltteja, jotka eivät ottaneet neuvostokansalaisuutta, käsiteltiin Suomessa kansalaisuudettomina ihmisinä. Heille myönnettiin Suomen lainsäädännön mukainen oleskelukirja, jolla he saivat turvapaikkaoikeuden.¹⁴²

Näissä olosuhteissa osa Suomessa asuvista latvialaisista muutti pois maasta. Jotkut saksalaistaustaaiset latvialaiset pakenivat Ruotsiin.¹⁴³ Osa latvialaisista haki ja sai Suomen kansalaisuuden.¹⁴⁴ Ne, jotka eivät hakeneet kansalaisuutta, joutuivat käyttämään kansalaisuutta vailla olevien Nansen-passia.

Neuvostoaikana latvialaisia neuvostokansalaisia ei juuri muuttanut Suomeen. Harvojen muuttajien kohdalla keskeisin syy muuttoon lienee ollut avioliitto, ja tulijat olivat etupäässä naisia. Kyse saattoi rakkauden ohella olla myös pääsystä Neuvostoliitosta pois.¹⁴⁵ Latvialaisten määrä Suomessa oli vähäinen. Vuonna 1991 latviaa äidinkielenään puhuneita asui Suomessa kaikkiaan 32 ja heistä naisia oli 24 henkeä. Neljä viidesosaa naisista oli iältään kahdenkymmenen ja viidenkymmenen ikävuoden välissä.¹⁴⁶ Omalta osaltaan tämä tukee myös käsitystä ennen kaikkea naisten avioliittomuutosta. Suomessa on tuolloin varmasti asunut huomattavasti enemmän latvialaistaustaisia ihmisiä. Heitä olivat esimerkiksi entiset Latvian kansalaiset, joilla oli Suomen kansalaisuus sekä äidinkieltään tilastoissa vaihtaneet.¹⁴⁷

Kun Latvia itsenäistyi uudelleen vuonna 1991, merkitsi se oman valtion asettamien matkustusrajoitusten poistoa. Neuvostoliitossa neuvostokansalaisten liikkuvuutta ja pysyvämpää muuttoa oli valvottu ja säännelty ankarasti: tämä koski sekä maan sisäistä että ulkomaille suuntautunutta liikkuvuutta. Nyt latvialaiset saattoivat oman passin turvin matkailla tai muuttaa minne tahansa sellaiseen maahan, joka heitä halusi ottaa vastaan.

Suomessa oli 1990-luvun alussa hyvin vähän latvialaisia. Latviassa syntyneitä oli hieman enemmän kuin latviaa äidinkielenään puhuvia (Taulukko 4 ja 5). Näin siksi, että Latviassa asuu esimerkiksi venäjää äidinkielenään puhuvaa väestöä. Suhteellisesti muutto Suomeen oli vilkasta, sillä ennen Euroopan unioniin liittymistä (2004) latviaa äidinkielenään puhuvien määrä Suomessa kasvoi keskimäärin 23 prosentin vuosivauhdilla. Latviassa syntyneiden määrä kasvoi vieläkin jyrkemmin, sillä se kasvoi keskimäärin 60 prosentin vuosivauhdilla. Näin jyrkän kasvun taustalla oli se, että kasvu

¹⁴² Leitzinger 2008b, 200.

¹⁴³ Westerlund 2011, 238–239

¹⁴⁴ Esim. Antero Leitzingerin aineisto Suomen kansalaisuuden saaneista latvialaisista.

¹⁴⁵ Esim. Kallio 2005, 14, 21,22,40, 41,44.

¹⁴⁶ Tilastokeskus 2018a.

¹⁴⁷ Äidinkielen tilastointi perustuu tilastoitavan omaan ilmoitukseen. Näin ollen sillä ei ole mitään tekemistä esimerkiksi sen kanssa, mitä kieltä perhe keskenään käyttää: vaikka puhuttaisiin keskenään esimerkiksi latviaa, voidaan viranomaiselle ilmoittaa äidinkieleksi vaikkapa ruotsi. Ks. esim. Alastalo et al. 2016, 18–22.

Taulukko 4. Latviankielisten määrä Suomessa vuosina 1990–2017, henkeä.

Vuosi	Naiset	Miehet	Kaikki	Vuosi	Naiset	Miehet	Kaikki
1990	17	3	20	2004	216	117	333
1991	24	8	32	2005	250	141	391
1992	27	13	40	2006	269	153	422
1993	32	18	50	2007	305	187	492
1994	37	27	64	2008	341	218	559
1995	45	31	76	2009	387	283	670
1996	53	29	82	2010	457	353	810
1997	68	36	104	2011	544	422	966
1998	85	47	132	2012	605	467	1072
1999	98	51	149	2013	650	514	1164
2000	109	60	169	2014	726	592	1318
2001	144	76	220	2015	798	666	1464
2002	160	80	240	2016	848	756	1604
2003	186	91	277	2017	907	898	1805

Lähde: Tilastokeskus 2018a.

alkoi lähes tyhjästä. Tällöin pienetkin lukumääräiset muutokset aiheuttavat suuren prosentuaalisen muutoksen. Vuosina 1991–2003 latviaa äidinkielenään puhuneiden määrä nousi kahdestakymmenestä 277 henkeen ja Latviassa syntyneiden määrä seitsemästä 410 henkeen. Sukupuolijako säilyy karkeasti sellaisena, että naisia on kaksi kertaa enemmän kuin miehiä. Tämä viittaa siihen, että avioliitto on edelleen eräs keskeinen muuton syy. Yleisellä tasollakin on niin, että Suomeen suuntautuneen muuttoliikkeen eräs keskeinen syy viimeisten vuosikymmenten aikana on ollut ihmissuhteisiin liittyvä syy – seurustelu, parisuhde, avioliitto.¹⁴⁸

Euroopan unionin jäsenvaltioina Latvian ja Suomen välillä vallitsee vapaa liikkuvuus. Sen turvin latvialaisen väestön määrä Suomessa on lisääntynyt vakaasti. Vuodesta 2004 vuoteen 2017 latviaa äidinkielenään puhuvien lukumäärä on miltei seitsenkertaistunut (Taulukko 4). Latviassa syntyneiden lukumäärä puolestaan on viisinkertaistunut (Taulukko 5). Samalla naisten ja miesten keskinäinen määrä on alkanut tasoittua: latvialaisperäisiä naisia ja miehiä on Suomessa lähes yhtä paljon. Tämä kertoo siitä, että yhä useammin latvialaisperäinen väestö tulee Suomeen työmarkkinoiden houkuttelemana. Näitä Euroopan unionin aikakautta kuvaavia tilastotietoja on pidettävä vähimmäislukuina. Euroopan unionin alueella ihmisten tilastointi ei ole vedenpitävää, ja lisäksi lyhytaikaisen oleskelun kyseessä ollessa (alle kolme kuukautta) sitä ei tehdä

¹⁴⁸ Esim. Martikainen, Saari & Korkiasaari 2013, 39.

Taulukko 5. Latviassa syntyneiden määrä Suomessa vuosina 1990–2017, henkeä.

Vuosi	Latvia ei EU:n jäsenvaltio			Vuosi	Latvia EU:n jäsenvaltio		
	Naiset	Miehet	Kaikki		Naiset	Miehet	Kaikki
1990	0	0	0	2004	298	175	473
1991	6	1	7	2005	346	215	561
1992	2	39	41	2006	376	233	609
1993	39	38	77	2007	417	269	686
1994	49	59	108	2008	464	303	767
1995	71	68	139	2009	516	363	879
1996	92	70	162	2010	603	446	1049
1997	113	82	195	2011	699	536	1235
1998	138	92	230	2012	763	538	1301
1999	149	101	250	2013	839	654	1493
2000	164	114	278	2014	913	732	1645
2001	205	133	338	2015	972	806	1778
2002	224	141	365	2016	1025	901	1926
2003	250	160	410	2017	1075	1032	2107

Lähde: Tilastokeskus 2018b.

lainkaan. Lisäksi lainsäädännössä olevan ilmoittautumisvelvollisuuden noudattamista ei käytännössä voida valvoa aktiivisesti ja kattavasti.

Latviankieliset ovat perinteisesti asettuneet Helsinkiin. Euroopan unioniin liittymisen jälkeen latviankielinen väestö on levinnyt myös laajemmalle Suomeen. Vuonna 2017 kolmasosa (34 %) latviankielisistä asui Uudellamaalla. Seuraavaksi suurin asutustihentymä oli Ahvenanmaa, jossa heistä asui viidesosa (21 %). Varsinais-Suomessa latviankielisistä asui joka kahdeksas (12 %) ja Pirkanmaalla joka neljästoista (7 %). Varsinais-Suomessa ja Pirkanmaalla asutus on hyvin keskittynyttä. Turussa ja Salossa asuu yli kaksi kolmasosaa (72 %) maakunnan latviankielisistä. Tampereella ja Pirkkalassa asuu lähes puolet (46 %) Pirkanmaan latviakielisestä väestöstä. Ahvenanmaan erikoisuus on se, että siellä latviankielinen asutus on levinnyt tasaisesti yli koko maakunnan. Maarianhaminassa siitä asuu kaksi viidesosaa (40 %), mutta loppu väestö on jakaantunut melko tasaisesti kahdeksan muun kunnan kesken.¹⁴⁹ Mikäli tarkastelu tehdään Latviassa syntyneiden ryhmässä, yleiskuva on suurelta osin sama, kuin latviaa puhuvien ryhmässä. Ainoa poikkeus on se, että Latviassa

¹⁴⁹ Laskettu Tilastokeskus 2018a lukujen pohjalta.

syntyneet keskittyvät vielä enemmän Uudellemaalle (43 %). Mutta sielläkin asutaan pääkaupunkiseudulla.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Laskettu Tilastokeskus 2018b lukujen pohjalta.

**II OSA
ELÄMÄKERRALLISIA
TUOKIOKUVIA**

Tiede, taide ja kulttuuri

Gertrud Gutheim ja miehensä piispa Johannes (Juhan) Gezelius vanhempi

Avioliittoon perustuva muuttoliike on muuttamisen tavanomaisempia muotoja. Keskiajalta aina uudella ajalla se lienee ollut melko tavallista liikkuvaista elämäntapaa harjoittaneille aatellisille, säätyläisille ja porvareille. Tällaisesta muuttoliikkeestä olkoon esimerkkinä Gertrud Gutheim (1626–1682). Gertrud oli syntynyt Riiassa Liivinmaan varasuperintendentin ja Riian Pyhän Jaakobin seurakunnan kirkkoherran, Petter Gudheimin tyttärenä. Hän avioitui 1643 Riiassa tulevan piispan, ruotsalaisen Johannes Gezeliuksen kanssa. Avioliitosta syntyi yhteensä kaksitoista lasta, yhtenä heistä tuleva Turun piispa Johannes Gezelius nuorempi.

Gertrudin aviomies, Johannes Gezelius vanhempi (1615–1690), oli syntynyt Västmanlandissa ruotsalaiseen rusthollariperheeseen¹⁵¹. Kouluopintonsa hän kävi Västeråsissa ja yliopisto-opinnot hän aloitti Upsalassa. Maisteriksi Gezelius valmistui vasta perustetussa Tarton yliopistosta. Kolme vuotta valmistumisensa jälkeen (1641) hänet nimitettiin Tarttoon kreikan ja itämaisten kielten professoriksi ja myöhemmin teologian ylimääräiseksi professoriksi. Hoitaessaan tätä professorinvirkkaa hän avioitui Gertrudin kanssa. Tartosta Gezelius palasi perheineen takaisin Ruotsiin, kirkkoherraksi Taalainmaalle. Täältä hänet nimitettiin Riikaan Liivinmaan kenraalisuperintendentiksi johtamaan Liivinmaan kirkollisia oloja. Vaikka Gezelius toimi tässä virassa vain muutamana vuodelta (1660–1664) ehti hän aloittaa kansankielisen, kristillisen kansanopetuksen ja tässä tarkoituksessa muun muassa julkaisi latviankielisen katekismuksen. Riiasta hänen tiensä vei Turun piispaksi, missä virassa hän vietti loppuelämänsä.¹⁵²

Suomalaisten aikalaisarvostelujen mukaan Gertrud oli ”komea, ylpeähenkinen ja vaativainen nainen, vallan- ja kunnianhimoinen saksatar, joka oli isältään perinyt huomattavan omaisuuden”. Tässä hän ei suuresti eronnut miehestään, sillä ”kirkkoruh-

¹⁵¹ Rustholli oli ratsutila, joka verovapautta vastaan varusti ratsumiehen armeijaan. Rusthollarit alkoivat viimeistään 1600-luvun lopulta lähtien erota talonpoikaistosta omaksi, heitä korkeammaksi sosiaalisesti ryhmäksi, maaseutusäätyläistöksi.

¹⁵² Ruuth 1929; Laasonen 1995.

tinas” oli ”altis aikansa heikkouksille ollen myös itsevaltainen ja piispallisesta arvostaan kovin arka, taikauskoinen ja helposti kiivastuva”. Juorut väittivät Gertrudin sekaantuneen kernaasti miehensä virkatehtäviin ja osallistuneen varsin aktiivisesti lukuisiin sotkuisiin riitoihin, ”joihin piispa etenkin Turussa ollessaan joutui”.¹⁵³ Tekstistä piiryy nykylukijalle kuva tyypillisestä aikakautensa ylemmästä säätyläisestä ajan käytöskoodineen. Omasta asemasta, sen näyttämisestä ja tunnustamisesta oltiin tarkkoja, ja siksipä piispakin tuon tuosta ”joutui” riitoihin. Gertrudista piiryy kuva itsenäisenä, omavaraisena naisena, joka Riian suurkaupungin ja Tarton saksalaisen yliopiston jälkeen on joutunut suomalaiseen periferiaan, ”Turun tuppukylään”.

Gezeliukset olivat nousukkaita. Johannes oli talonpojan – tosin rusthollarin – poika, joka opillista tietä oli noussut hengellisen säädyn korkeimpiin kerroksiin. Gertrudin tausta lienee ollut samankaltainen, sillä erotuksella, että siihen kuului jo isältä perittyä varallisuutta. Nousukkuus näkyi siinäkin, että piispan perhe torjui tyttären turkulaisen kosijan, erään ylioppilas Walleniuksen, joka rakkaudentunnustuksensa tuloksena tuomittiin yliopiston karsseriin eli eristyssellimäiseen arestihuoneeseen. Samoihin aikoihin piispan toinen tytär oli seurustelusuhteessa Turun hovioikeuden presidentin, paroni Ernst Creutzin pojan kanssa. Paroni ei katsonut asiaa hyvällä, vaan katsoi, että ”piispan tytär koetti naisellisin houkutuskeinoin saada nuoren kokemattoman paronin puolisoikseen”. Tämänkin säätyrajat rikkovat avioliittohanke raukesi. Gezelius-tytärten vanhempien ratkaisu oli hankkia tyttärilleen kuninkaalta aatelistarvo. Tämä mahdollisti aatelisen aviopuolison suoman sosiaalisen nousun ja osa tyttäristä tämän mahdollisuuden käyttikin. Tahtoa sosiaaliseen nousuun osoittaa myös se, että aluksi lupaavalta, sosiaaliseen nousuun kyvykkäältä näyttänyt kihlakumppani voitiin, uran nousujohtoisuuden tyrehtyessä, vaihtaa sopivampaan.¹⁵⁴

Johan Christopher Downer Turun musiikkielämässä

Johan Chrispher Downer syntyi syksyllä 1795 Jelgavassa. Hänen isänsä oli Christopher Fabian von Downarou (tai Downar) ja äiti oli Maria Magdalena Margareta Roessel. Suomessa ollessaan perheen sanottiin olevan ”puolalaista aatelia”. Tästä esitettiin jonkinlaisia kirjallisia todisteitakin, mutta asiaan ei saatu lopullista selvyyttä.¹⁵⁵ Joka tapauksessa aikalainen kuvaili viulisti Downerin olleen

¹⁵³ Halila 1980, 114. Vaikka teksti on Suomen historian professorin laatimaa, on sen tyyli laji pakina ja alkuperäinen kirjoitusajankohta 1930-luku ja sotavuodet (Halila 1980, 7).

¹⁵⁴ Halila 1980, 115–121.

¹⁵⁵ Lagerspetz 1995, 35–36.

*tuskainen, suora ja jäykkä, varustettu intohimoisilla ruskeilla silmillä sekä laihoissa ja kalpeissa kasvoissa olevalla melko kapealla puolalaisella nenällä. Hänen sanottiin seisten soittaneen vaikeimmatkin juoksutukset miltei kauhistuttavalla kylmäverisyydellä ilman, että kasvoissa voitiin havaita pienintäkään elettä tai liikettä.*¹⁵⁶

Kuvauksesta huokuu aikaudelleen – romantiikan ajalle – tyypillinen näkemys paganimaisesta, demonisesta viuluvirtuoosista.¹⁵⁷

Downerin musiikillisesta koulutuksesta ei tiedetä mitään. Hänen isänsä soitti oboeta ja oli ilmeisesti työskennellyt kaupunginmuusikkona, Arvellaan, että isä koulutti pojastaan muusikon. Joka tapauksessa viulisti Downer työskenteli Tallinnassa konserttimestarina. Sieltä hän vuonna 1820 muutti vanhempiensa kanssa Helsinkiin. Viaporin sotilaskuvernööriä toiminut kreivi Ludvig van Heyden oli heti virkakautensa alussa perustanut linnoitukseen oman yksityisorkesterin. Downer palkattiin sen kapellimestariksi vuonna 1820. Hänelle maksettiin runsasta, 1 500 ruplan vuosipalkkaa.¹⁵⁸

Helsingissä asuessaan Downer konsertoi myös Turussa. Siellä hänen konserttinsa olivat sekä julkisia että yksityiskodissa pidettyjä. Downer siirtyi Helsingistä vuonna 1823 musiikillisesti vilkkaampaan Turun kaupunkiin. Turun soitannollinen seura tarjosi hänelle vuosipalkkana 1 000 ruplaa sekä kahden konsertin tuotot eli noin 1 000 ruplaa lisää. Downer haki myös Turun katedraalikoulun musiikinopettajan paikkaa. Vaikka hän oli ainoa hakija, häntä ei hyväksytty virkaan. Syyksi ilmoitettiin hänen katolinen uskontonsa, mutta syynä saattoi olla myös se, että Downer oli soittaja, ei musiikin teoreetikko. Downerilla oli vaikutusvaltaisia tukijoita ja vuonna 1826 hänet nimitettiin Akatemian kapellimestariksi. Seuraavana vuonna sattunut Turun palo katkaisi urjenneen virkauran, sillä yliopisto muutti Helsinkiin ja Katedraaliskoulu Raumalle. Downer itse vetäytyi Pietariin. Saavuttuaan takaisin Turkuun hän toimi kimnaasin laulunopettajana ja johti orkesteria sekä opetti musiikkioppilaita. Downer oli kaupungin musiikkielämän keskushahmoja vuonna 1842 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Siteerattu Andersson 1921, 209 mukaan. Käännös Markku Mattila.

¹⁵⁷ Ks. Kawabata 2007.

¹⁵⁸ Lagerspetz 1995, 35–39; Lappalainen 2006, 108. Palkkataso lienee ollut tyydyttävä, sillä samoihin aikoihin Viipurin läheisyydessä olleen Rokkalan lasitehtaan johtaminen tarjouduttiin tekemään 1 500 ruplan vuosipalkalla, jota tehdasta hallussa pitänyt pankki ilmeisesti piti liian korkeana. Sikuri(kahvi)myllyssä oli tuolloin alhainen päiväpalkka: 35–40 kopeekkaa päivää. Neljänkymmenen kopekan päiväpalkalla Downerin vuosipalkan olisi saanut kokoon reilun kymmenen vuoden yhtäjaksoisella työllä. (Ruuth & Kuujo 1975, 142, 144.)

¹⁵⁹ Lagerspetz 1995, 35–39; Lappalainen 2006, 108.

Lydia Sesemann – filosofian tohtori

Lydia Sesemann (1845–1925) syntyi Viipurissa tukkukauppias Mikael Carl Sesemannin ja Antonie (Antoinette) Williamsin tyttärenä. Äidin vanhemmat olivat Rokkalan lasitehtaan johtaja Karl Williams ja vaimonsa Christine Holtz. Tästä huolimatta Williamsin perhe ei kuulunut vanhoihin viipurilaisiin seurapiireihin, kuten Sesemannin suku. Oli vieläpä niin, että Karl Williamsin isoisä – Lydian äidin puoleinen isoisoisä – oli latvialainen maaorja Vilmus. Hän oli ollut seppänä paroni Wrangellin kartanossa. Hänen poikansa Karl – Lydian äidinpuoleinen isoisä – oli niin ikään ollut maaorja ja tehnyt samoja sepäntöitä kuin isänsä. Hänen tekninen taitavuutensa oli kuitenkin tullut eräiden Tarton yliopiston professorien tietoon. Nämä ostivat hänet vapaaksi Lugazin moision eli kartanon maaorjuudesta, ”vapauteen ja tieteelle”, kuten he asian ilmaisivat. Karl alkoi valmistaa astronomisia instrumentteja ja opiskella Tarton yliopiston filosofisessa tiedekunnassa. Sittemmin hän toimi mekaanikkona ja myös tilanhoitajana Etelä-Venäjällä. Lopulta hän päätyi lasitehtaan johtajaksi Karjalan kannakselle.¹⁶⁰

Lydian isä Mikael Carl kuoli vuonna 1865. Leski muutti kahden tyttären kanssa Saksaan, ensin Stuttgartiin ja sitten Müncheniin, jossa kolme vuotta myöhemmin kuoli. Ei ole tiedossa, että Lydia olisi Viipurissa asuessaan käynyt mitään kaupungin saksalaisista kouluista. Tosin hakeutuessaan Zürichin yliopistoon hän ilmoitti käyneensä yksityiskoulua ja saaneensa päättötodistuksen. Joka tapauksessa asuessaan leskiäitinsä kanssa Saksassa hän valmistautui yliopisto-opintoihin ottamalla yksityistunteja etenkin matematiikassa ja latinassa. Vuonna 1869 Lydia hyväksyttiin opiskelemaan Zürichin yliopistoon pääaineenaan kemia. Keväällä

Kuva 3. Lydia Sesemann oli ensimmäinen suomalainen nainen, joka väitteli tohtoriksi (kemia) Zürichin yliopistosta 1874. Hän oli myös ensimmäinen Zürichin yliopistossa väitellyt nainen. Hänen isänsä oli latvialaistaustainen, joten hän oli myös ensimmäinen latvialaistaustainen nainen väittelijänä. Kuva: Wikipedia.

¹⁶⁰ Engman 2015, 15. Halén 2017, 121.

1874 hän puolusti menestyksekkäästi orgaanisen kemian alaan kuuluvaa väitöskirjaansa ja saavutti tohtorin oppiarvon.¹⁶¹

Lydia Sesemannin opiskelu-ura mahdollistui – paitsi oman määrätietoisuuden – myös muutaman muun asian kautta. Ensinnäkin, hän saksalaisen kulttuuripiirin kasvattina saattoi hakeutua Zürichiin, joka oli Euroopan ensimmäinen yliopisto, joka avasi ovensa myös naisille. Vuonna 1867 Nadesda Suslova valmistui sieltä lääkäriksi ensimmäisenä naisena Euroopassa. Toiseksi, Zürichin yliopisto ei vaatinut opiskelijoiltaan aikaisempaa, muodollista koulutusta. Kolmanneksi, professorikunta sai uusilta opiskelijoiltaan tuloja, eikä rahalla ollut sukupuolta: naisen maksama raha oli aivan yhtä käypää kuin miehenkin maksama. Lisäksi Lydialla oli varallisuutta, josta kustantaa opintonsa. Neljänneksi, ulkomaalaisten opiskelijoiden kohdalla tunnettiin Zürichissä noihin aikoihin huolta heidän riittämättömästä saksan kielen taidostaan. Saksankielisen kodin kasvatilla, Lydialla, ei tällaista estettä ollut.¹⁶²

Lydia Sesemann on Viipurissa syntyneenä ja kasvaneena ensimmäinen suomalaistaustainen naistohtori. Hän valmistui tohtoriksi 15 vuotta aiemmin, kuin Karolina Eskelinen ja Tekla Hultin väittelivät Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa Helsingissä. Todennäköisesti hän on myös ensimmäinen latvialaistaustainen naistohtori. Väittelyn jälkeen Lydialla ei ollut mahdollisuutta tutkijan uraan. Hän asui sisarensa Helenen kanssa Münchenissä ja Lausannessa elättäen itsensä perintönsä suomilla koroilla.¹⁶³

Janis Rozentāls – taiteilijaelämää Helsingin Kulosaaressa

Janis Rozentāls (1866–1916) oli yksi Latvian taiteen kultakauden taiteilijoista ja Latvian kansallistaiteilija. Latvian taiteen kultakausi ajoittuu 1900-luvun alun vuosiin. Rozentāls avioitui suomalaisen laulajattaren, kansainvälisesti tunnetun Elli Forsellin kanssa vuonna 1903. He saivat kolme lasta. Perhe asui Riassa ensimmäiseen maailmansotaan saakka.¹⁶⁴

Perhe muutti Riasta Helsinkiin pakoon ensimmäisen maailmansodan itärintaman sotaa. Kulosaaren Hopeasalmen tieltä vuokrattiin huvila. Elli ratkaisi perheen toimeentulo-ongelmat ryhtymällä pitämään Kulosaaren huvilassa täysihoidtola. Yhdessä palvelijan kanssa hän huolehti vieraista, kodista ja lapsista, jotta Janis saisi keskittyä vain maalaamiseen. Täysihoidtola oli varsin kansainvälinen ja sen ilmapiirin on kerrottu olleen boheemi. Esimerkiksi eräs pitkäaikainen vierailija oli muuan rikas puolalainen tehtailija, jolla oli mukanaan sihteeri. Neidin asema selvisi talon välle,

¹⁶¹ Engman 2015, 16.

¹⁶² Engman 2015, 16–19.

¹⁶³ Engman 2015, 15, 19.

¹⁶⁴ Vaherjoki-Honkala 2006, 58, 61, 67, 70, 74.

Kuva 4. Janis ja Elli Rozentäls. Kuva: Anto Leikolan kokoelma.

kun tehtailijan vaimo saapui täysihoitolaan. Tehtailija, rouva ja neiti sihteeri jatkoivat sopuisasti yhteiseloaan.¹⁶⁵

Kirjailija Aino Kallas tuli täysihoitolaan kesällä 1916 kirjoittamaan, mutta ihastui Janis Rozentälsiin. Kallaksen mielestä Janis muistutti Akseli Gallen-Kallelaa. Kallas kuvaili Janista temperamenttiseksi, etelämaalaisen oloiseksi ja mielenkiintoiseksi mieheksi, joka oli sekoitus lasta ja miestä. Elli joutui seuraamaan sivusta vieraansa läpinäkyvää rakastumista aviomieheensä. Ellin kärsiessä Janis nautti tilanteesta. Hän vietti aikaa Kallaksen kanssa keskustellen ja kävelyretkillä ja alkoi myös maalata Kallaksen muotokuvaa. Kallas pystyi riistäytymään tilanteesta ja poistui hetkeksi Kulosaaren huvilasta. Kun Kallas palasi, oli Janiksen käytös häntä kohtaan muuttunut hyvin viileäksi, lähes pilkallisen kylmäksi. Kallas tunsi nöyryytystä ja häpeää. Janis Rozentäls jatkoi kuitenkin leikkiään Kallaksen kanssa satuttaen nyt sekä vaimoaan että Kallasta, jolle hän paljasti myös aiemmat aviolliset syrjähyppynsä. Tilanne kävi tukalaksi täysihoitolassa, ja Aino Kallas muutti kaupunkiin. Rozentäls poisti Kallaksen muotokuvasta hänen kasvonsa ja maalasi tilalle täysihoitolan sisäkön kasvot. Tämä loukkasi Kallasta syvästi.¹⁶⁶ Elli Rozentälän kirjeenvaihdon perusteella näyttää siltä, että Elli oli melko ahdistunut ja purki tilannetta kirjeissään sukulaisille.¹⁶⁷

Kallaksen poistuttua Rozentäls paneutui maalaamiseen ja suunnitteli matkaa Moskovaan ja Pietariin, joihin oli tulossa laaja latvialaisen taiteen näyttely. Marraskuussa 1916 Rozentälsit ostivat Kulosaaren huvilan. Janis lähti Venäjälle osallistuakseen taidenäyttelyihin. Matkallaan hän sairastui keuhkokuumeeseen. Janiksen saapuessa takaisin Suomeen oli tilanne hyvin vakava. Tapaninpäivänä Janis sai sydänkohtauksen, josta hän ei toipunut, vaan kuoli saman päivän iltana. Janis Rozentäls haudattiin Helsingin Hietaniemen vanhalle hautausmaalle uudenvuodenpäivänä. Hautajaisiin tuli latvialaisia taiteilijoita ja maamiehiä, joista yksi totesi muistosanoissaan: "Nuku Suomen kylmässä maassa, kunnes tulemme ja noudamme sinut kotiin". Janis Rozentälsin maalliset jäännökset siirrettiin Riian Metsäkalmistoon lokakuussa 1920. Elli järjesti Suomessa Janis Rozentälsin muistonäyttelyt ja muutti lapsineen takaisin Riikaan. Latviassa hän perusti taidesalongin ja osallistui aktiivisesti kulttuurielämään. Elli Rozentäle kuoli Riiaassa kesällä 1943. Hänet haudattiin Metsäkalmistoon Janisin viereen.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Vaherjoki-Honkala 2006, 74–75.

¹⁶⁶ Vaherjoki-Honkala 2006, 75–77.

¹⁶⁷ Vaherjoki-Honkala 2014, 82–90.

¹⁶⁸ Vaherjoki-Honkala 2006, 77–87.

Theodor Tugai – Teuvo Tulio

Teuvo Tulio eli Theodor Tugai, latviaksi Teodors Turlajs (1912–2000) oli turkkilais-taustainen latvialainen. Isä Aleksander Tugai oli turkkilainen. Äidin isä oli niin ikään turkkilainen ja hänen vaimonsa taas oli puolalainen. Tulion äiti oli useamman kerran naimisissa. Hänen toinen aviomiehensä oli puolalainen upseeri Peter Derodzinsky. Nuorena Theodorin sukunimenä käytettiin Derodzinskyä – myös silloin kun hän 10-vuotiaana saapui Suomeen. Muutamaa vuotta myöhemmin hän otti käyttöön biologisen isänsä sukunimen Tugai. Suomalaisen nimensä Teuvo Tulio hän otti käyttöön ryhtyessään 1930-luvun puolivälissä itse ohjaamaan elokuvia. Myös Theodorin syntymäpaikka on taiteilijalle varsin sopivasti hämärä. Theodor syntyi junassa matkalla Riiasta Pietariin, joten hänen syntymäpaikakseen on asiakirjoihin merkitty Pietari. Tulion itsensä mukaan todellisempi paikka on ”juna 18, vaunu 211, osasto 4 – tai jotain siihen tyyliin”.¹⁶⁹

Theodor varttui Latvian maaseudulla Skerbiniekissä lähellä Rēzekneä äitinsä vanhempien huomassa. Matkaa lähimmälle rautatieasemalle oli 25 kilometriä. Heidän maatilallaan oli muun muassa räätälin- ja suutarinverstas ja sepän paja, ja Theodor oppi siellä näiden ammattien perustaidot. Niin ikään hän oppi ratsastamaan sekä satulatta että satulan kanssa ja oppi myös tekemään hurjia ”kasakkatemp-puja”. Theodorin isoisä oli edelleen uskonnoltaan ”muhamettilainen”, mutta hänen puolalainen vaimonsa oli katolinen ja niinpä nuori Theodor seurasi tätä uskontoa. Theodorin äiti yritti luoda uraa Pietarissa balettianssijana, eikä hän juuri kotonaan Latviassa käynyt. Tästä johtuen nuori Theodor ei käsittänyt häntä äidikseen, vaan piti isovanhempiaan isänä ja äitinä. Kun äiti meni kolmannen kerran naimisiin, oli aviopuoliso suomalainen mies. Theodor suoritti kansakoulunsa loppuun ja hänen oli muutettava pois maatilalta jatkaakseen opintojaan kaupungissa. Eräs vaihtoehtona oli muuttaa enon luo Riikaan. Lopulta koulun vaihto merkitsi kuitenkin muuttoa Suomeen

Kuva 5. Theodor Tugai eli Teuvo Tulio oli latvialaistaustainen elokuvaohjaaja, joka eli oikeastaan koko elämänsä Suomessa. Kuva: Wikipedia.

¹⁶⁹ Tulio 2002, 34, 41.

äidin luo. Vielä Suomessa asuessaan Theodor vietti kesänsä äitinsä vanhempien luona Latvian maaseudulla.¹⁷⁰

Theodorin äiti Helene (os. Garschin 1893–1945) asui suomalaisen aviomiehen­sä kanssa Helsingissä. Tultuaan äidin luo Theodor aloitti oppikoulun Saksalaisessa koulussa. Tämä johtui siitä, että tuolloin hän ei osannut suomea tai ruotsia, mutta puhui latviaa, saksaa, venäjää, englantia ja jonkin verran jiddishiä. Theodorin saksan kielen taito oli kuitenkin suullista ja oppikoulun ensimmäisellä luokalla hän joutui opettelemaan kirjoittamaan sitä. Koulussa vallitsi ”samanlainen kansainvälisyys kuin Latviassa”. Siellä opiskeli diplomaattien lapsia kaikkialta muualta paitsi Afrikasta. Sen sijaan asuinpaikka Katajanokka oli homogeeninen ja ahdasmielinen. Nuori Theodor sai kuulla olevansa ”kirgiisi”, ”kiinalainen” ja ”mongoli”, koska hänen ulkomuotonsa oli tumma ja eksoottinen. Roteva maalaispoika ratkaisi kuitenkin nämä ongelmat ja pääsi vähitellen mukaan porukkaan.¹⁷¹

Talvisin Teuvo Tulio harrasti innokkaasti luistelua ja bandya eli jääpalloa. Jääkiekkoa ei vielä Suomessa tunnettu 1920-luvulla. Luistelukentillä hän tapasi toisen Chaplinista ja amerikkalaisista lännenfilmeistä (näyttelijöinä erityisesti Tom Mix ja William S. Hart) hullaantuneen nuoren miehen, Valentin Ivanoffin (myöhemmin Vaala). Nuorukaiset päättivät ryhtyä yhdessä tekemään filmejä.¹⁷² Kummastakin varttui sittemmin keskeinen suomalainen elokuvaohjaaja.

Elokuvanteon Theodor ja Valentin aloittivat koulupoikina 1920-luvulla. Heidän ensimmäinen elokuvansa oli nimeltään *Mustat silmät* (1929) ja se oli mustalaisaiheinen intohimo- ja kolmiödraama. Näyttelijöinä olivat muun muassa Theodor, Valentin ja Regina Ekroth (Linnanheimo). Hankkeen rahoitti Theodorin perhetuttu ja eräs valokuvaamon omistaja kuvasi filmin. Elokuvan myötä eksoottisen näköinen Tulio sai kutsumanimen ”Suomen Valentino” amerikkalaisen mykkäfilmitähden Rudolph Valentinon mukaan. Tulion ensimmäisissä filmeissä oli järjestäjänä Helsingissä asuva latvialainen Jon Tshivtshisin. Hänen kanssaan Tuliosta oli mukavaa puhua latviaa, koska Helsingissä ei asunut kovin montaa kyseistä kieltä puhuvaa. Tshivtshisin työskenteli Ruotsalaisessa teatterissa apulaisnäyttämöestarinä. Hän siirtyi myöhemmin Ruotsiin Sandrewin palveluksessa ja toimi myös Södra Teaterissa järjestäjänä. Tshivtshisin oli järjestäjänä myös muutamassa Tulion elokuvassa.¹⁷³

Hyvin alkaneen elokuvaauran katkaisivat Suomen sotavuodet. Tulio oli mukana talvisodassa ja jatkosodan aikaan hän oli tiedotuskomppaniassa filmaajana. Tulio dokumentoi muun muassa Laatokan Mantsinsaaren taistelua, johon myös latvialainen *Ilgalaivakin* osallistui. TK-miehenä toimiminen ei ollut kovinkaan paljon turvallisempaa, kuin jalkaväessä palvelu. Tuliokin katsoi lähietäisyydeltä usean toverin kaatumista ja

¹⁷⁰ Tulio 2002, 35–36, 38–39, 48.

¹⁷¹ Tulio 2002, 42.

¹⁷² Tulio 2002, 39, 49–51.

¹⁷³ Tulio 2002, 28, 39, 49–51.

oli itsekin vähällä menettää henkensä.¹⁷⁴ Vuonna 1944 Tulio oli yksi viimeisistä latvialaisista, jotka saivat Suomen kansalaisuuden.¹⁷⁵

Theodor Tugai näytteli vuosina 1929–1935 kaikkiaan viidessä elokuvassa. Niistä neljä ensimmäistä ohjasi Valentin Vaala. Vuosina 1936–1972 Tulio ohjasi kaikkiaan kuusitoista omaa elokuvaa.¹⁷⁶ Hänellä ei ollut koulutusta näyttelijäksi tai ohjaajaksi, vaan hän oli itseoppinut. Vaikka Tulio aloitti näyttelijänä, ymmärsi hän varsin pian, että näyttelijäminen ei ollut hänen ominta alaansa, vaan ohjaaminen. Ohjaajana Tulio ei tyytynyt tavanmukaisuuksiin. Hänen elokuviensa tyyppi on melodraama ja johtavana teemana seksuaalisuus ja uskonto, jotka teemoina ovat perinteistä ja perikatoista problematiikkaa. Aiheidensa, tyyliinsä ja osittain myös sen takia, että pysytteli itsenäisenä elokuvantekijänä johonkin studioon tai tuotantoyhtiöön kiinnittymisen sijasta, Tuliosta tuli 1970-luvulle tultaessa ”kirottu elokuvantekijä ja persona non grata” suomalaisen elokuvan kentässä.¹⁷⁷ Tulion itsensä mukaan hänen tarkoituksperiään ei aina ymmärretty.¹⁷⁸

Teovo Tulion julkinen minä, erosi ilmeisen paljon hänen yksityisestä minästään. Tulio piti hyvin huolta yksityisyydestään. Esimerkiksi hänen elinikäinen suhteensa Regina Linnanheimoon ei ollut tunnettu asia, ei edes julkinen salaisuus. Suhde oli kahden aikuisen ihmisten suhde Simonen de Beauvoirin ja Jean-Paul Sartren tapaan: ei keskinäistä avioliittoa, ei yhteisiä lapsia tai muita sitoumuksia. Viimeisinä vuosinaan Tulio murehti sitä, ettei ollut koskaan palannut käymään Latviassa, joka oli hänelle ilmeisen rakas paikka.¹⁷⁹

Olga Osol – muotoilija ja keraamikko¹⁸⁰

Olga Osol (1905–1994) syntyi Lappeenrannassa. Hänen isänsä Wilhelm Osol oli latvialainen ja työskenteli Pietarissa Nobelin veljesten pääkirjanpitäjänä. Olgan äiti Elizaveta Osol (os. Sitnikoff) oli Suomen kansalainen.

Vuoden 1917 bolshevikivallankumouksen jälkeen Osolien Pietarissa asunut perhe hajosi. Äiti Elizaveta ja lapsensa Olga, Ludmila, Nina ja Michael pakenivat Viron ja Käkisalmen kautta Viipuriin. Isä Wilhelm puolestaan pakeni Krimin ja Konstantinopolin kautta Suomeen. Perheen kaksi vanhinta poikaa jäi Pietariin. Nobelin veljekset

¹⁷⁴ Tulio 2002, 119, 128–137.

¹⁷⁵ Antero Leitzingerin aineisto Suomen kansalaisuuden saaneista latvialaisista.

¹⁷⁶ Toiviainen (toim.) 2002, 385–391.

¹⁷⁷ Toiviainen 2002.

¹⁷⁸ Tulio 2002.

¹⁷⁹ Suni 2002.

¹⁸⁰ Osio perustuu lähteeseen Vakkari 2009, 276.

Kuva 6. Olga Osol työnsä ääressä. Kuva: Design-museon kuva-arkisto.

järjestivät Wilhelm Osolille rahasumman, jonka avulla hän perheineen sai elämänsä alkuun uudessa kotimaassaan.

Olga Osol opiskeli Taideteollisuuden keskuskoulussa, joka sijaitsi Helsingin Ate-neumissa. Olga tutustui Arabian posliinitehtaan johtajaan Carl Gustaf Herlitziin, joka tarjosi Olgalle tehtaalta työtä. Olga Osol aloitti Arabialla vuonna 1926 ja työskenteli tehtaalla aina vuoteen 1971 saakka.

Olga Osolin suunnittelemissa astioissa ovat muun muassa hyvin suosittu *Myrna*-sarja, joka sai nimensä amerikkalaisen filmitähden Myrna Loun mukaan. Astiaaotoa valmistettiin vuosina 1937–1998. Osol muokkasi Myrnan koristeen saksalaisesta siirtokuvamallista. Käytäntö oli tapana Arabiassa 1930-luvulla. Osolin tuotantoa oli myös *Soma*-astiassto ja *LT*-kahviastiassto. Vuonna 1943 Olga Osol perusti Arabiaan taideteolli-

Kuva 7. Olga Osolin suunnittelema Myrna on ollut yksi Arabian suosituimmista kahvikupeista. Kuva: Marjo Mela.

suuosaston käsinmaalattujen lahja- ja koriste-esineiden valmistusta varten. Perustamisen eräs ponnin oli se, että Arabian varastossa oli runsaasti koristelemattomia astioita ja esineitä. Aluksi koristeltiin jo tuotannossa olevia astioita, mutta vähitellen osasto aloitti myös oman mallistonsa suunnittelun ja tuottamisen. Olga koulutti itse osastolla tarvittavat posliinimaalajat, joista monet olivat bolshevikkeja paenneita venäläisiä emigrantteja. Myös Olgan sisaret Ludmila ja Nina tulivat töihin Arabian tehtaille.

Taideteollisuusosasto keskittyi yhä enemmän niin sanottuihin taideteollisuusesineisiin. Olga Osol johti osastoa vuoteen 1959 saakka. Viimeisen työrupeamansa hän työskenteli Arabia tuotesuunnitteluosastolla. Taiteilijana Olga Osol ei juuri tuonut itseään esille, vaikka hänen tuotantonsa oli varsin merkittävää.

Dinah Selkina-Aho – moderni tanssija

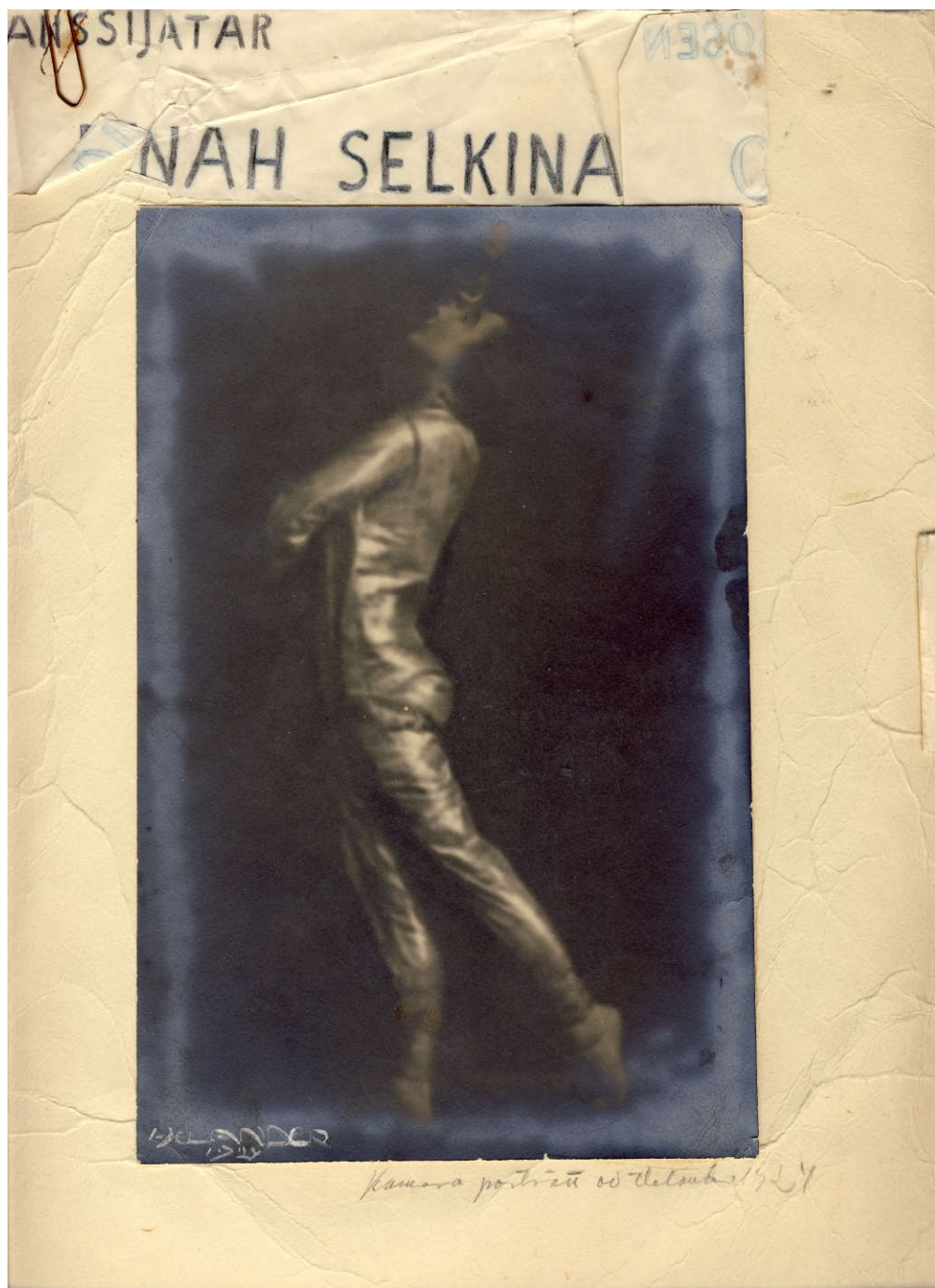
Dinah (Dina) Selkina (Zelkina) syntyi vuonna 1898 Liepājassa juutalaiseen perheeseen. Hänen vanhempansa Paul ja Roza Zelkins omistivat siellä kaupan. Paul Zelkinsin suku oli kotoisin Valko-Venäjältä ja hän oli tullut Liepājaan kotivävyksi. Alun perin Paulin valkovenäläinen sukunimensä kirjoitettiin muodossa Selkin.

Dina oli aloittanut tanssin harrastamisen jo tyttöikäisenä. Ensimmäisen maailmansodan aikana perhe eli pakolaisuudessa Venäjällä. Tuolloin Dina aloitti kirjallisuuden opinnot Moskovon yliopistossa. Nuori nainen ryhtyi myös määrätietoisesti suuntautumaan modernin tanssin uralle. Kielitaitoisena hän hakeutui vuonna 1921 Dresdeniin opiskelemaan Mary Wigmanin tanssikouluun (Mary Wigman-Schule), jossa opiskeli vuoteen 1923 saakka. Koulu oli ensimmäinen modernin tanssin ammatillista koulutusta tarjonnut oppilaitos Euroopassa.¹⁸¹ Mary Wigman (oik. Karoline Sofie Marie Wiegmann, 1886–1973) oli saksalainen tanssija ja koreografi ja expressionistisen tanssityylin edelläkävijä. Hän oli opiskellut tanssia Rudolf von Labanin johdolla. Toisin kuin ajan johtava tanssija Isadora Duncan, von Laban ja Wigman painottivat tanssirekennettä liikekielessä. Wigmanille oli tyypillistä erilaisten liikkeiden käyttö, kun taas duncanilaisuus oli lähinnä liikkeen vapaata assosiaatiota. Wigman avasi koulunsa Dresdenissä vuonna 1920.¹⁸²

Kirjailija Juhani Ahon ja taiteilija Venny Soldan-Brofeldtin poika Heikki Aho opiskeli 1920-luvun alussa Dresdenin teknillisessä korkeakoulussa. Dresdenissä hän tapasi tanssia opiskelevan Dinan. Elokuussa 1922 suhde oli niin pitkällä, että Heikki esitteli Dinan Dresdenissä vierailleelle äidilleen Vennyille. Marraskuussa pari vietti kihlajaisia ja helmikuussa 1923 Dina ja Heikki avioituivat: häät pidettiin Dresdenissä. Häihin osallistui Dinan puolelta ”talon täydeltä tätejä ja serkkuja”, joihin samalla tutustut-

¹⁸¹ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013; Helsingin Sanomat 13.2.1927, 9.

¹⁸² Manning 2006; Haastattelu: Johanna Kajanus 4.11.2013.

Kuva 8. Dinah Selkine-Ahon tanssiesitys Helsingissä 1927. Kuva: Ylva Rewellin kokoelma.

1924–1925.

Selkina - Aho

Tanssi-ilta

Konservatoorian salissa

Perjantaina 28 p:nä marrask. klo 8 i. p.

Avustaa: **Kauno Wirtanen.**

OHJELMA:

1. *Tervehdys.*
2. *Itäinen jakso.*
 - a) *Laulu.*
 - b) *Rituaali (kiinalaisen gongingin säest.).*
 - c) *Heräävän kevään tanssi.*
 - d) *Taistolaulu.*
 - e) *Juhlatanssi (kiinalaisten lautasten säest.).*

— VÄLIAIKA —

3. *Tanssidraama.*
 - a) *Alkusoitto: „Mysterioso“ Liszt'in „Héroïde funèbre“stä.*
 - b) *Omalla varjollansa leikkijä (rummun säestyksellä).*
4. *Satitiri eli „Miten Paholainen tuli ensi kerran maan päälle“.*
5. *Finaali.*

Puvut valmistanut **ATELIER VIGIL.**

KONSERTTI-TOIMISTO FAZER.

54.

HINTA 1: —.

Kuva 9. Dinan tanssiesityksen mainos 1924. Kuva: Ylva Rewellin kokoelma.

tiin. Seuraavana vuonna aviopari muutti Suomeen.¹⁸³ Heikki Aho perusti velipuolensa Björn Soldanin kanssa vuonna 1925 filmiyhtiön nimeltä Aho & Soldan (alun perin Aho, Soldan & Co.), joka tuotti seuraavan parinkymmenen vuoden ajan valtaosan Suomessa tehdyistä dokumenttifilmeistä.¹⁸⁴

¹⁸³ Konttinen 1996, 325, 328.

¹⁸⁴ Sedergrén & Kippola 2009, 177–190.

Dina puolestaan aloitteli tanssijan uraa ja piti marraskuussa 1924 ensiesityksensä Helsingissä.¹⁸⁵ Ammatillisesti Dinan ongelmana oli se, että Suomen tanssin *grand old lady* Maggie Gripenberg kannatti duncanilaista suuntausta samoin kuin lähes kaikki muutkin Suomen vähäiset modernin tanssin ammattilaiset. Näyttää siltä, että Dina olisi ollut Suomen ensimmäinen niin sanotun wigmanilaisen tanssisuuntauksen edustaja. Hänen opettajansa Mary Wigman esiintyi lokakuussa 1926 Helsingissä, jonne saapui esiinnyttyään Riassa. Vaikka oopperan sali ei ollut täysi, esitys sai ”vilkkaat aplodit, jotka lopussa kasvoivat myrskyisiksi suosionosoituksiksi”.¹⁸⁶ Kuuluisan opettajansa vierailusta huolimatta Dina itse sai helmikuussa 1927 omasta tanssiesityksestään suhteellisen karuja arvioita. ”Lempeästi ja pehmeästi lyyrisen” taiteilijatemperamentin ei uskottu kantavan, vaan vaarana nähtiin ”taiteellisen panoksen, tunneosuuden ohuus ja kalpeus, kenties liiallinen epätaiteellinen kesyys”.¹⁸⁷ Toisen arvioijan mukaan Dina oli omaksunut opettajansa Wigmanin ”tanssisuunnan, mutta ei ole jaksanut valaa siihen omaa persoonallista väriään”. Sommitteluja arvioija piti ”köyhinä” ja ”yksitoikkoisina” ja ilmaisua ”tehottomana”, mikä arvioijan mukaan jätti ”katsojan kylmäksi”. Arvioijan näkemyksen mukaan tanssijalta puuttui myös teknistä osaamista. Yleisöä oli paikalla ollut ”kohtalaisesti”.¹⁸⁸

Dina lopetti julkiset esiintymiset tanssijana. Kenties syynä ei yksinomaan ollut saatu kritiikki, vaan syynä saattoi olla myös esitysten pidon kalleus. Yksityisten tanssiesitysten pito ei ollut halpaa: tarvittiin monia pukuja, sillä jokainen tanssittu koreografia saattoi periaatteessa vaatia oman asusteensa. Salivuokra piti myös maksaa, tapahtumaa piti markkinoida ja niin edelleen, mikä kaikki maksoi rahaa.¹⁸⁹ Jos yleisöä oli vain ”kohtalaisesti”, ei kassaan virrannut lipputuloja. Näinä aikoina myös perheen taloudellinen tilanne oli ylipäättään kireä. Anoppi Vennyn mielestä Dinalla oli taiteilijatemperamentti ja epärealistinen käsitys rahasta. Heikki oli kireä rahapulan takia, mikä myös harmitti Vennyä. Huonon taloustilanteen takia perheen sisäiset suhteet olivat koetuksella.¹⁹⁰

Dinan oli vaikea työllistyä. Käytännössä ainoa mahdollisuus olisi ollut tanssin opettaminen. Oman koulun perustaminen olisi kuitenkin vaatinut pääomaa, jota Ahoilla ei juuri silloin ollut, sillä Heikin yritys vaati perheeltä kaiken saatavissa olevan pääoman.¹⁹¹

Latviaa Dina ei ilmeisesti osannut kovin paljoa, mutta kylläkin saksaa, jiddishia, venäjää, ja englantia. Saksaa Dina käytti Heikin kanssa kotikielensä. Hän oppi myös ruotsia, vaikka se aina kuitenkin jäi hänelle selvästi vieraaksi kieleksi: hän ei esimerkiksi aina ymmärtänyt kaikkea ruotsiksi puhuttua, mutta ei koskaan myöntänyt niin

¹⁸⁵ Uusi Suomi 29.11.1924, 8.

¹⁸⁶ Uusi Suomi 7.10.1926, 7 ja 8.10.1926, 8.

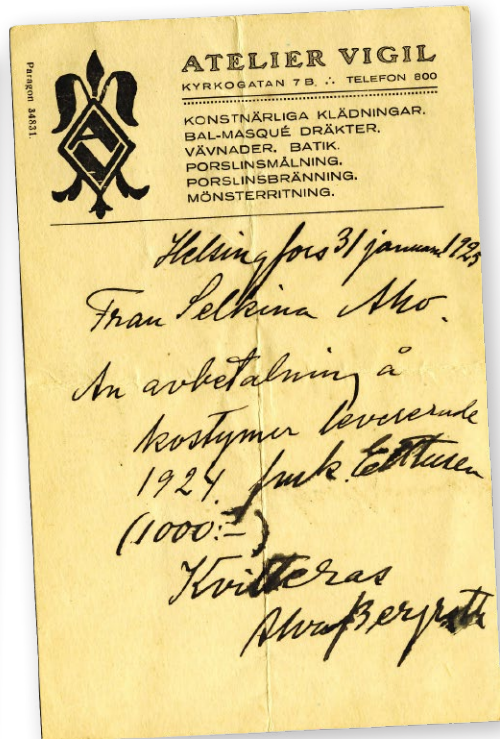
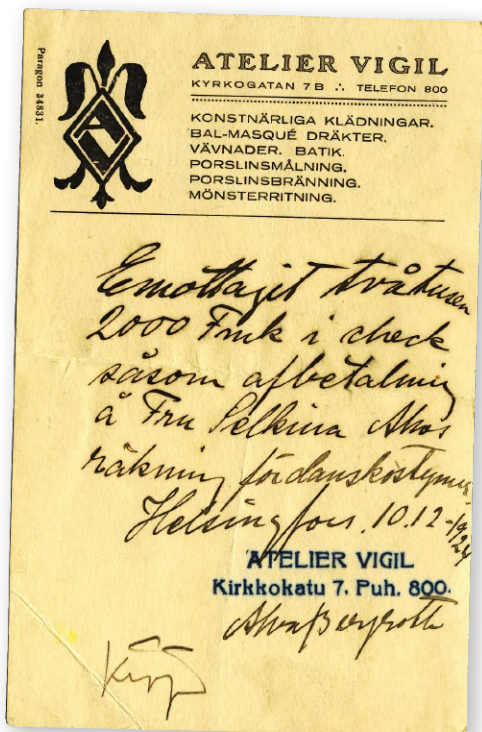
¹⁸⁷ Helsingin Sanomat 17.2.1927, 9.

¹⁸⁸ Uusi Suomi 17.2.1927, 11.

¹⁸⁹ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013.

¹⁹⁰ Konttinen 1996, 329.

¹⁹¹ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013.

Kuva 10. Esimerkiksi vuonna 1924 pidetyn tanssiesityksen puvustus maksoi Dinalle yhteensä 3 000 silloista markkaa. Kuva: Ylwa Rewellin arkisto. Metalliteollisuudessa työskentelevien miesten keskituntipalkka oli tuolloin 5,49 markkaa (Taulukko 13.5. Teollisuustyöntekijäin keskituntiansiot vuosina 1913–1978, mk/t. Vattula (toim.) 1983, 415). Tuolloisella viikkotyöajalla laskettuna tanssiasut vastasivat hinnaltaan miltei teollisuustyöntekijän kolmen kuukauden bruttopalkka.

käyneen. Dinan ystäväpiiri koostui lähinnä Ahojen tuttavista, jotka yleensä olivat saksan- tai ruotsinkielien taitoisia. Suomessa asuneiden latviankielisten piireihin hän ei kuulunut. Synnä tähän saattaa olla juutalaisuus tai se, ettei hän osannut tarpeeksi latviaa. Dina ei kuitenkaan ollut Helsingin juutalaisen seurakunnan jäsen, vaikkakin hänellä oli ystäviä seurakuntalaisten joukossa. Dina tunsu henkilökohtaisesti myös toisen Suomessa vaikuttaneen latvialaisen, Teuvo Tulion, sillä Heikki Aholla oli Tulion kanssa elokuva-alan liittyvää yhteistyötä.¹⁹²

Dinan tunteneet kertovat hänen olleen erinomaisen seuraihmissen sekä laaja-alaisen ja sivistyneen keskustelijan, vaikka hänellä oli suhteellisen dominoiva luonne. Esimerkiksi tyttärensä Ninan anopin Anna-Liisa Rewellin kanssa hän kahittelun lomassa seurusteli saksaksi ja ruotsiksi. Dinan "taiteilijatemperamenttiin" kuului ehkä

¹⁹² Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013.

se, että hän pukeutui näyttävästi. Dinalla oli myös paljon itseluottamusta ja yleensä hän ajoi tahtonsa läpi, vaikka ei välttämättä tiennyt mihin oli ryhtynyt. Esimerkiksi, kun Ahot jatkosodan aikana olivat vuokralla Juvan kartanossa Vantaalla, Dina päätti ajaa heinätöissä hevosta ja heinäharavaa. Hän toteutti aikeensa, vaikka ei ollut koskaan ennen ajanut hevosta ja vedättänyt sillä heinäharavaa.¹⁹³

Monen muun siirtolaisen tavoin Dinan elämäntilanne oli Suomeen tultaessa haastava. Hän oli muuttanut puolisonsa kotimaahan, keskelle uutta kieltä ja kulttuuria, joihin piti sopeutua. Dina joutui luopumaan myös omasta taiteellisesta urastaan tanssijana. Sukulaiset olivat jääneet Latviaan tai asuivat ulkomailla, kuten veli Sascha, joka muutti Saksaan 1920-luvulla. Suomessa uudet sosiaaliset suhteet piti rakentaa puhtaalta pöydältä. Suuren laman vuosina Dinan vanhempien Liepājassa omistama liikeyritys teki konkurssin. Samoihin aikoihin, eli vuonna 1933 Dinan isä kuoli. Kun aviomies oli kuollut ja perheen varallisuus konkurssissa hävinnyt, muutti Dinan äiti Roza Zelkins tyttärensä luo Suomeen vuonna 1934.¹⁹⁴ Muutto ja sopeutuminen eivät olleet Rozalle helppoja, sillä hän oli jo suhteellisen iäkäs.

Sota-aika oli Dinalle erittäin raskasta aikaa. Äiti kuoli lokakuussa 1941 ja haudattiin Helsingin juutalaiselle hautausmaalle. Samoihin aikoihin Saksan vallattua Latvian, alkoivat juutalaisvainot, joissa myös Dinan sukulaisia surmattiin. Neuvostoliittoon pelastautuneet sukulaiset selvisivät holokaustista hengissä.¹⁹⁵ Kun toinen neuvostomiehitys alkoi vuonna 1944 ja Latviasta tuli vuosikymmeniksi Neuvosto-Latvia, oli yhteydenpito sinne palanneisiin sukulaisiin hyvin vaikeaa: latvialaisten ja ulkomaalaisten välisiä kontakteja valvottiin ja rajoitettiin. Esimerkiksi puhelut Latviaan tulivat mahdolliseksi vasta 1960-luvulla, mutta tällöinkin puhelu piti etukäteen tilata. Lisäksi Neuvostoliiton turvallisuuspalvelu KGB kuunteli kaikkia ulkomaanpuheluita. Kun puhelu sitten onnistuttiin saamaan, käytiin keskustelua venäjäksi ja saksaksi.¹⁹⁶

Dina jäi leskeksi vuonna 1961 ja asui sen jälkeen yksin. Hänen ajanvietteisiinsä kuului seurustelu perheen ja ystäviensä kanssa. Yksi Dinan läheisimmästä ystävästä oli kauneuskuningatar ja elokuvanäyttelijä Ester Toivonen (myöhemmin Toivonen-Siirala). Dina ei ollut ollut palkallisessa työelämässä, joten hänen eläkkeensä jäi hyvin pieneksi. Dina harrasti musiikkia koko elämänsä ja kävi etenkin Finlandia-talon konserteissa. Hänen suosikkipianistinsa oli venäläinen, romantiikan säveltäjiin erikoistunut pianisti Alexander "Shura" Cherkassky (1909–1995), jonka perhe oli aikanaan paennut bolshevikivallankumousta Yhdysvaltoihin. Dina meni kuuntelemaan Cherkasskyn konserttia

¹⁹³ Haastattelu: Erik Klinge 25.11.2013; Haastattelu: Jutta Leffkowitzsch 5.5.2015.

¹⁹⁴ Dinan kirje Zinalle 1.3.1945 ja Paul Zelkinsin päiväämättömät kirjeet Dinalle. Ylva Rewellin kokoelma.

¹⁹⁵ Dinan kirje Zinalle 1.3.1945. Ylva Rewellin kokoelma.

¹⁹⁶ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013.

Kööpenhaminaan asti. Perhetarinan mukaan hän kokosi rahat itse ja matkusti sitten Tanskaan, mutta kertoi vasta sieltä tultuaan, missä oli ollut.¹⁹⁷

Vanhemmalla iällään Dina tunsi itsensä yksinäiseksi. Näin siitä huolimatta, että tytär Nina hoiti häntä. Dina kuoli vuonna 1976 ja hänet haudattiin Helsingin juutalaiselle hautausmaalle. Dina ei ollut juutalaisen seurakunnan jäsen, joten hautapaikka oli erikseen lunastettava. Näin oli tehty myös Roza Zelkinsin kohdalla.¹⁹⁸

Hovimestari Aleksander Grobowsky¹⁹⁹

Monet hotelli- ja ravintola-alojen työntekijät olivat kotoisin ulkomailta. Aksentilla puhuttua suomea pidettiin eksoottisena. Tamperelaisen Grand Hotel Tammerin hovimestari, Riiasa vuonna 1891 syntynyt Aleksander Grobowsky oli parikymmentä vuotta hotelli Tammerin sielu.

Grobowsky työskenteli vallankumoukseen asti Pietarissa Alfred Nobelin yrityksen palveluksessa. Tarinan mukaan hän tuli Suomeen uiden Rajajoen yli. Grobowsky oli hovimestarina ja sommelierinä Helsingissä Kulosaaren Rantahotellissa, Oopperakellarissa, Tornissa, Kämpissä ja Savoysssa. Kerrotaan, että Tampellan toimitusjohtaja Arno Solin olisi tavannut hänet Savoysssa ja niinpä Grobowsky palkattiin 1939 Tampereelle hotelli Tammeriin ensimmäiseksi hovimestariksi 7 500 markan kuukausipalkalla. Samaan aikaan hotellin johtajan rahapalkka oli 4 000 markkaa kuukaudessa. Tosin johtajalle kuului asunto ja muita luontaisetuja.

Alexander Grobowsky muutti Helsingistä Tampereelle vaimonsa Wera Bredon kanssa. Pariskunta oli avioitunut vuonna 1924. Grobowsky oli saanut Suomen kansalaisuuden vuonna 1926. Pariskunta asui pienessä huoneistossa osuusliike Voiman talossa.

Grobowsky käytti työssään hovimestarien kansainvälistä asua eli raidallisia housuja, mustaa lyhyttä takkia, valkoista paitaa ja hopeanharmaata solmiota. Asukokonaisuuden täydensi monokkeli. Vapaa-ajallaankin hän pukeutui äärimmäisen tarkasti. Myös muissa tavoissaan hän oli sääntillinen. Grobowsky esimerkiksi saapui työhön joka aamu kello kahdeksan ja oli jo sitä ennen käynyt ajattamassa partansa parturilla. Saavuttuaan hän tervehti jokaista henkilökuntaan kuuluvaa erikseen. Grobowsky työskenteli kello kahteen iltapäivällä, jolloin meni kotiinsa levähtämään, ellei häntä Tammerissa erityisesti tarvittu. Kello viisi iltapäivällä hän saapui taas työpaikalleen, jossa viipyi kunnes valot sammutettiin aamuyön tunteina. Ennen lähtöään hän teki aina saman kierroksen tarkastaen, että hotellissa kaikki oli kunnossa. Viikon ainoa vapaapäivä oli torstai.

¹⁹⁷ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013; Haastattelu: Erik Klinge 25.11.2013

¹⁹⁸ Haastattelu: Ylva Rewell 1.11.2013.

¹⁹⁹ Osio perustuu lähteeseen Seppälä 1979, 84–93.

Kuva 11. Hovimestari Aleksander Grobowsky. Kuva: Hotelli- ja ravintolamuseon kuva-arkisto.

Esimiehenä Grobowsky oli tiukka mutta arvostettu. Myös asiakkaat arvostivat häntä. Erinomaisen hovimesterin ammattitaidolla hän muisti asiakkaiden tavat. Marsalkka Mannerheimilla oli tapana Tampereella käydessään yöpyä hotelli Tammerissa. Syyskuussa 1942 Mannerheim tuli Hitlerin lahjoittamalla avoautolla Mikkelistä. Matkasta oli ilmoitettu Tampereelle salakielisellä viestillä. Viestiä oli Tampereella tulkittu niin, ettei snapsia haluttu tarjoitavaksi. Kylmän kyydin päätteeksi Mannerheim oli tokaisut "Olipa kylmä matka. Nyt kyllä yksi ryyppy maistuisi." Ennen kuin Mannerheim ehti istuutua pöydän ääreen, Grobowsky oli siellä jo valmiina kaatamassa vodkaryppyä.

Toinen esimerkki asiakkaiden mieltymysten tuntemisesta liittyy puolustusministeri Rudolf Waldeniin. Kokkolassa toimi sota-aikaan ilmavoimien moottorikorjaamo. Ilmavoimat ei kuitenkaan ollut tyytyväinen yksikön työsuorituksiin ja korjaamo haluttiin siirtää muualle. Tampereella oli valtion lentokonetehdas, ja tehtaan johtaja Rissanen halusi moottorikorjaamon jonnekin Tampereen läheisyyteen. Ehdolla oli Tampereen lähellä oleva Nokian Siuron Linnavuori, jonne korjaamo voitaisiin rakentaa kallion sisälle. Kun puolustusministeri Walden oli tulossa tarkastamaan mahdollista korjaamon paikkaa Linnavuorella, hänet majoitettiin Tammeriin. Grobowskylle johtaja Rissanen teki selväksi, että ministeriä oli kohdeltava kuin piispaa pappilassa. Hovimestari Grobowsky hoiti tilanteen viimeisen päälle. Vuoden 1942 ruokapulasta ja

suoranaisesta nälästä huolimatta Grobowsky tarjoili herkullisen alkuruuan ja pääruuaksi silavalla täytettyä metsäpyytä. Juomana oli punaviiniä. Kahvin kanssa Grobowsky tarjoili puolustusministerin erityistä herkkua – munkkilikööriä. – mikä oli tuolloin suoranainen ihme. Grobowsky tiesi Helsingin vuosiltaan tämän puolustusministeri Waldenin erityisen heikkouden. Waldenin matkan jälkeen korjaamo päätettiin sijoittaa Siuroon, koska se Waldenin mukaan oli sopivan lähellä Tamperetta – ja ilmeisesti myös hotelli Tammeria. Asiaa auttoi tietenkin myös se, että vuoreen mahtui riittävästi tiloja ja että sotavankityövoimaa rakentamisen tarpeisiin oli saatavissa. Grobowskyä kiitettiin myöhemmin ministeri Waldenille tarjotusta illallisesta, joka omalta osaltaan johti Tampereelle suopeaan ratkaisuun.

Grobowsky oli kuuluisa siitä, että hän käsitteli ihmisiä tilanteen mukaan. Linkosuon leipomon toimitusjohtaja on kertonut, miten hän 1940-luvulla kuljetti leipää Tammerin keittiöön. Leipälaatikoita sijoiteltaessa Grobowsky kommenteli ja äkseerasi nuorta miestä tiukasti: pane tuohon, älä sinne! Muutamaa tuntia myöhemmin sama nuorukainen osallistui frakki yllään Tammerissa järjestettyyn iltajuhlaan. Hovimestari Grobowsky tervehti ovella kohteliaasti ja asiaankuuluvasti: ”Hyve ilt, johtaja Linkosu! Tervetuloa!”

Grobowskyn murteellinen suomen kielen taito on lisämausteena monissa hänestä kertovissa anekdooteissa. Kerran Tammeriin tuli asiakas, joka ei ollut Grobowskyn mittapuulla tarpeeksi hyvin pukeutunut. Grobowsky totesi hänelle yksikantaan: ”Katso peili, mene Voima!” Voima oli paikallisen osuusliikkeen kapakka. Toinen anekdootti kertoo Kameraseuran pula-aikaan pidetyistä pikkujouluista. Juhla-arpajaisten mahavana palkintona oli ilmielävä porsas. Kesken juhlan palkinto lähti karkuteille ja sitä jahdattiin ympäri hotellia. Vuotta myöhemmin seura varasi jälleen tiloja pikkujouluun varten. Grobowsky kommentoi kysyjälle ”Kuule, muista! Tene jouluna ei miken porsas!”

Äidinkieltään venäjää Grobowsky käytti Tammerissa esimerkiksi siellä vierailevien valvontakomission venäläisten jäsenten kanssa. Myöhemmin kielestä oli hyötyä, kun Neuvostoliiton varapääministeri Anastas Mikojan asui Tammerissa vuonna 1954. Mikojan mieltä Grobowskyn keskustelutaitoon ja kutsui hovimestarin käymään Neuvostoliitossa. Matka ei kuitenkaan toteutunut. Alexander Grobowsky kuoli Tampereella vuonna 1959.

Edgar Vaalgamaa – lähes viimeinen liiviläinen²⁰⁰

Edgar Vaalgamaa (Volgonski, 1912–2003) syntyi liiviläisen kalastajan perheeseen Košragšin kylässä Latvian Kuurinmaalla. Edgarin lapsuuden kotikieli oli liivi. Heimoaarten elähdyttämien ystävien tuella Vaalgamaa tuli vuonna 1933 Helsinkiin ja alkoi opiskella yliopistossa teologiaa.

²⁰⁰ Osio perustuu lähteeseen: Rislakki 2003.

Kuva 12. Edgar Vaalgamaa opiskeli Suomessa teologiaa. Neuvostoliiton miehitettyä Latvian hän teki pappisuransa Suomessa. Kuva: Wikipedia.

vuosina 1965 ja 1966. Näillä matkoilla hän tapasi vanhempansa. Kun Neuvostoliiton ote alkoi herpaantua, saatiin Mazirben kylässä taas puolen vuosisadan tauon jälkeen vuonna 1989 järjestää liiviläisten yhteiset kesäjuhlat. Vaalgamaa osallistui niihin säännöllisesti, kunnes ikä tuli vastaan.

Vaalgamaa käänsi Latvian kansalliseepoksen *Lāčplēšis* suomeksi 1960-luvulla. Runoilija ja kääntäjä Anna-Maija Raittila muokkasi käännöksen runomuotoon. Teos ilmestyi nimellä *Karhunkaataja* vuonna 1988, jolloin eepos täytti sata vuotta. Vaalgamaa on kirjoittanut myös liiviläisten historian. Se ilmestyi vuonna 2001 nimellä *Valkoisen hiekan kansa*.

Vaalgamaa kuoli vuonna 2007. Hän oli yksi tiettävästi viidestä vielä elossa olleesta liiviläisestä, jotka olivat lapsuudessaan kotikielensä puhuneet liivin kieltä.

Vaalgamaasta piti tulla liiviläisten pappi Liivinmaalle, jossa hän vietti opiskeluaikansa. Seurakunnan koko olisi ollut noin 900 henkeä. Hänet vihittiin vuonna 1940 papiksi. Tuolloin neuvostomiehityksen uhka oli jo ilmeinen, eikä Edgar palannut Liivinmaalle. Jatkosodan aikana hän oli rintamalla sotilaspappina. Kun saksalaiset joukot olivat vallanneet Latvian, hän pääsi Liivinrannan Mazirbeen pitämään jumalanpalveluksen liiviläisille.

Sodan jälkeen Vaalgamaa jäi Suomeen. Hän työskenteli pappina Asikkalassa, Rengossa ja Pielisjärvellä, kunnes siirtyi Pertunmaalle kirkkoherraksi ja viimein tittiin kappalaiseksi. Jäättyään eläkkeelle hän kuitenkin kävi vielä tervehtimässä sairaita seurakuntalaisiaan ja siunaamassa vainajia viimeiseen lepoon.

Latvia avautui ulkomaailmalle 1960-luvulla. Presidentti Kekkonen järjesti Vaalgamaalle viisumin ja hän kävi Latviassa

Venäläinen Aleksanterin kimnaasi ja sen latvialaiset oppilaat

Helsingissä toiminut Aleksanterin kimnaasi (1870–1928) oli Suomen ensimmäinen venäläinen oppilaitos. Se oli poikakoulu ja koulun opetuskielenä oli venäjä. Aleksanterin kimnaasi oli ennen Suomen itsenäisyyttä yksi koko valtakunnan parhaiten varustet-

tuja kouluja. Kimnaasi perustettiin lähinnä venäjänkielisten oppilaiden tarpeisiin. Oppilaiden isät olivat yleensä joko Venäjän armeijan palveluksessa tai virkamiehiä. Uskonnottaan oppilaat olivat valtaosin ortodokseja, mutta joukossa oli myös katolisia ja luterilaisia – suunnilleen saman verran kumpiakin – ja myös joitakin juutalaisia. Kimnaasi toimi ajan myötä eri koulutaloissa. Vuonna 1913 sille rakennettiin oma koulutalo.²⁰¹ Tässä rakennuksessa sijaitsee nykyään Helsingin Luonnontieteellinen museo.

Latvialaisia kuului sekä koulun henkilökuntaan että oppilaisiin. Koulun lääkärinä työskenteli vuosina 1881–1895 Aleksander Hozjainov (myös Hosiainoff). Tohtori Hozjainov oli syntynyt Liëpajassa vuonna 1834. Lääketieteen tutkinnon hän oli suorittanut Saksan Gießenissä. Tohtori oli naimisissa suomalaisen naisen kanssa. Tohtori Hozjainov kuoli Helsingissä samana vuonna, kun lopetti kimnaasin lääkärinä.²⁰²

Terwendenissä Kuurinmaalla vuonna 1860 syntynyt Johann Christoph Damberg opetti kimnaasissa venäjän kieltä ja kirjallisuutta sekä saksaa vuosina 1883–1903. Hän oli suorittanut Helsingin yliopistossa lisensiaatintutkinnon venäjän kirjallisuudesta. Saksankielinen lisensiaatintyö käsitteli myyttisestä venäläisestä sankarista, Ilja Murometsistä, kertovien tarujen kirjallisuushistoriaa. Sortokautta henkilöineen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin aikana Damberg sai erivapauden opettaa venäjää ruotsinkielisissä kouluissa ilman ruotsinkielen taitoa. Hänellä oli kurinpitovaikeuksia kimnaasin oppilaiden kanssa ja hänet siirrettiin kimnaasista muualle vuonna 1903. Seuraava pitkäaikainen opettajantoimi oli paikka Viipurin ruotsinkielisessä lyseossa vuonna 1904. Sortovuosien melskeessä ruotsin kieltä taitamattoman opettajan nimitys katsottiin Viipurissa laittomaksi, ja opettajan eroa vaadittiin. Luokka oli kuriton. Lehdessä kirjoittanut nimimerkki ”Fader” valitti, että Damberg oli yhä virassa, vaikka oli siihen täysin sopimaton. Nimimerkin mukaan oppilaat olivat alkaneet siirtyä toiseen oppilaitokseen, koska olivat kyllästyneitä Dambergin kielitaidottomuuteen ja väkivaltaisuuteen. Kuohunnasta huolimatta Damberg pysyi virassaan vuoteen 1917 asti. Damberg oli naimisissa Helsingissä syntyneen naisen kanssa ja heillä oli kaksi tyttäretä. Damberg jäi pysyvästi Suomeen ja kuoli Lahdessa vuonna 1936.²⁰³

Koulun oppilaista vuosilta 1870–1918 kerätyn matrikkelin mukaan koulussa opiskeli tuona aikana ainakin 16 latvialaistaustaista oppilasta (Taulukko 6). Puolet heistä opiskeli 1800-luvulla ja puolet 1900-luvun alkupuolella. Heistä kahdentoista syntymäpaikka tiedetään. Näistä kahdestatoista kaksi viidesosaa oli syntynyt Suomessa. Koulussa opiskelu näyttää juurruttaneen poikia Suomeen, sillä oppilaista yli puolet jäi tavalla tai toisella Suomeen: toiset heistä asettuivat tänne asumaan, toiset tekivät koulun jälkeisen virkauransa aikana työtä Suomessa. Joka kolmannen latvialaistaustaisen oppilaan äiti oli suomalainen. Suomalaistaustainen äiti näyttää olleen yhteydessä siihen, että poika

²⁰¹ Halén 2013a, 4–7, 104.

²⁰² Halén 2013a, 31.

²⁰³ Halén 2013a, 20–21.

Taulukko 6. Aleksanterin kimnaasin latvialaistaustaiset oppilaat vuosina 1870–1918.

Sukunimi	Syntynyt		Jäi		Äiti suoma- lainen	Puoliso suoma- lainen
	Suomessa	Oppilaana	Suomeen	Isän ammatti		
von Volkwein	ei	1870–1875	kyllä	majuri	ei	kyllä
von Volkwein	kyllä	1878–1879	kyllä	majuri	ei	–
Ranko	–	1882–1886	kuoli	santarmivääpeli	kyllä	ei
von Volkwein	kyllä	1883–1884	–	majuri	ei	–
Ranko	ei	1885–1891	kyllä	santarmivääpeli	kyllä	kyllä
Sokolov	–	1898	–	reservin luutnantti	–	–
Ranko	kyllä	1899	kyllä	santarmivääpeli	kyllä	kyllä
Vorobjov	kyllä	1904–1913	kyllä	santarmihallinnon aliupseeri	kyllä	ei
Purns	kyllä	1913–1918	–	luotsilaitoksen insinööri	–	–
Berzin	ei	1914–1918	–	luotsi	ei	–
Bundul	ei	1914–1915	kyllä	hotelliportieri	ei	–
Mette	ei	1914–1915	kyllä	tehtaanjohtaja, prokuristi	ei	–
Rabinovitš	ei	1915–1918	kyllä	–	ei	ei
Kalniņš	ei	1915–1916	ei	sotilaslääkäri	–	ei
Kalnin	–	1915–1918	–	kapteeni, Viaporin pommilaboratorion johtaja	ei	–
Rutke	–	1918	–	koroillaaneljä	ei	–

Lähde: Halén 2013a.

meni aikanaan naimisiin suomalaisen tytön kanssa. Poikien isien sosiaalinen tausta on odotuksen mukainen, eli he olivat etupäässä sotilaita ja virkamiehiä.

Koulun tunnetuin latvialainen oppilas on eittämättä Bruno Kalniņš, joka oli syntynyt 1899 Tukumsissa Kuurinmaalla. Hän oli myöhemmin Latviassa tunnettu sosialidemokraattinen poliitikko. Brunon vanhemmat, niin ikään tunnetut sosialidemokraatit Pauls ja Klara Kalniņš, asuivat Helsingissä. Pauls Kalniņš työskenteli sotilaslääkärinä. Bruno kävi kimnaasin VIII luokan lukuvuonna 1915–1916. Kimnaasista hän siirtyi Pietarin yliopistoon, josta valmistui oikeustieteen kandidaatiksi. Bruno toimi myöhemmin kansanedustajana Latviassa. Kārlis Ulmanisin diktatuurin aikana hänet pidätettiin aseellisen kapinan valmistelusta ja aseiden luvattomasta hallussapidosta. Bruno tuomittiin kuritushuoneeseen, jossa oli vangittuna vuosina 1935–1936. Päästyään vankilasta hänet karkotettiin Ruotsiin, josta Bruno siirtyi perheineen vuonna 1937 Suomeen. Hän palasi Latviaan vuonna 1940, josta pakeni vuonna 1945 Ruotsiin, missä vietti loppuelämänsä. Pakolaisena Suomessa ollessaan Bruno halusi väitellä oikeustieteestä Helsingin yliopistossa. Hän työskenteli Espanjan tasavaltalaisten lähetystössä. Sinä aikana hän kirjoitti Espanjan sisällissodan yleistä kulkua kuvaavan luvun kirjaan *Suomen pojat Espanjassa* (1939). Brunon vaimo Milda käänsi latviaksi suomalaista kir-

jallisuutta. Kalniņšien tytär Maria Helmi Carmen syntyi Helsingissä vuonna 1938.²⁰⁴

Matrikkelin elämäkerralliset tiedot oppilaista ovat melko niukkoja ja eri oppilaista on vaihteleva määrä tietoa. Joistakin ei tiedetä juurikaan mitään, joistakin on enemmän tietoja. Wolfgang Mette oli syntynyt Daugavpilsista. Hänen isänsä Carl työskenteli Helsingissä, Huopalahden painoväritehtaan johtajana. Wolfgang kävi kimnaasin valmistavan luokan ja siirtyi sitten Nya Svenska Läroverketiin ja sieltä Åbo Akademiin, josta valmistui diplomi-insinööriksi. Wolfgangista tuli painoväritehtaan tekninen johtaja. Niin ikään Daugavpilsissä syntynyt juutalainen Abraham Rabinovitš ryhtyi koulun jälkeen liikemieheksi. Ensin hän perusti oman yrityksen, joka toimi vuosina 1928–1931. Sen jälkeen hän oli Suomen Siro-Silkki Oy:n kauppavedustaja. Abraham pelasi bridgeä ja oli Suomen Bridgeliiton edustuspelaaja.²⁰⁵

Koulusta valmistui myös tulevia sotilaita. von Volkweinien veljesten, Alexanderin, Nicolain ja Constantinin isä Carl Marianus oli Kuurinmaan perintöaatelia. Helsingissä asuessaan hän oli jo eronnut armeijan vakituisesta palveluksesta majurin arvoisena. Kimnaasin jälkeen Alexander kävi Helsingin junkkarikoulun ja palveli sittemmin muun muassa Tallinnassa. Helsinkiin hän palasi vuonna 1889 palvelen adjutanttina Helsingin komendanttialueella. Sotilasarvoltaan hän kohosi everstiluutnantiksi. Alexander nai Helsingissä syntyneen proviisorinlesken. Veli Nicolai opiskeli kimnaasin ohella myös Helsingin ruotsinkielisessä lyseossa. Hän siirtyi Pietariin jalkaväen junkkarikouluun. Nicolai palveli Suomen Tarkka-ampujarykmentissä ja Raahen sotilaspiirihallinnossa. Ensimmäisen maailmansodan aikana hän kohosi luutnantiksi. Suomen kansalaisuuden Alexander ja Nicolai saivat kesällä 1918. Myös veli Constantin meni kimnaasista Helsingin ruotsinkieliseen lyseoon. Hänestäkin tuli ammattisotilas ja upseeri.²⁰⁶

Kuva 13. Bruno Kalniņš oli latvialainen poliitikko, joka kävi koulua Suomessa. Kuva: Wikipedia.

²⁰⁴ Halén 2013a, 57.

²⁰⁵ Halén 2013a, 70, 80

²⁰⁶ Halén 2013a, 101.

Riistä kotoisin ollut Suomen sotilaspiirin esikunnan santarmivääpeli Adam Ranko oli tullut Suomeen vuonna 1870. Puolisonaan hänellä oli Loviisassa syntynyt suomalainen nainen. Heidän poikansa Axel oli syntynyt Liivinmaalla. Kimnaasin jälkeen Axel meni Moskovaan jalkaväen junkkarikouluun ja hän kävi myös Aleksanterin soitaopiston. Alikapteenin ja kapteenin arvoisena Axel palveli Viaporissa ja myöhemmin everstiluutnanttina tykistössä. Vaimonaan hänellä oli Helsingissä syntynyt kauppiaan tytär. Axel kuoli Helsingissä vuonna 1920. Veli Emanuelista tuli puhelininsinööri. Myös Emanuel avioitui suomalaisen naisen kanssa. Ensimmäisen maailmansodan aikana hän työskenteli Moskovassa, josta palasi Helsinkiin vuonna 1920.²⁰⁷

Vuonna 1920 – kun sekä Suomi että Latvia olivat jo itsenäistyneet – Aleksanterin kimnaasissa oli oppilaana kaksi Latvian kansalaista.²⁰⁸

Latvialaiset valokuvaajat Suomessa

Valokuvaus yleistyi Suomessa 1900-luvulla ja ihmiset halusivat eri tavoin dokumentoida elämäänsä. Valokuvaajat olivat yksityisyrittäjiä, eikä heidän toimintaansa säädelty

lainsäädännöllä, joten ulkomaalaisten oli varsin helppo aloittaa valokuvaajana. Monilla valokuvaajilla oli liike, mutta sen lisäksi he kiersivät ympäri maata kuvaamassa ihmisiä. Karjalassa liikkuneiden kiertävien valokuvaajien joukossa erään merkittävän ryhmän muodostivat Baltiasta tulleet valokuvaajat.²⁰⁹

Valokuvaaja Karl Arthur Eugen Eder oli syntynyt Liivinmaalla vuonna 1873. Suomeen hän saapui Liettuasta. Aluksi hän oli kierrellyt ammattiaan harjoittamassa muun muassa Parikkalassa, mutta asettui Sortavalaan vuonna 1908. Arthur Ederin liike oli vaihtelevasti nimeltään Uusi Valokuvaamo, Valokuvaamo Arthur Eder tai vain pelkistetysti A. Eder. Saksankielinen Eder kuului Pietarin latvialaiseen seurakuntaan.²¹⁰

Valokuvauttakaa itsenne

Peilivalokuvaamossani
Kymölässä, niin istutte „hauskassa seurassa“.
 Kuvia otetaan joka päivä kello 8 a. p. — 8 i. p.
 paitsi sunnuntaisin klo 5—8 i. p.

Uusi Valokuvaamo
A. Eder.

Kuva 14. Ilmoitus Sortavalan Sanomissa 11.5.1916 (no 51). Kuva: Kansalliskirjasto/Historiallinen sanomalehtikirjasto 1771–1920.

²⁰⁷ Halén 2013a, 80.

²⁰⁸ Halén 2013a, 105.

²⁰⁹ Henttinen (s.a.), 1.

²¹⁰ Henttinen (s.a.), 2.

Arthur Eder kuoli vuonna 1921. Valokuvausliikettä jatkoi Arthurin leski Feudosia Eder, jonka apuna oli postikortti- ja visiittivalokuvia tekemässä naistyöntekijä. Tuolloin valokuvaamon nimeksi tuli Valokuvaamo Eder. Arthur ja Feudosia Ederin tyttäret Valentina Ehder (s. 1903) ja Miliza Ehder-Ritanen oppivat ammatin työskennellessään isänsä valokuvaamossa. Valentinalla oli oma valokuvausliike ja hän työskenteli muun muassa Karjaalla. Miliza meni naimisiin äänekoskelaisen valokuvaaja Arvo Ritasen kanssa ja hän toimi miehensä ohella valokuvaajana.²¹¹

August Sewaldin oli Riian kaupungin porvari. Vuonna 1909 hän oli saanut elinkeino-oikeuden Suomessa. Hän perusti Kivennavan Kellomäen kylään vuonna 1912 kemikaali- ja hajuvesikaupan. Hän myi myös valokuvaustarpeita ja julkaisi postikortteja. Augustilla oli myös valokuvausliike, jonka nimi oli Valokuvaamo Universal. 1920- ja 1930-luvuilla yritys toimi Kellomäen kylässä sijainneessa Terijoen Merikylpylässä. Kylpylän kasinolla vieraili kuuluisuuksia – kuvataiteilijoita, kirjailijoita, säveltäjiä ja näyttelijöitä – jotka olivat oivia kuvauksen kohteita ja myös hyvää asiakaskuntaa.²¹²

Lydia Alexandrova Miklascheffsky (os. Schtrandmann, s. 1890) oli riikalaisyntynyt ja naimisissa upseeri ja liikemies Wladimir Miklascheffskyn kanssa. Lydia piti Helsingin Kasarminkadulla omaa Atelier Darling –nimistä valokuvaamoa vuodesta 1913. Lydia oli todennäköisesti muuttanut Helsinkiin miehensä työn vuoksi.²¹³ Jatkuvuutta latvialaisten valokuvaajien ketjuun tuo Riassa vuonna 1960 syntynyt Jaanis Kerkis. Hän muutti jo lapsena Suomeen ja on opiskellut valokuvausta Lontoossa. Hänellä on oma studio (Studio Jaanis Kerkis Oy) ja hän on tehnyt paljon erilaisia interiörökuvauksia.²¹⁴

Lettonica-kokoelma

Helsingin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston kirjasto sai vuonna 1812 keisari Aleksanteri I:ltä niin sanotun vapaakappaleoikeuden kaikkiin Venäjän keisarikunnassa julkaisutuihin painotuotteisiin. Vapaakappaleoikeus tarkoitti, että painetusta materiaalista piti

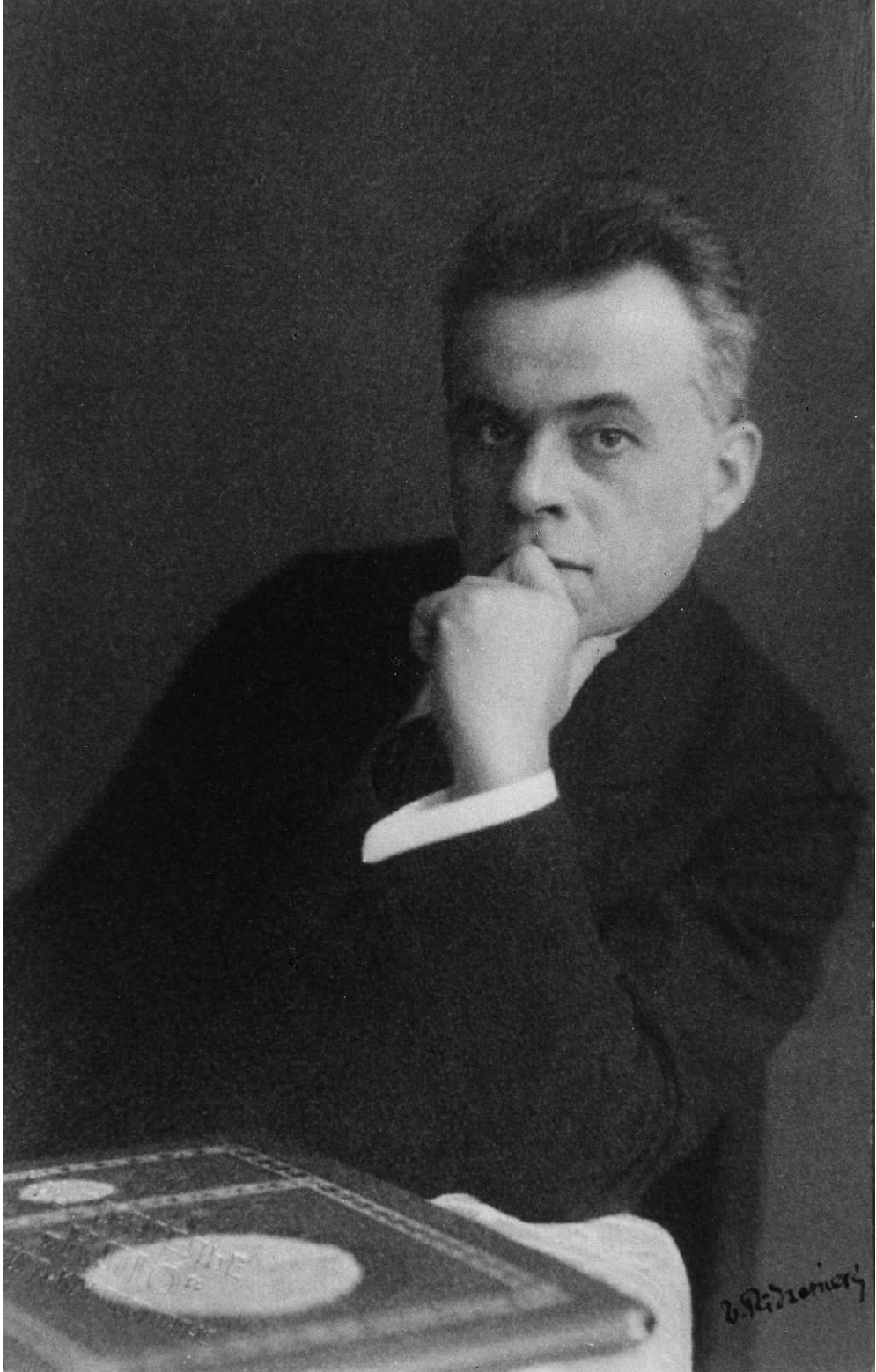
Kuva 15. Ilmoitus Sortavalassa ilmestyneessä Laatokka-lehdessä vuodelta 1909.

²¹¹ Henttinen (s.a.), 2; Hakusana Eders, Kuka kuvasi -hakemisto.

²¹² Henttinen (s.a.), 10.

²¹³ Hakusana Miklascheffsky, Kuka kuvasi -hakemisto.

²¹⁴ Kerkis on valokuvillaan kuvittanut esim. arkkitehtuurikirjat Sykkö 2008 ja Sykkö 2014.

Kuva 16. Mikēlis Valters (1874–1968) oli latvialainen poliitikko ja diplomaatti. Hän oli paossa Suomessa vuoden 1905 tapahtumien johdosta ja työskenteli Yliopiston kirjastossa. Hän luetteloi latvialaista kokoelmaa. Hän asui Suomessa myös 1913. Hän kirjoitti osia vastaisenäistyneen Latvian perustuslaista. Puoluekanaltaan hän oli sosialidemokraatti ja koulutukseltaan oikeustieteen tohtori. Kuva: Wikipedia.

lähettää kappale Helsingin yliopiston kirjastoon. Näin syntyi niin sanottu venäläinen tai slaavilainen kirjasto (Slavica). Kirjastoon kertyi myös Latviassa painetuista tai Latvi-aa käsittelevistä painotuotteista koostuva, niin sanottu Lettonica-kokoelma. Vuosina 1828–1917 kokoelma karttui 10 000 nimikkeellä, joista 7 200 on kirjoja. Kokoelma on eräs kattavimmista latvialaisen vanhemman kirjallisuuden kokoelmista maailmassa.²¹⁵

Helsinkiin vuoden 1905 tapahtumien jälkeen asettuneiden pakolaisten toimeen- tulo oli vaikeaa, sillä lähinnä vain fyysisen työn tekijät löysivät töitä suomalaisilta rakennustyömailta ja maataloudesta. Sivistyneistön oli hankalampaa löytää töitä. Juristi Miķelis Valters²¹⁶ löysi työtä Helsingin yliopistolta. Konsistorin esityksestä hänet pal- kattiin järjestämään Lettonica-kokoelmaa vuosina 1915–1917. Kokoelma järjestettiin 21 aiheenmukaiseen ryhmään. Niin kutsutuille amerikkalaisille lipuille kirjoitettiin tiedot tekijästä ja teoksesta. Työssä oli myös toinen latvialainen, neiti I. Birkhan, joka varsinaisesti järjesti kokoelman. Hän jatkoi yliopiston kirjastossa vielä vuonna 1917 järjestäen ja luetteloiden kirjaston ei-slaavilaisten painotuotteiden kokoelmaa.²¹⁷

Opiskelija Antti Karppinen jatkoi kokoelman luettelointia 1940-luvulla. Karppinen oli asunut lapsuutensa Riiassa ja osasi latviaa. Myöhemmin hänestä tuli suomalainen diplomaatti ja ulkoasiainneuvos. Baltologi Kari Liukkonen luetteloi 1960-luvulla osan kirjallisuudesta uudelleen ja tarkisti jaotusta. Kokoelman luettelon laati Miķelis Val- tersin luokituksen pohjalta Ruotsissa asunut latvialainen Livija Vitoliņš vuonna 1978. Vuonna 1977 Lettonica-kokoelma sijoitettiin Helsingin yliopiston kirjaston varmuus- varastoon. Nykyään kokoelman pääosan muodostaa kaunokirjallisuus (2 560 nimiket- tä). Seuraavaksi laajin aihepiiri on teologia 990 nimikeellä, jota seuraa lasten- ja nuor- tenkirjallisuus sekä koulukirjat, joita on 510 nimikettä. Kokoelman sanomalehdet on mikrofilmattu. Kuvaamisen rahoitti yhdysvaltalainen Latvian Foundation.²¹⁸

²¹⁵ Lettonica-kokoelmasta on järjestetty näyttely Kansalliskirjaston Galleriassa 24.11.2008–14.2.2009. Sen kokoajana oli FT Marjo Mela.

²¹⁶ Miķelis Valtersilla oli myöhemmin merkittävä rooli muun muassa itsenäisen Lat- vian ministerinä ja diplomaattina.

²¹⁷ Rehtorin kertomukset 1914–1917. Rahaa tähän oli käytettävissä 900 markka

²¹⁸ Havu1996.

Sotilaselämää

Kun Suomi liitettiin Venäjän keisarikuntaan vuonna 1809, lakkautettiin Ruotsin vallan aikainen ruotujakolaitokseen perustunut armeija. Suomalaisia varten tilalle perustettiin pieniä ammattiarmeijajoukkoja. Upseeristo saattoi siirtyä niihin tai hakeutua palvelemaan keisarikunnan armeijaan. Suomen puolustuksesta vastasi keisarikunnan armeija. Se sijoitettiin eri puolille Suomea omiin kasarmeihinsa. Venäläisten joukkojen koko vaihteli: kriisiaikoina (kuten Krimin sota, 1854–1856) joukkoja oli enemmän kuin rauhan aikana. Suurimmillaan miesvahvuus oli ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin armeijan tehtävä oli puolustaa Suomen ohella erityisesti pääkaupunki Pietaria saksalaisten joukkojen maihinnousua ja hyökkäystä vastaan. Kun Venäjän keisarikunta lakkasi olemasta, ja bolshevikit lopettivat Venäjän osalta maailmansodan Brest-Litovskin rauhaan keväällä 1918, loppukin venäläinen armeija kotiutettiin. Maaliskuun puoliväliin mennessä vuonna 1918 venäläinen armeija oli poistunut Suomesta. Laivasto seilasi Suomesta pois myöhemmin samana keväänä, kun Itämeren jääpeite suli.

Latvialaisia sotilaita Viaporissa

Viaporin linnoitus Helsingin edustalla oli Suomen autonomian aikaan rauhan oloissa noin 4 000 asukkaan keskittymä. Sellaisen kriisin kuin Krimin sodan aikaan sotilaiden määrä saattoi nousta jopa 12 tuhanteen. Keisarikunnan armeija oli monietninen ja -uskontoinen ja niinpä Viaporissakin oli ortodokseja, luterilaisia, katolisia, juutalaisia ja muslimeja. Sotilaiden lisäksi Viaporissa asui heidän mahdollisia perheitään, muuta siviiliväestöä (esimerkiksi kauppiaita ja käsityöläisiä) ja vankeja. Kuten edellä jo on todettu, palveli Venäjän keisarin Suomeen sijoitetussa armeijassa myös latvialaisia sotilaita. Heistä osan tiedetään olleen kotoisin Riiasta ja palvelleen myös Viaporissa.²¹⁹

Krimin sodan aikana Suomeen oli sijoitettu paljon venäläisiä sotajoukkoja, joista virolaiset ja latvialaiset olivat luterilaisia. Virolais-latvialainen sotilasseurakunta perustettiin vuonna 1856 ja lakkautettiin vuonna 1896. Jumalanpalveluksia järjestettiin viroksi, latviaksi, saksaksi ja myös suomeksi, sillä inkeriläiset sotilaat olivat luterilaisia. Helsingissä seurakunnan kirkkona oli Nikolainkirkon (Suurkirkon) itäisen siipirakennuksen alakerrassa oleva kirkkosali.²²⁰ Siitä ei ole tietoa, miten pappi käytännössä hoiti

²¹⁹ Haila 2006, 126; Tjapugin 2006, 133–138; 142.

²²⁰ Wennerström (toim.) 1885, 211–212.

jumalanpalvelukset ja millä tasolla hän osasi esimerkiksi latviaa tai viroa. Toisaalta tiedetään, että seurakunnan viimeinen pappi, suomalaissyntyinen Alfons Johan Alexander Lönnroth oli monikielinen. Hän hallitsi suomen ja ruotsin kielen ja oli suorittanut viron ja latvian kielen tutkinnot Tarton yliopistossa. Myöhemmin hän suoritti Helsingin yliopistossa saksan ja venäjän kielen tutkinnot.²²¹

Virolais-lättiläisen sotilasseurakunnan kirkonkirjoissa²²² on vuosina 1856–1890 kaikkiaan kymmenen merkintää sellaisesta avioliitosta, jossa osallisena on ollut vihkiluetteloon merkityn nimen perusteella latvialainen. Avioliittoja ei solmittu tasaiseen tahtiin, vaan avioituminen tapahtui ”sykäyksittäin”: vuosina 1857–1859 solmittiin kolme liittoa, vuosina 1868–1870 viisi liittoa ja vuonna 1881 kaksi liittoa. Sykäyksittäisyyttä korostavat samalle päivälle sattuneet avioitumiset. Kaksi kertaa nimittäin sattui niin, että samana päivänä avioitui kaksi tällaista pariskuntaa. Yksikään näistä kymmenestä avioliitosta ei ollut solmittu kahden latvialaisen välillä, vaan kaikissa tapauksissa aviopuolisot edustivat keskenään eri kansallisuuksia. Seitsemässä liitossa latvialainen sulhanen on avioitunut suomalaisen morsiamen kanssa. Kerran latvialaisen sulhasen aviokumppani on ollut virolainen. Kaksi seurakuntaan kuulunutta latvialaista naista avioitui suomalaisten miesten kanssa. Latvialaisten sulhasten suomalaisista aviopuolisoista kaksi oli helsinkiläisiä. Helsingin läheisyydestä olivat Karjaalta ja Karjalohjalta olleet morsiamet. Yksi morsiamista oli kotoisin Turusta, yksi Vehkalahdelta ja yksi Tampereelta.²²³ Näiden seurakunnassa solmittujen avioliittojen lisäksi kirkonkirjoista on pystytty tunnistamaan seitsemän muuta sellaista avioparia, joissa aviomies nimen perusteella oli latvialainen.²²⁴

Kirkonkirjojen perusteella ei latvialaisten sotilaiden suomalaisten aviokumppaneiden äidinkielestä voida sanoa mitään varmaan. Tuohon aikaan suomenkielistenkin ihmisten nimet saatettiin kirkonkirjoihin merkitä ruotsinkielisessä muodossa. Kaikille morsiamille on kuitenkin merkitty sukunimi – asia mikä ei suinkaan ollut itsestäänselvyys aikana, jolloin sukunimi ei vielä ollut pakollinen ja etenkin rahvaan keskuudessa yleisin nimitapa oli oma kasteessa saatu etunimi ja patronyyymi (aviottomien kohdalla äidin nimi).²²⁵ Morsianten asuinpaikkojen ja sukunimien perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että latvialaisten sotilaiden suomalaiset aviopuolisot olivat pääosin ruotsinkielisiä. Todennäköiseltä vaikuttaa, että näissä avioliitoissa puolisoiden yhteinen kotikieli oli jokin muu kieli kuin latvia. Se on saattanut olla ruotsi, sillä pitkä oleskelu vahvasti ruotsinkielisessä Helsingissä antoi sotilaille tähän mahdollisuuden. Toki kyseeseen voivat tulla myös saksa ja venäjä.

²²¹ Neovius 1898, 62–63 (hakusana Lönnroth, Alfons Johan Alexander).

²²² Seurakunnan arkisto on digitaalisessa muodossa maksutta käytettävissä Kansallisarkiston nettisivuilla osoitteessa <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?amtun=9052>. KA.

²²³ Virolais-lättiläinen sotilasseurakunta, vihityt 1856–1890.

²²⁴ Virolais-lättiläinen sotilasseurakunta, kastetut 1856–1890.

²²⁵ Ks. Mattila 2015, 64 erit. n.49.

Viaporilaiset sotilasperheet asuivat linnoituksessa. Isolle Mustasaarelle oli 1840- ja 1850-luvuilla rakennettu perheellisille sotilaille tarkoitettuja kasarmeja. Miehistöä varten oli rakennettu kaksi kasarmia ja upseereita varten yksi. Kasarmit seurasivat 1700-luvun kasarmiarkkitehtuuria, joten ne olivat jo valmistuessaan vanhanaikaisia. Kasarmeissa asuttiin ahtaasti. Esimerkiksi yhteen 60 neliömetrin tupaan mahdutettiin kahdeksan sotilasperhettä tai vaihtoehtoisesti 50 yksittäistä sotilasta kaksikerroksisille lavitsoille. Perheiden tilat erotettiin toisistaan matalilla väliseinillä. Perheen väkimäärästä riippumatta makuusopen suuruus oli aina 5,3 neliometriä. Upseerien kasarmissa asukkaat vaihtuivat tiheään. Siellä huoneistojen kokoa muunneltiin kevyiden väliseinien ja ovien avulla vastaamaan asukkaiden erilaisia virka-arvoja. Asuntilat oli sisustettu erittäin karusti. Upseereille kuului normissa määritelty peruskalustus. Tavallisille rivimiehille oli varattu sänky ja vaatenaulakosta kaksi naulaa (univormu ja päällystakki). Hyllyssä oli 45 senttimetriä tilaa repulle ja ammuksille sekä asetelineessä paikka aseelle. Lisäksi tuvissa oli kaksi pitkää käsienpesuallasta.²²⁶ Tällaisissa oloissa asuivat myös latvialaiset sotilaat ja heidän perheensä.

Komentaja Laiming ja Viaporin kapina

Venäjän syksyn 1905 kapinaliike sai Suomessa suurlakon muodon. Suurlakko aiheutti kehityksen, jonka tuloksena syntyivät ensi kertaa suomalainen punakaarti ja porvarillinen järjestyskaarti (valkokaarti, suojeluskunta), jotka olivat toiminnassa vielä vuonna 1906.²²⁷ Viaporin sotilaskapina heinäkuun lopulla 1906 liittyi Venäjällä tuolloin käynnissä olleeseen kuohuntaan. Keisari Nikolai oli suostunut toukokuussa lakia säättävän elimen, duuman, perustamiseen, mutta lakkautti sen heinäkuun puolimaissa. Tämä sai aikaan sen, että Venäjän vallankumoukselliset sosialistit suunnittelivat koko keisarikunnan laajuista kapinaa. Kapina piti sytyttää Itämeren sekä Mustan meren laivastotukikohdista (Kronstadt ja Viapori sekä Sevastopol) käsin. Itämeren tukikohdienten mahdollisella vallattaisiin pääkaupunki Pietari. Kaavailtiin, että Viaporin noustessa kapinaan Helsingin muut varuskunnat, punakaarti ja työväestö yhtyisivät tukemaan kansannousua. Viaporin kapina ei kuitenkaan onnistunut, vaan kolmessa päivässä se oli ohi. Eräs tärkeä syy epäonnistumiseen oli se, että Viaporissa kapina syttyi ennen suunniteltua, yhteistä ajankohtaa.²²⁸

Viaporissa kapinan johdossa olivat kapteeni Sergei Tsion sekä luutnantit Arkadi Jemeljanov ja Jevgeni Kohanski. Suomalaisena yhdysmiehenä oli punakaartin päällikkö Johan Kock. Hän oli valmistunut upseeriksi Riian kadettikoulusta vuonna 1882

²²⁶ Haila 2006.

²²⁷ Esim. Hersalo 1955, 96–101.

²²⁸ Nieminen 2017, 13–16.

ja eronnut Venäjän keisarillisen armeijan palveluksesta vuonna 1897.²²⁹ Kapinaan noussutta Viaporin linnoitusta komensi tuolloin tykistön kenraalimajuri, aateliiseen upseerisukuun kuulunut Vladimir Laiming. Hän oli kotoisin Valkasta, latvi-ankieliseltä Liivinmaalta.

Heinäkuun 30. päivänä ammuttiin kolme tykinlaukausta merkiksi kapinan alkamisesta. Kansannousuun osallistui noin 2 000 sotilasta. Kapinalliset aloittivat aseellisen toiminnan ja pommittivat hallussaan olleella tykistöllä Isoa Mustasaarta. Elokuun ensimmäisenä päivänä kapinallisten hallitsemaan Kuninkaansaareen ammuttu kranaatti osui ruutivarastoon ja sai aikaan valtavan räjähdysen, kun arviolta 57 kuutiometriä ruutia räjähti suljetussa tilassa. Kuudestakymmenestä seitsemäänkymmeneen kapinallista kuoli heti ja haavoittuneita oli paljon: heidän joukossaan kapinan johtomiehiin kuulunut luutnantti Jemeljanov. Kapinallisten rivit menivät räjähdyksestä sekaisin. Hallituksen joukot huomasivat tilaisuuden ja avasivat merellä olevilta sotailavoilta tykkitulen Viaporiin. Tilanne muuttui kapinallisten kannalta toivottomaksi ja he antautuivat.²³⁰

On arveltu, että Viaporin komendantin, kenraalimajuri Laimingin persoona ja johtamistyyli olisivat osaltaan vaikuttaneet Viaporin kapinaherkkyyteen. Hänet tunnettiin kovan kurin miehenä, joka ei helposti antanut periksi. Tullessaan komentajaksi hän oli ensi töikseen perunut edeltäjänsä lupaamat parannukset miehistön oloihin. Venäjän keisarikunnan salainen poliisi, ohrana, varoitti komendantti Laimingia etukäteen kapinasta. Komendantti alkoi miinoituttaa Suomenlinnan saaria ympäröiviä merialueita. Kun sotilaille valkeni, että miinoituksen tarkoitus oli kapinan torjuminen, he kieltäytyivät sen jatkamisesta. Eräs välitön syy miinoittamisesta kieltäytymiseen oli myös se, että miinakomppanian miehiltä oli juuri kielletty viina-annoksen -nimellä kulkenut, miinanlaskusta maksettu ylimääräinen rahasumma. Kaiken lisäksi edellisenä päivänä oli haudattu eräs pidätyksen alaisena hengiltä pahoinpidelty matruusi. Komendantti Laiming määräsi koko miinakomppanian, eli 200 miestä riisuttavaksi aseista ja pidä-

Kuva 17. Vladimir Laiming oli komendanttina 1906 Viaporin kapinan aikana. Kuva: Wikipedia.

²²⁹ Nieminen 2017, 16; Häkkinen 2000, 297.

²³⁰ Nieminen 2017, 19–80, Salomaa 1965, 158–159.

tettäväksi. Lisäksi hän määräsi aliupseerit alennettaviksi sotamiehiksi ja omakätisesti summamutikassa repi miesten asepuvuista aselaji- ja arvomerkkejä samalla pilkaton heitä karkeasti ja uhkaillen teloittamisella. Pidätetyt miehet suljettiin vartiointiin, eikä heille annettu muonaa puoleentoista vuorokauteen.²³¹ Venäjän armeijassa on perinteisesti ollut kova ja suorastaan mielivaltainen kuri.²³² Lisäksi sotatilan takia kuria oli Viaporissakin kovennettu keväällä 1906.²³³ Tässä valossa komendantti Laiming lienee ollut ammattikuntansa tyyppillinen edustaja, ei suinkaan mikään poikkeusyksilö.

Latvialaisia sotilaita saaristovaruskunnissa

Venäjän keisarikunnan sotilaita oli 1900-luvun alussa myös Suomen saaristossa ja Ahvenanmaalla. Bomarsundin linnoituksen läheisyyteen Prästön saarelle rakennettiin kesällä 1906 Venäjän laivaston radiokuunteluasema. Sen vahvuus oli 750 miestä. Muodollinen syy Krimin sodan jälkeen demilitarisoidulla Ahvenanmaalla tapahtuvaan sotilastoimintaan oli se, että kuunteluaseman tehtävä oli estää Suomeen ja sitä kautta Venäjälle suuntautuvaa aseiden salakuljetusta. Salakuljetus oli totta, sillä esimerkiksi edellisenä syksynä aseilaiva John Grafton oli ajanut karille Vaasan pohjoispuolella.²³⁴

Venäjän omaan tilanteeseen liittyvien syiden lisäksi myös kiristynyt suuravalta-politiikka ja pelko Saksan hyökkäyksestä Venäjälle Itämeren ja Suomen suunnalta sai Venäjän armeijan tehostamaan läsnäoloaan Ahvenanmaalla. Itämeren laivaston komentaja Nikolai Ottovitš von Essen alkoi vuonna 1914 suunnitella meri- ja saaristosodankäyntiä. Laivaston kulku oli turvattava valvonta-asemien avulla. Turun-Ahvenanmaan saaristoasemalinjan päälliköksi nimitettiin Otto Theodor Richter. Ahvenanmaalle rakennettiininkin linnoituksia ja tykistöpatteereita ja aluetta miinoitettiin.²³⁵

Vahvimmillaan vuonna 1916 Ahvenanmaan varuskunnan vahvuus oli 5 670 miestä: heistä aseellisia sotilaita oli 5 257 ja aseetonta huoltohenkilökuntaa 303 miestä. Latvialaisten kokonaismäärää on vaikea arvioida, sillä sotilaista säilyneet henkilötiedot ovat paikoitellen puutteellisia. Varmasti tunnistettuja, Ahvenanmaalle sijoitettuja latvialaisia on kaikkiaan kuusi henkeä. Latvialaiset oli sijoitettu muun muassa Maarianhaminaan, Prästöhön ja Utöhön. Heistä viiden kotipaikka tunnetaan. He olivat kotoisin Riiasta, Valmierasta (2), Valkasta ja Cēsisistä. Heidän joukossaan oli ainakin yksi huoltohenkilökuntaan kuulunut, nimittäin cēsisläinen uunimuurari. Yksi latvia-

²³¹ Salomaa 1965, 68–71; Halén 2006, 25,27.

²³² Luntinen 2008, 208, 243; Häkkinen 2000, 298.

²³³ Juntunen 2017, 146.

²³⁴ Gustavsson 1991, 121–123; Halén 2012, 6–7.

²³⁵ Halén 2012, 10.

laisista avioitui sundilaisen naisen kanssa vuonna 1910 ja perheeseen syntyi kolme lasta.²³⁶ Maailmansodan jälkeen perhe muutti Amerikkaan.²³⁷

Ahvenanmaalla venäläisiä sotilaita oli majoitettu myös paikallisen väestön koteihin, joten kanssakäyminen ahvenanmaalaisten kanssa oli jokapäiväistä. Monet kihlautuivat tai avioituivat paikallisten naisten kanssa ja myös lapsia syntyi sekä aviossa että sen ulkopuolella. Keväällä 1918 venäläisen sotaväen olisi pitänyt jättää Suomi ja poistua Venäjälle. Ahvenanmaalle jäi kuitenkin yli sata venäläistä sotilasta, jotka kieltäytyivät poistumasta. Syitä lähtemishaluttomuuteen oli monia, yhtenä kuitenkin suhde paikallisen naisen kanssa. Viranomaiset vaativat heitä jättämään Ahvenanmaan. Tuolloin noin puolet lähti vapaaehtoisesti. Jäljelle jääneet vietiin vastoin tahtoaan Turun kautta. Jotkut lähtemään määrätyt tekivät jopa itsemurhan. Vain harvat onnistuivat jäämään Ahvenanmaalle. Ne, jotka olivat onnistuneet oleskelemaan Ahvenanmaalla vuoteen 1919, saivat silloin virallisen oleskeluluvan.²³⁸

Latvialaiset sotilaat Manner-Suomessa ensimmäisen maailmansodan vuosina

On vaikea sanoa sitä, kuinka paljon latvialaisia sotilaita palveli Venäjän keisarikunnan Suomeen sijoitetussa armeijassa ensimmäisen maailmansodan vuosina. Vuonna 1917 venäläistä sotaväkeä oli Suomessa enimmillään 125 000 henkeä.²³⁹ Venäläistä sotaväkeä alettiin vetää Suomesta pois heti alkuvuodesta 1918. Brest-Litovskin rauhan jälkeen vakinaisen armeijan rippeetkin määrättiin kotiin ja maaliskuun puolenväliin mennessä ne olivat poistuneet maasta.²⁴⁰ Toukokuussa 1918 venäläiset laskivat, että Helsingissä oli noin 30 000 Venäjän alamaista. Samoihin aikoihin Saksan Itämeren divisioona laski, että kaupungissa oli 2 500 ”balttia”, joilla laskennassa ilmeisesti tarkoitettiin ainakin latvialaisia, mahdollisesti myös virolaisia.²⁴¹ Ilmeistä on, että Suomessa oleskelleiden latvialaisten määrä saattoi olla jopa lähellä tuhatta henkeä.

²³⁶ Halén 2012, 28, 40, 100, 110–111, 116.

²³⁷ Gustavsson 1991, 134.

²³⁸ Gustavsson 1991, 130; Gustavsson 2016, 175, 185.

²³⁹ Haimila 1998b, 3.

²⁴⁰ Polvinen 1967, 269–271.

²⁴¹ Engman 2007, 64. Saksalaiset erittelivät laskennassaan venäläiset, ukrainalaiset, puolalaiset ja liettualaiset (yhtenä ryhmänä) ja baltit. Baltteja olivat ainakin latvialaiset. Todennäköistä on, että lukuun sisätyvät myös virolaiset, sillä virolaisten laskeminen samaan ryhmään venäläisten kanssa ei tunnu loogiselta.

Viaporin upseereita ja sotilasvirkailijoita tutkittaessa on havaittu, että ajanjaksolla 1880–1918 latvialaissyntyiset toimivat upseerinvirkojen ohella myös muissa tehtävissä. Kuurinmaalta kotoisin ollut August Sekke palveli aliupseerina sapöörikomppaniassa (nykyään pioneirit). Kuurinmaan aatelia olivat alikapteeni Konstantin Melvill(e) ja everstiluutnantti Matvei Reinfeld. Viaporin pommilaboratorion johtaja Eduard Kalnin puolestaan oli kotoisin Liivinmaalta. Kuurinmaalta oli syntyisin myös lääkäri Filipp Blümenau. Kapellimestari ja kuoronjohtaja Aleksander Satalov oli kotoisin Daugavpilsista.²⁴²

Upseeriston suhteen tietomme Suomessa palvelleista latvialaisista ovat paremmat kuin miehistön osalta. Latvialaisista upseereista kenraaleiksi kohosivat Krišjānis Berķis, Oskars Dankers, Arturs Dannenbergs, Eduards Kalniņš ja Andrejs Auzans sekä amiraaliksi Arčibalds Kaizerlings (Archibald von Keyserling). Heistä Berķisillä ja Dankersilla oli erityisen paljon yhteistä. Kumpikin heistä oli syntyjään etelälatvialaisen vuokraviljelijän poika. Kumpikin pyrki ja pääsi Vilnan junkkarikouluun: koulussa he itse asiassa opiskelivat samalla vuosikurssilla. Kumpikin heistä palveli Suomessa: Dankers palveli vuodesta 1906 Viaporissa ja Berķis Hämeenlinnassa. Ja kumpikin avioitui suomalaisen kanssa. Ensimmäisessä maailmansodassa Dankers haavoittui muutaman kerran ja jäi sitten sotavangiksi. Vuodet 1918–1919 Dankers asui Suomessa, missä hänen sotavammojaan myös hoidettiin. Saksaan suuntautunut Dankers kuului tuolloin Rüdiger von der Goltzin upseerikuntaan. Myöhemmin toisen maailmansodan aikana kenraali Dankers oli Hitlerin Saksan merkittävimpiä yhteistoimintamiehiä Latviassa.²⁴³

Arturs Dannenbergs ja Eduards Kalniņš palvelivat Suomessa ollessaan tykistössä, heistä jälkimmäinen oli sijoitettu Viaporiin. Vuonna 1918 Kalniņš jäi asumaan Suomeen ja toimi maassa Latvian epävirallisena sotilasedustajana. Latvian armeijan everstiluutnantti Oskars Kalniņš oli niin ikään palvelut Suomessa ja tykistössä. Kuurinmaalla syntynyt Archibald von Keyserling tuli vuonna 1915 Helsinkiin, jossa oli päällikkönä hävittäjäaluksilla nimiltään Storozevoi ja Desna. Vuosina 1926–1931 hän oli Latvian merivoimien komentaja. Suomessa palvelut upseeri Teodors Ozers jäi vuonna 1918 Suomeen ja siirtyi valkoisen armeijan palvelukseen: hän osallistui taisteluihin punakaartia vastaan. Sisällissotaan valkoisten joukoissa osallistui myös Arturs Silgailis. Venäjän armeijassa ollessaan hän oli ollut pataljoonan komentaja Viaporissa ja Viipurissa. Toisen maailmansodan aikaan Silgailis oli Latvian legioonan upseeri. Latvian legioonana oli latvialaisista sotilaista muodostettu Saksan armeijan SS-joukko. Venäjän Suomeen sijoitetussa armeijassa toimivat kenttämittaajina ja kartoittajina Andrejs Auzans, Eduards Akmentins ja Janis J. Balodis. He toimivat näissä tehtävissä varsin pitkään myös itsenäisessä Suomessa. Myöhemmin heistä kaikista tuli Latvian yleisesikunnan geodeettis-topografisen osaston päälliköitä.²⁴⁴

²⁴² Halén 2006, 44, 50, 62, 73, 82, 133.

²⁴³ Rislakki 2005:20, 134; Halén 2006, 105.

²⁴⁴ Rislakki 2005, 134–135; Halén 2017, 152; Hannula 1996/1997.

Tuleva kenraali ja hänen Hilmansa

Latvian armeijan myöhempi kenraali Krišjānis Berķis (1884–1942) kävi Vilnan junkkari-koulun ja määrättiin sen jälkeen palvelukseen Hämeenlinnaan vuonna 1906. Berķis palveli muun muassa huoltotehtävissä: esimerkiksi vuonna 1908 hän toimi komppanian majoitusmestarina. Hämeenlinnassa ollessaan Berķis tapasi Hilma Amanda Lehtosen, jonka kanssa hän kihlautui 1907. Hilman kertoman mukaan pariskunta tapasi Suomen kasarmien²⁴⁵ upseerikerholla. Parin seurustelua hankaloitti se, että venäläisten sotilaiden kanssa seurustelua ei tuolloin katsottu hyvällä. Siihen suhtauduttiin kielteisesti ja alettiin halventavaan ja vihamieliseen sävyyn puhua ”ryssänmorsiamista”. Toista oli ollut ennen sortovuosien alkua: tuolloin sotilaat olivat Hämeenlinnassa olleet haluttuja aviopuolisoita. Esimerkiksi vuosina 1850–1880 papit kirjasivat kaikkiaan 181 venäläistä sulhasta. Sotilaita oli 6 000 asukkaan kaupungissa miltei enemmän kuin asukkaita.²⁴⁶

Vuonna 1909 kihlapari avioitui Hämeenlinnan ortodoksisessa sotilaskirkossa, joka myöhemmin 1920-luvulla muutettiin Hämeenlinnan kaupunginkirjastoksi. Luterilaisen parin vihki Hämeenlinnan lääninvankilan pappi Verner Vartia. Pariskunnalle syntyi seuraavana vuonna poika Risto Valentin Kristian, jota kutsuttiin Valjaksi. Pian tämän jälkeen perhe muutti Helsinkiin.²⁴⁷

Berķisin armeijaura jatkui Helsingissä ja Tuusulassa ja pääosin armeijan hankinta-tehtävissä. Syksyllä 1913 hänet ylennettiin staabikapteeniksi eli alikapteeniksi. Berķis komennettiin I maailmansodan aikana Itä-Preussiin, Venäjän rajalle, Karpaateille ja Galitsiaan ja hän yleni everstiksi. Berķis haavoittui päähän Vosnetsissa kesäkuussa 1916 raskaan tykin ammuksen räjähdyksestä. Kyseessä oli aivotärähdys ja hän sai lomaa ja ehti käydä Suomessa. Hilma ja Valentin muuttivat viimeistään helmikuun vallankumouksen 1917 jälkeen Hilman vanhempien luo Hämeenlinnaan. Myös Krišjānis asui appivanhempiensä luona lomalla ollessaan ja myös Venäjän vallankumouksen aikana.²⁴⁸ Hämeenlinna oli tuolloin Helsinkiin verrattuna paljon turvallisempi asuinpaikka Venäjän armeijan upseerille ja hänen perheelleen: esimerkiksi maaliskuussa 1917 Helsingissä sotamiehet surmasivat kymmenittäin omia upseerejaan.²⁴⁹

Kesäkuussa 1917 Berķis evakuoitiin sairauden vuoksi Pietariin. Siellä ollessaan hän hankki itselleen siirron 6. Tukumsin latvialaisen tarkka-ampujarykmenttiin. Hänet nimitettiin pataljoonan komentajaksi majurin arvoisena. Marras-joulukuun vaihteessa

²⁴⁵ Varuskuntakaupunki Hämeenlinnassa oli kolme suurta kasarmialuetta: Linnan kasarmi (Hämeen linnan kupeessa), Suomen kasarmi kaupungin vanhan hautausmaan vieressä, Myllymäen kupeessa ja Poltinahon kasarmi Ahveniston vieressä. Lisäksi kaupungin läheisyydessä sijaitsee Parolannummi, joka myös oli armeijan käytössä.

²⁴⁶ Rislakki 2005, 13–35.

²⁴⁷ Rislakki 2005, 35–40.

²⁴⁸ Rislakki 2005, 40–45.

²⁴⁹ Kalleinen 2004.

Kuva 18. Kenraali Kristjanis Berķis. Kuva: Wikipedia.

Berķis kuitenkin erosi tehtävästään, sillä hänen mielestään joukot olivat "bolshevisoitumassa". Tässä hän oli oikeassa, sillä latvialainen rykmentti teki aktiivisesti bolshevikkivallankumousta. Berķis palasi Suomeen. Vallankumous kuitenkin seurasi häntä, sillä Suomen sisällissota alkoi tammikuussa 1918 ja Etelä-Suomi jäi punaisten haltuun. Berķisin vanha latvialainen rykmenttikin osallistui sotaan, kun se taisteli Mäntyharjulla punaisten rinnalla.²⁵⁰

Sisällissodan aikana perhe oleskeli Hilman sukulaisten luona ja suurimmaksi osaksi maalla: Rengossa, Sääksmäellä, Valkeakoskella ja Helsingissä. Krišjānis pakeni punaisesta Suomesta huhtikuun alussa 1918. Hän matkusti Novgorodiin etsimään joukko-osastoaan ja kuuli siellä, että hä-

net oli demobilisoitu. Seuraavaksi Berķis hakeutui Smolenskiin, jonne oli evakuoitu latvialaisia pakolaisia. Smolenskissa hän tapasi isänsä ja setänsä, äiti oli juuri kuollut. Täältä Krišjānisin matka jatkui Riian ja Tallinnan kautta Helsinkiin ja perheen luo Hämeenlinnaan, jonne hän ehti kesäkuussa. Liikkuvaa elämää viettänyt Krišjānis haki oleskelulupaa, jonka sai. Sen turvin hän vietti Hämeenlinnassa perhe-elämää. Tuona aikana hän sai lukea suomalaisesta sanomalehdestä myös Latvian itsenäistyneen.²⁵¹

Maaliskuussa 1919 ammattisotilas Krišjānis Berķis matkusti Latviaan ja liittyi everstiluutnantin arvoisena kotimaansa armeijaan, sen pohjoislatvialaisiin joukkoihin, osallistuakseen käynnissä olleeseen vapaussotaan. Ensimmäisenä tehtävänä oli mennä Tarttoon ja värvätä siellä olevia latvialaisia pakolaisia sotilaiksi. Tämä Berķisin koostama ja komentama joukko-osasto tunnettiin nimellä Cēsisin jalkaväkirykmentti. Latvian vapaussodan ratkaisutaistelut käytiin juhannusviikolla 1919 Cēsiksissä. Käydissä taisteluissa baltiansaksalaisten *Baltische Landeswehr* -joukot lyötiin. Voitokasta taistelua hallitsivat virolaiset joukot. Ainoa latvialainen joukko-osasto oli Berķiksen rykmentti, joka taisteli virolaisten rinnalla. Vapaussota jatkui vielä erinäisin kääntein ja taisteluin ja sitä seurasi vielä sisäinen puhdistus. Itsenäisen Latvian rauhan katsottiin koettaneen elokuun puolivälissä vuonna 1920.²⁵²

²⁵⁰ Rislakki 2005, 47–53; Westerlund 2004b.

²⁵¹ Rislakki 2005, 51, 53–55.

²⁵² Rislakki 2005, 60–80.

Berķisin perhe muutti Latviaan, jossa itsenäisyys sodan sotasankari perheeseen kuului Latvian eliittiin. Varsinainen nousu Berķisin uralla tapahtui 1934, jolloin hän osallistui pääministeri Ulmanisin vallankaappaukseen. Berķis sai käskyn ottaa armeija komentoonsa ja hänestä tuli sotaväen päällikkö. Ulmanisia tukeneelle Berķisille 1930-luku oli suuruuden aikaa. Esimerkiksi hän ja Hilma osallistuivat Latvian edustajina Englannin kuningas Yrjö VI kruunajaisiin vuonna 1937. Presidentti Ulmanis ei sinne mennyt: hän ei poistunut koko vallankaappausaikanaan Latviasta. Vuonna 1940 Berķisistä tuli sotaministeri. Nousujohteinen ura katkeaa Neuvostoliiton miehittäessä Latvian.²⁵³

Elokuun alkupuolella 1940 Krišjānis Berķis sekä poikansa Valentin perheeseen olivat jo pidätettyinä Moskovassa. Hilma Berķis saapui Moskovaan hieman myöhemmin. Moskovassa Krišjānisia pehmitettiin ja maaniteltiin ryhtymään Neuvostoliiton palvelukseen: Ulmanisin sotaministerin ”loikkaus” olisi ollut suuri propagandavoitto. Kenraali kieltäytyi. Niinpä koko perhe tuomittiin kahdeksaksi vuodeksi työjennusleirille. Leirillä Berķisin pojanpoika otettiin äitinsä huomasta pois, ja kolmen päivän kuluttua ilmoitettiin lapsen kuolleen ripuliin. Krišjānis Berķis menehtyi leirillä vuonna 1942 ja poikansa Valentin vuonna 1944. Hilma ja miniänsä Helga vapautuivat vuonna 1949. Kymmenen vuoden kuluttua vapautumisestaan Hilma pääsi vihdoinkin muuttamaan Suomeen. Hän kuoli Hämeenlinnassa vuonna 1961. Helga Berķis puolestaan kuoli itsenäisessä Latviassa vuonna 2000.²⁵⁴

²⁵³ Rislakki 2005, 86–114, 144–145, 204–232.

²⁵⁴ Rislakki 2005, 252–299, 321.

Poliittisia pakolaisia ja anarkisteja Suomessa

Vuoden 1905 vallankumouksen pakolaiset

Latviassa kuohuvaa vuotta 1905 seurasivat rankaisu- ja rauhoitustoimet, joiden seurauksena maasta lähti poliittisia pakolaisia. Osa heistä suuntasi Suomeen. Suomen autonominen suuriruhtinaskunta ei ollut suoraan osa Venäjää, vaan oma kokonaisuutensa, Venäjän keisarin persoonallisesti hallitsema osa Venäjän keisarikuntaa: Suomella oli oma lainsäädäntö, omat hallintoelimet ja sen maaperällä esimerkiksi Venäjän poliisivoimilla oli vain rajatut valtuudet. Poliittista toimintaa sai harjoittaa vapaammin, eivätkä Venäjän kumoukselliset olleet Suomessa rikollisia mielipiteidensä takia. Lisäksi Suomi sijaitsi aivan pääkaupungin naapurissa, Karjalan Kannaksella jopa lähes Pietarin esikaupunkina: Pietariin oli rajalta matkaa vain 25 kilometriä. Suomesta oli myös mahdollista pitää yhteyttä muualle maailmaan helpommin, kuin suljetulta ja valvotulta Venäjältä. Tämä teki Suomesta halutun ja suhteellisen turvallisen paikan kaikille keisarivallan vastustajille: sosialisteille, anarkisteille ja poliittisille pakolaisille.²⁵⁵ Suomessa keisarinvaltaa vastaan taistelevat terroristit saivat tukea yhteiskunnan kaikilta tasoilta, jopa viranomaisilta ja olivat täällä kotoisasti turvassa kuin ”kala vedessä”.²⁵⁶

Latvialaisten pakolaisten reitti Suomeen kulki yleensä niin, että ensin siirryttiin Pietariin. Siellä samanmielisiltä järjestöiltä saatiin väärennetyt henkilötodistukset, rahaa matkaa varten ja suosituskirjeitä. Pietarista pääsi kätevästi junalla Suomeen. Täällä pakolaiset hakeutuivat kontaktiin suomen- tai ruotsinkielisten, maanalaiseen venäjänvastaiseen toimintaan osallistuneiden kanssa. Vastarintaliikkeen jäseniä oli kaikissa poliittisissa leireissä, sekä työväestön että porvarillisten aktivistienkin piirissä. Esimerkiksi sosialidemokraattiset puoluetoimistot ja sanomalehtien konttorit hoitivat avustamista ja hankkivat turvallisia asuntoja. Toimintaan osallistui myös valtion virkamiehet: poliisit, rajavartijat, luotsit, satama- ja rautatievirkailijat. Näiden kontaktien avulla ja heidän suosituskirjeidensä turvin Suomessa saattoi liikkua erit-

²⁵⁵ Esim. Kujala 1984; Rislakki 1991; Hämäläinen 1974, 132–139.

²⁵⁶ Greifman 1993, 31.

täin vapaasti. Kontaktit pystyivät auttamaan ihmisiä myös Suomesta pois, erityisesti Ruotsiin, siellä olevien seuraavien luotettavien kontaktien suojiin.²⁵⁷

Suomeen tulleet latvialaispakolaiset eivät olleet yhtenäinen joukko sosiaaliselta taustaltaan tai poliittiselta katsantokannaltaan. Voidaan kuitenkin sanoa, että tyypillisesti latvialaiset olivat etsintäkuulutettuja, venäläisiä santarmeja pakoilevia nuoria miehiä: iältään he enimmäkseen olivat 15–25-vuotiaita.²⁵⁸ Latvialaisilla pakolaisilla oli keväällä 1906 yhteistoimintaa Suomessa, mutta ei omaa julkista järjestöä.²⁵⁹ Pakolaisten joukossa oli sekä rauhanomaisesti toimineita että myös suoraan terroritoimintaan valmiita vallankumouksellisia.

Poliittisesti rauhanomaiseen vaikuttamiseen olivat kallellaan runoilijat ja kirjailijat. Heistä esimerkiksi Kārlis Skalbe, Linards Laicens, Antons Austrīņš ja Jānis Akurāters ovat sittemmin kuvanneet Suomessa viettämänsä pakolaiselämää teksteissään. Nämä tekstit antavat mahdollisuuden kurkistaa ajan tilanteeseen ja pakolaisen kokemusmaailmaan.

Kārlis Skalbe (1879–1945) oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja. Elämänsä aikana hän kirjoitti runoja, satuja, kertomuksia ja esseitä. Hän myös toimitti aikakauslehtiä ja teki latvian kielelle käännöksiä muun muassa Puškinin ja Oscar Wilden teksteistä. Poliittisesti epäluotettavaksi katsottuna hänet erotettiin opettajanvirasta. Vuonna 1905 hän perusti vallankumousta sympatisoivan lehden, joka lakkautettiin ja hän itse sai syytteen. Seuraavana vuonna eräs Skalben ystävä neuvoi häntä pakenemaan maasta ja antoi myös matkarahaa. Skalbe pakenikin Suomen kautta Manner-Eurooppaan päätyen Sveitsin Zürichiin. Hän kuitenkin tuli vuonna 1907 takaisin Suomeen ja oleskeli myös Norjassa. Vuonna 1909 Skalbe palasi Riikaan, mutta joutui pian vangituksi. Hänet vapautettiin vuonna 1913. Ensimmäisen maailmansodan aikana Skalbe oli latvialaisten tarkka-ampujien kanslisti. Itsenäisessä Latviassa hän oli Kansallisneuvoston jäsen ja kaunokirjallisten lehtien toimittaja. Vuonna 1940 hänet otettiin Latvian neuvostokirjailijoiden yhdistyksen jäseneksi. Vuonna 1944 Skalbe muutti Ruotsiin, jossa myös kuoli.²⁶⁰

Suomessa Skalbe asui Tammisaassa, Imatran Vallinkoskella ja Helsingissä. Suomessa hän myös pystyi rauhassa omistautumaan kirjoittamiselle, joten syntyi runoja ja kertomuksia. Helsingin yliopiston kirjaston salissa hän luki ja tutkiskeli kansanrunoutta, esimerkiksi Kalevalaa. Skalbe myös havainnoi Suomea. Hän piti suomalaisia kulttuuriltaan kehittyneinä, vapaina, työteliinä ja talonpoikaisesti juurevina. Skalbe ihaili Suomen autonomista asemaa ja kaavaili myös kotimaalleen samanlaista järjestelyä. Skalbea tuki Suomessa erityisesti slaavilaisen filologian professori J. J. Mikkola, joka oli kiinnostunut balttilaisista kielistä. Mikkola muun muassa hankki Skalben vaimolle

²⁵⁷ Leinonen 2011, 37–38.

²⁵⁸ Leinonen 2011, 38.

²⁵⁹ Kujala 1989, 186.

²⁶⁰ Leinonen 2011, 46.

työpaikan Helsingin yliopiston kirjastosta, jossa tämä järjesti Lettonica-kokoelmaa. Skalbelle Suomessa vietetty aika merkitsi rauhallista työhön keskittymistä.²⁶¹

Linards Laicens (1883–1938) oli kirjailija, kääntäjä, toimittaja ja poliitikko. Myös hänellä oli kansakoulun opettajan tutkinto. Laicens opiskeli Valmieran prokymnaasissa, mutta hänet erotettiin vuonna 1904 vallankumouksellisen toiminnan takia. Vuodesta 1905 lähtien hän järjesti vallankumouksellista toimintaa maaseudulla, asui laittomasti eri paikoissa ja työskenteli kirjurin apulaisena Pihkovan kuvernementissa. Vuonna 1907 hän pakeni Suomeen, mutta palasi vuonna 1908 Latviaan, jossa joutui vankilaan. Vapauduttuaan Laicens opiskeli Moskovan kansanyliopistossa ja työskenteli latvialaisten pakolaisten kulttuuritoimistossa. Vuosina 1917–1918 hän opetti Latvian Valmierassa historiaa ja latvialaista kirjallisuutta. Vuodesta 1919 hän asui Riiassa. Täällä hän vaihtoi poliittista ideologiaansa kansallismielisestä aktiiviksi kommunistiksi ja oli myös useita kertoja vankilassa vallankumousagitaation vuoksi. Vuonna 1932 Laicens muutti Neuvostoliittoon, jossa hänet Stalinin suuren puhdistuksen aikana teloitettiin vuonna 1938.²⁶²

Suomessa Laicens asui Helsingin lisäksi Mikkelin seudulla, jossa toimi kotiopettajana. Suomessa hän myös opetteli suomen kieltä ja innostui ajatuksesta kääntää Kalevala latviaksi. Työ valmistui vuonna 1924 ja käännöstä pidetään erittäin korkeatasoisena. Hän käänsi latviaksi myös Eino Leinon ja Juhani Ahon tuotantoa. Suomessa viettämänsä pakolaisaikaa Laicens hyödynsi kolmiosaisessa romaanissaan *Emigrants* (Emigrantti, 1927), joka on suurelta osin omaelämäkerrallinen teos. Romaanin ensimmäinen osa *Vitols Vitums* kertoo latvialaisen poliittisen pakolaisen elämästä Helsingissä ja Kangasniemellä, Puulajärven rannalla vuosina 1906–1907. Romaanin sankari Vitols Vitums vuokraa Helsinkiin saavuttuaan huoneen ruotsinkieliseltä leskirouvalta. Hän kuljeskelee kaupungilla, vierailee satamakahvilassa, jossa näkee kalevalaisen ”Ainon” prototyyppin. Hän oleskelee myös yliopiston kirjastossa. Ensin venäläisessä kirjastossa (Slavica), jossa kuitenkin Vitolsin mielestä oli liikaa latvialaisia ja venäläisiä pakolaisia. Hän siirtyy kirjaston päärakennukseen, jossa lukee Kalevalaa. Vitols vierailee myös sosialidemokraattien talolla Heikinkadulla (nyk. Mannerheimintie), jossa kuuntelee suomalaisten poliitikkojen pitämiä puheita. Talveksi Vitols saa työpaikan Puulavedeltä, jossa hän on rikkaan liikemiehen perheessä kotiopettajana, opettaen Antille ja Eerolle saksaa ja venäjää. Vitols yrittää viritellä romanssia talon tyttären kanssa, mutta ei onnistu. Vietettyään talven tässä opettajantoimessa Vitols palaa kesällä Venäjälle. Paluumatka tehdään laivalla Saimaan, Vuoksenniskan ja Imatran kautta.²⁶³

Romaanin toinen osa *Bula vasara* (Hellekesä) selostaa Vitolsin laivamatkaa Lappeenrannasta Kuopioon juhannuksena 1916. Kirja kuvailee koko matkareitin ja kertoo esimerkiksi Olavinlinnan historian sekä selostaa Vitolsin keskusteluja matkatovereiden,

²⁶¹ Leinonen 2011, 46–48.

²⁶² Leinonen 2011, 51.

²⁶³ Leinonen 2011, 52–53.

jo entuudestaan tutun latvialaisen upseerin ja baltiansaksalaisen tai –ruotsalaisen papinrouvan ja tämän tyttären kanssa. Keskustelujen aiheena ovat filosofia, Latvian historia, saksalaisten ja latvialaisten suhteet ja romantiikka. Kuopiossa Vītols tapaa yllättäen ”Ainon”, mutta torjuu hänen kiinnostuksensa. Hän lähentelee papinrouvan tytärtä, riitelee ystävänsä upseerin kanssa, tutustuu Kuopion työväenyhdistykseen, ihastuu miehiin voimanäytöksiin ja haluaa samaistua Saastamoisen tehtaan työläisiin. Vītolsin ajatukset alkavat yhä enemmän suuntautua taiteesta politiikkaan. Sarjan kolmas osa sijoittuu Moskovaan ja kevään 1917 vallankumoukseen. Moskovassa Vītols löytää todellisen kutsumuksensa ja poliittisen kotinsa. Vihkiytymistä symboloi se, että Vītols ampuu hengiltä poliittisen rintaman vastapuolella olevan vanhan ystävänsä, latvialaisen upseerin.²⁶⁴

Antons Austriņš (1884–1934) oli opettajakoulutuksen saanut kirjailija, runoilija ja kääntäjä keskittyen Turgenjevin, Leo Tolstoin ja Hamsunin tuotantoon. Vuoden 1905 mielenosoituksessa hän haavoittui ja seuraavana vuonna hänet vangittiin useiden kuukausien ajaksi satiirisen lehtikirjoituksen vuoksi. Vapauduttuaan hän asui muun muassa Suomessa, jonne siirtyi väärän passin turvin. Kuokkalassa Austriņš sai eräältä venäläiseltä lakimieheltä suosituskirjeen, jonka turvin hän siirtyi Helsinkiin. Täällä hänen sosiaalisen elämänsä eräs keskus oli yliopiston venäläinen kirjasto, jossa saattoi tavata muita pakolaisia.²⁶⁵

Pakolaisaikaansa Austriņš käsitteli myöhemmin kaunokirjallisessa muistelmakirjassaan, jossa henkilöt – hän mukaan lukien – esiintyvät keksityillä nimillä. Tekstissä käsitellään älymystöpakolaisten henkistä tilaa: pakolaiset muuttuvat ”happamiksi” ja ovat ikuisesti rauhattomia, hermoilevia ja riitaisia. Älymystöpakolaisilla ei ole oikeaa ”rehellistä” ammattia, joten elannon hankkiminen on vaikeaa. Jotkut olivat yrittäneet tehdä maatöitä, mutta eivät olleet niissä kestäneet muutamaa päivää pitempään. Elämä Helsingissä oli yksitoikkoista: kirjasto, lounas ja joskus maanmiesten tapaamista illallisen merkeissä, puheenaiheena odotettu mahdollinen armahdus. Nuoria miehiä vaivasi myös romanssien puute: vuokraemäntä kyllä saattoi pyhäisin kutsua omalle puolelleen omia vieraitaan tapaamaan, mutta nämä kohtaamiset eivät johtaneet mihinkään. Kirjan päähenkilöä (Austriņšin omakuvaa) vaivaa koti-ikävä ja hän päättääkin palata Latviaan. Matkalla hän kuitenkin pysähtyy Pietariin.²⁶⁶

Pietarissa päähenkilö tapaa latvialaisen vallankumouksellisen, jonka kanssa palaa Suomeen. Kontaktiverkoston avulla he matkustavat Helsingin kautta Tampereelle, jossa on vastassa paikallisia suomalaisia. Kertoja neljän toverinsa kanssa – joista yksi on virolainen – asutetaan maataloon. Ruoka on outoa: kovaa, rukiista hämäläistä varrasleipää ja silakoita. Asuinhuoneita viiden hengen seurueelle on yksi, jossa luteet kiusaavat öisin. Isäntä hakkauttaa heillä halkoja. Isännän tyttären kanssa sentään voi flirttailla.

²⁶⁴ Leinonen 2011, 53–54.

²⁶⁵ Leinonen 2011, 48–49.

²⁶⁶ Leinonen 2011, 49–50.

Akuräters sai tiedon Pietarista, että kaikki kannaksella Traubergsin kanssa pidätyt oli tuomittu kuolemaan. Huolimatta yhteydestään Traubergsiin Akuräters ei ollut ottanut osaa terroritekoihin, ainoastaan reippaisiin ampumaharjoituksiin. Hän päätti palata Venäjälle ja hakeutua oikeuden eteen. Marraskuussa 1908 venäläinen tuomiostuin vapautti Akurätersin kaikista epäillyistä terrorismikytkennöistä. Oikeuden päätöksen mukaisesti hän oli nyt vapaa ja syyttömäksi todettu mies, ja hän saattoi asettua taas asumaan Venäjälle.²⁷⁰

Terroritoimintaan valmiit pakolaiset näyttävät asuneen etupäässä Karjalan kannaksella. Esimerkiksi Latvian merkittävimpiin sosialidemokraatteihin kuulunut Fēlikss Cielēns kertoo tavanneensa latvialaisia terroristeja Terijoella vuonna 1907. Cielēns saapui Terijoelle keväällä ja alkoi pitää yhteyttä siellä olleiden terroristien johtajiin. Näihin kuuluivat Riian taisteluosaston johtaja Kristaps Salniņš (salanimeltään Griška), Jēkabs Dubelšteins ja Jānis Liepiņš, joka oli Latviassa johtanut aseistettua vallankumousjoukkoa. Liepiņšista oli luvattu monen tuhannen kultaruplan palkkio. Liepiņšin mukana oli naisystävä, jonka isän Liepiņš oli ampunut. Cielēnsin mukaan Terijoen metsässä asui 40 Latviasta paennutta aseellista taistelijaa. Joukko oli hyvin sekalainen, sillä se koostui muun muassa maatyöläisistä, torppareista, isännistä, opettajista ja kirjanpitäjistä. Yhteistä heille kuitenkin oli se, että miehet olivat katkeroituneita, täynnä kiukkua ja janosivat kosta. Viha keisarikunnan byrokraatteja ja Baltian saksalaisia kartanonherroja kohtaan oli pohjaton. Taistelijoiden mielestä yhdellä lujalla iskulla olisi keisari ja kaikki kartanonherrat lopetettava. Jokainen toisinajatteleva oli heille pelkuri tai petturi. Loppukesällä 1907 kävi kuitenkin selväksi, että vallankumous ei sittenkään pikaisesti alkaisi. Öiden kylmetessä miehet jättivät metsän ja suuntasivat pääasiassa Amerikkaan, muutama lähti Länsi-Eurooppaan.²⁷¹ Cielēns itse palasi Pietariin oikeustieteen opintojensa pariin. Cielēnsin mukaan ”Terijoki upposi syvään rauhaan”, sillä myös kesäiset huvila-asukkaat poistuivat sieltä talveksi.²⁷²

Ehkä tunnetuin Kannaksella majailleista latvialaisista terroristeista oli Alberts Traubergs (salanimeltään Karl), joka johti Kuokkalaan asettunutta sosialistivallankumouksellisten (SR) ”Pohjoista lentävää taisteluryhmää” (Severnyi Boevoi letuchii otriad). Traubergs oli jo kerran paennut vankeudesta Pietarissa ja esiintyi Suomessa naamioituneena, esimerkiksi hänen hiustensa väri oli vaihtunut tummasta vaaleaan. Traubergsia kuvattiin energiseksi, työkyvyltään verrattomaksi ja syyttävän kauniiksi. Hänellä oli kaksi vaihtoehtoa: joko olla terroristi tai paeta Venäjältä. Apunaan Albertsilla oli muun muassa veljensä Eduards ja kaksi nuorta naista, Š ja V. Traubergs kehittelivät ajatusta siitä, että hallituksen edustajat olivat vapaata riistaa tappotoimille vain asemansa, eivät henkilökohtaisten tekojensa takia. Traubergsin johdolla harjoiteltiin esimerkiksi ampumista sekä lähimatkan Browning-pistoolilla että Mauserilla. Pitkäl-

²⁷⁰ Leinonen 2011, 45–46.

²⁷¹ Kyseessä lienee jo edellä mainittu neljänkymmenen metsätyöläisen joukko.

²⁷² Leinonen 2011, 39–41.

Kuva 19. Venäläisen poliisin henkilökortti Alberts Traubergsista. Lähde: Geifman 1993, 63.

tä matkalta liikkuvaan maaliin piti Mauserilla osua noin 20 kertaa minuutissa. Š. kävi usein Pietarissa vakoilemassa pääministeri Pjotr Stolypinin tekemisiä, sillä Itämeren maakuntien rauhoittajana Stolypin oli Traubergsille erityinen kohde. Traubergsin ryhmä vangittiin keväällä 1908.²⁷³ Pääministeri Stolypiniä yritettiin murhata useaan otteeseen, kunnes syksyllä 1911 aie toteutui.²⁷⁴

Toinen esimerkki terroritoimintaa harjoittaneista on kuurinmaalainen talonpoika Adam Ostel, joka Suomessa ollessaan käytti nimeä Jan Dobrovitš. Hän oli jäsen ryhmässä, joka vuonna 1905 piilotteli Rajajoen rannalla ollessa, ratsupoliisi Mikko Muttan omistamassa huvilassa. Piilopaikassaan he rakensivat pommeja, joita piti käyttää pankki- ja kassaryöstöissä, joilla vallankumouksellista toimintaa rahoitettiin. Ratsupoliisi Mutta oli mukana juonessa ja hän järjesti valmiiden pommien salakuljetuksen rajan yli Pietariin. Yksi pommi kuitenkin räjähti tekijöiden käsissä. Ratsupoliisi auttoi vuokralaisensa pakoon ja uuteen piilopaikkaan Kannaksella. Tämä "Haapalan pommitehdas" paljastettiin vuonna 1907, kun tulli löysi aktivistien postipaketista pomminkuoria. Niinpä santarmit rynnivät pommitehtaalle. Kiinni jäänyt Ostel/Dobrovitš sai suomalaisessa oikeudessa valtiopetoksen valmistelusta kahden vuoden kuritushuonetuomion

²⁷³ Leinonen 2011, 41–43; Hämäläinen 1974, 139; Geifman 1993, 59, 64.

²⁷⁴ Esim. Ascher 2001.

sekä sakon väärän nimen käyttämisestä. Tuomionsa hän kärsi Helsingin vankilan eli Sörkan kuritushuoneessa.²⁷⁵

Kannaksella oleskelleiden terroritoimintaa harjoittaneiden latvialaisten joukkoon kuului myös henkilö, jota kutsuttiin Kemistiksi (Kimikis). Hän teki räjähteitä aivan omilla resepteillä. Kemistin tunteneet arvelivat, että hän olisi tullut rikkaaksi näillä keksinnöillään, mikäli hän olisi myynyt ne teollisuuteen tai sotaministeriöön. Sen sijaan hän omistautui taisteluun keisarinvaltaa vastaan. Kemistin todellinen henkilöllisyys lienee yhä tuntematon.²⁷⁶

Suoran toiminnan miehiin kuului myös Latviasta Helsinkiin paennut ammattivalankumouksellinen Jānis Čoke (eli Jan Tschokke). Yhdessä nuorempien veljiensä Kārlisin, Gustavsin ja Ādamasin kanssa hän oli vuonna 1905 perustanut vallankumouksellisen taisteluosaston ja tehnyt terrori-iskuja Riiaassa.²⁷⁷ Tammikuussa 1906 hän ja tyttöystävänsä Emma Gails sekä ainakin veljet Kārlis ja Gustavs olivat tulleet pakolaisina Helsinkiin. Päivisin ryhmä oleskeli latvialaisten suosimissa kokouspaikoissa, jollaisia olivat esimerkiksi Albertinkadulla sijainnut huoneisto ja virolaisen yhdistyksen tilat niin sanotussa Wreden pasaasissa eli Vanhalla kauppakujalla Kluuvissa. Helmikuun lopulla Jānis ystävineen oli keskeisesti mukana Helsingissä sijainneen Venäjän valtionpankin haarakonttorin ryöstössä.²⁷⁸ Itse Lenin oli hyväksynyt, että vallankumousta voidaan rahoittaa ryöstämällä Venäjän valtion omaisuutta. Ryöstöistä tulikin tavanomainen tapa varojen hankkimiseksi vallankumouksen tarpeisiin. Puolentoista vuoden jaksolla vuosina 1905–1906 vallankumoukselliset pankkirosvot – eivät siis yksin bolshevikit, vaan muutkin ryhmittymät – ryöstivät keisarikunnan pankeista varoja yli miljoonan ruplan arvosta.²⁷⁹ Helsingin ryöstö oli yksi monien vastaavien joukossa.

Jan Tschokke ja pankkiryöstö Helsingissä

Helmikuun 26. päivä vuonna 1906 joukko latvialaisia anarkisteja ryösti Helsingissä sijainneen Venäjän valtionpankin haarakonttorin. Ryöstöön osallistuivat keskeisesti Tschokken veljekset Jan, Karl ja Gustaf sekä Petter Salin ja Kristian Jakob Treiman. He kaikki olivat kotoisin Cēsiksistä nykyisen Latvian puoleiselta Liivinmaalta. Mukana oli myös Jan Tschokken tyttöystävä Emma Gails, riikalainen palvelustyttö. Jan Tschokken

²⁷⁵ Rislakki 1991, 193; Hämäläinen 1974, 134–135.

²⁷⁶ Leinonen 2011, 42.

²⁷⁷ Latvijas padomju enciklopēdija (1982), hakusana Čoke, Jānis.

²⁷⁸ Relander 1948, 70; Leinonen 2011, 39.

²⁷⁹ Kujala 1987, 143–144; Geifman 1993, 20–22.

johdolla tämä kuusikko lienee ollut ryöstön ydinryhmä, vaikka pankkialissa sanotaan olleen viitisentoista ryöstöön osallistunutta.²⁸⁰

Ryöstö oli venäläisten bolševikkien toimeksianto. Lenin oli helmikuun alussa käymässä Helsingissä ja sinne oli silloin saapunut myös Nikolai Burenin. Hän oli tunnettu konserttipianisti, mutta sen ohella myös venäläinen ammattivallankumouksellinen ja Helsingin ryöstön *primus motor*. Hän oli tavannut latvialaiset ennen ryöstöä Helsingissä ja sopinut heidän kanssaan sen tekemisestä. Ryöstön aikana Burenin oli Tampereella säestämässä venäläisiä laulajia. Pankkiryöstöä tehdessään latvialaiset surmasivat pankin vahtimestarin. Saalis oli suuri, mukaan sitä saatiin yhteensä 175 463 ruplan edestä. Joukkio hajaantui heti ryöstön jälkeen tarkoituksenaan kokoontua uudelleen Tampereella. Täällä Jan Tschokken piti luovuttaa saalis Bureninille.²⁸¹

Ryöstön jälkeen Karl ja Gustav Tschokke sekä Treiman matkustivat Pasilasta junalla Keravalle. Pasilan asemalla oli kuitenkin pankkiryöstön jälkimainingeissa herännyt epäilyjä ulkomaisen miesporukan suhteen ja heistä lähetettiin sana Keravan asemalle. Keravalla heitä oltiin vastassa usean poliisin voimin. Karl Tschokke ampui iäkkään santarmi Mihailovin hengiltä. Ampuen laukauksia ympärilleen ryöstäjät pakenivat rautatieasemalta. Heitä seurattiin läheisen Alikeravan kylän Hakalan talon riiheen, jonne poliisi heidät piiritti. Laukausten vaihdon jälkeen ryöstäjät antautuivat. Kun Karl Tschokkea nuhdeltiin santarmin ampumisesta, vastasi hän ”pahoittelevansa vain sitä, että ei ollut voinut enemmän santarmeja ampua”. Heiltä saatiin takavarikoitua jonkin verran ryöstösaalista.²⁸²

Jan Tschokke, Emma Gails ja Petter Salin pakenivat junalla Helsingistä Tampereelle. Perille päästyään he esiintyivät balttipakolaisina puhuen venäjää ja saksaa ja käyttäen salanimiä Albert Grigman (Salin) ja aviopari Johan ja Emma Seeberg (Tschokke ja Gails). Rautatieasemalta ryhmä meni Työväenyhdistyksen talolle, jossa vietettiin juhlatilaisuutta venäläisten hädänalaisten hyväksi. Täällä he tekivät tuttavuutta muun muassa *Kansan Lehden* taloudenhoitajan Vihtori Kososen kanssa. Kososelta kyseltiin neuvoja ruuan ja asunnon löytämiseksi. Mitään pakolaisilla yleensä olleita todistuksia tai suosituskirjeitä heillä ei ollut esittää. Ensimmäisen yön latvialaiset nukkuivat yksityismajoituksessa ja sittemmin matkustajakoti Saimassa, joka sijaitsi rautatiease-

²⁸⁰ Relander 1948, 70; Två bankplundare gripna i Tammerfors. Tammerfors Nyheter 2.3.1906, 2–3; Leinonen 2011, 39.

²⁸¹ Relander 1948, 70; Kujala 1987, 139–144; Lisää Helsingin pankkijuttuun. *Kansan Lehti* 3.3.1906, 2. Muistelmissaan Fēliks Cielēns kertoo kuitenkin, että ryöstö olisi ollut silloisen pakolaisen, myöhemmän Latvian finanssiministerin Ansis Buševicsin ajatus. Rahaa tarvittiin pakolaisten kuluihin, eikä tuloja ollut. Leinonen 2011, 39. Tämä tarina on todennäköisesti väärä tai kaunisteltu, sillä siinä myös väitetään, ettei ryöstön yhteydessä surmattu ketään, ei edes haavoitettu. Tämä ei pidä paikkaansa. Lisäksi Cielēns kertoo kuulopuhetta, sillä hän itse ei ollut ryöstön sattuessa Suomessa saati Helsingissä.

²⁸² Relander 1948, 70–71.

man läheisyydessä. Matkustajakodissa he ilmoittivat kotipaikakseen Salmin kunnan Kannaksella.²⁸³ Jan Tschokke tapasi sovitusti Nikolai Bureninin ja antoi hänelle huomattavan osan saaliista. Varat päätyivät Venäjälle ja bolshevikeille. Pieni osa rahoista jäi Suomeen pakolaisavun ja kenties myös sotilasagitaation rahoittamiseen. Ryöstön jälkeen Burenin pakeni ensin Balkanille ja sitten Amerikkaan. Yli vuoteen hän ei uskaltanut Suomeen.²⁸⁴

Muutaman päivän Tampereella oleskelun jälkeen Emma Gails lähti takaisin Helsinkiin selvittääkseen, mitä muille oli tapahtunut. Asioita selvitettyään hänen piti lähetää tilanteesta koodisähke Tampereelle jääneille. Toisin kuin miestoverinsa Emma puhui vain latviaa ja venäjää.²⁸⁵

"Grigman" ja "Seeberg" saapuivat *Kansan Lehden* toimituksen tiloihin odottelemaan sähkösanomaa "Seebergin vaimolta", joka toimitukselle kerrotun tarinan mukaan oli lähtenyt Helsinkiin huolehtimaan siellä olevista pakolaisista. Lehden toimituksessa "Seeberg" halusi vaihtaa venäjän ruplia markkoiksi. Lehden taloudenhoitaja Kosonen lupasi hoitaa asian pankin kanssa ja kehotti hakemaan ruplat toimituksesta myöhemmin. Miehet poistuivat. Heidän käytöksensä oli kuitenkin herättänyt epäluuloa ja Kosonen kertoi asiasta poliisille. Iltapäivällä "Seeberg" palasi hakemaan Suomen markkoja, jotka hänelle myös annettiin. Samalla hän pyysi saada jättää toimitukseen säilöön paperikäärön, jonka hän tulisi hakemaan parin päivän päästä. Kävi myös ilmi, että hän oli aikeissa lähteä samana iltapäivänä junalla Helsinkiin. "Seebergin" poistuttua toimituksessa ollut henkilökunta oli yhä epäluuloisempaa. Jätetty käärö tarkastettiin. Kun sen huomattiin sisältävän suuren määrän rahaa, soitettiin poliisille ja kerrottiin, että lehden henkilökunta epäili vierailleiden miesten sekaantuneen Helsingin suureen pankkiryöstöön. Hetken päästä sisään toimitukseen astui "Grigman" ja heti perään kaksi poliisi. "Grigman" pidätettiin. Hänen hallustaan takavarikoitiin Browning-pistooli ja bajonetti eli pistin. Kääröstä löytyi 720 ruplaa kultarahoina ja kolikoina sekä 4 900 Suomen markkaa seteleinä.²⁸⁶

Maassa toimineella poliisilla oli ollut myös oma, yleinen tutkimuksensa käynnissä pankkirosvojen löytämiseksi. Sen kuluessa myös Tampereen matkustajakodit tutkittiin epäilyttävien ulkomaalaisten tarkistamiseksi. *Saimassa* oleskelijat olivat jo herättäneet epäilyksiä. Valmistessaan vieraiden vuoteita oli matkustajakodin palvelijatar löytänyt vuoteesta niin sanotun pitkän Mauser-pistoolin ja tikarin. Asia ilmoitettiin poliisille. Kun poliisit tulivat ja tutkivat huoneen, löytyi tyynyn alta vielä sotilaskiväärin pistin. Poliisi alkoi etsiä huoneen haltijoita. Tutkijat olivat juuri palanneet takaisin poliisi-

²⁸³ Kauhea verinäytelmä Tampereella. Aamulehti 2.3.1906, 2–3.

²⁸⁴ Kujala 1987, 144–145.

²⁸⁵ Två bankplundare gripna i Tammerfors. Tammerfors Nyheter 2.3.1906, 2–3.

²⁸⁶ Kauhea verinäytelmä Tampereella. Aamulehti 2.3.1906, 2–3; Vakava tapahtuma kaupungisamme. Kansan Lehti 2.3.1906, 2; Två bankplundare gripna i Tammerfors. Tammerfors Nyheter 2.3.1906, 2–3; Relander 1948, 71.

laitokselle, kun matkustajakodista ilmoitettiin, että epäluulon alaiset miehet olivat nyt takaisin *Saimassa*. Lisäksi näytti siltä, että he olivat aikeissa poistua kaupungista iltapäivällä etelään menevällä junalla.²⁸⁷

Kun "Grigman" oli nyt otettu kiinni, ja tieto aiotusta junamatkasta oli myös tiedossa, lähtivät etsiväkomisario Alfred Balkewitsch, ylikonstaapeli John Milan ja konstaapeli Heikki Ylänen Tampereen rautatieasemalle. Mukaansa he ottivat matkustajakodista palvelijattaren, koska hän tunsi etsityt ulkomuodolta. Palvelijatar tunnisti junaan nousevan "Seebergin", joka pidätettiin. Hänen päällystakkinsa taskusta takavarikoitiin Mauser-pistooli. Poliisien huomaamatta pidätetyn haltuun jäi vielä muita aseita.²⁸⁸

"Seeberg" kuljetettiin jalkaisin pitkin Hämeenkatua Tampereen silloisen kaupungintalon (raatihuoneen) yhteydessä olleeseen etsivän poliisin huoneistoon. Kuljetusta seurasi kaiken aikaa ihmisjoukko.²⁸⁹ Edellisen syksyn suurlakko oli heikentänyt ihmisten luottamusta ja kunnioitusta poliisia kohtaan. Yleisen hämmennyksen välttämiseksi vankia ei pantu rautoihin. Poliisi oli myös "Seebergin" Mauseria lukuun ottamatta aseeton, koska heidän omat tuliaseensa olivat edelleenkin edellisen syksyn suurlakon jäljiltä takavarikossa.²⁹⁰

Poliisiasemalla "Seeberg" tutkittiin ja häneltä löydettiin Browning-pistooli, joka otettiin pois. Silloin "Seeberg" tarttui vielä kätöksissä olleeseen tikariin ja hyökkäsi Yläsen kimppuun sivaltaen häntä pahoin kämmeneen. Myös Milan sai pistohaavoja. Poliisit onnistuivat pakenemaan huoneesta. "Seeberg" yritti paeta hyppäämällä ikkunasta ulos Hämeenkadulle. Komisario Balkewitsch tarttui pidätettyyn, jolloin "Seeberg" tikarilla lävisti komisarion kurkun surmaten hänet. "Seeberg" tarttui Milanin jäljitä huoneeseen jääneeseen Browning-pistooliin, jolla ampui konstaapeli Grönfeltin vatsaan kuolettavan luodin. Ylikonstaapeli Heikkilä pakeni tulitusta ulos kadulle. "Seeberg" alkoi tulittaa ikkunasta ulos haavoittaen toisella puolen Hämeenkatua, Commercen talon sisäänkäynnissä seissyttä konstaapeli Juho Ylistä, joka yritti ampua "Seebergiä" tämän omalla Mauserilla. Tähdätessään kadulla ollutta ylikonstaapeli Heikkilää "Seeberg" osui poliisiin vieressä seisoneeseen sivulliseen.²⁹¹

"Seeberg" ilmaantui keskustorin puoleiseen ikkunaan huutamaan keskustorille ja Hämeenkadulle kokoontuneille ihmisille. Väkijoukon kooksi arvioitiin noin 2 000 henkeä, joiden joukossa sanottiin olleen myös humaltuneita,²⁹² olihan laskiaismark-

²⁸⁷ Kauhea verinäytelmä Tampereella. Aamulehti 2.3.1906, 2–3; Vakava tapahtuma kaupungissamme. Kansan Lehti 2.3.1906, 2; Två bankplundare gripna i Tammerfors. Tammerfors Nyheter 2.3.1906, 2; Relander 1948, 71.

²⁸⁸ Kauhea verinäytelmä Tampereella. Aamulehti 2.3.1906, 2–3; Relander 1948, 71–72.

²⁸⁹ Relander 1948, 72.

²⁹⁰ Kokko s.a.

²⁹¹ Kauhea verinäytelmä Tampereella. Aamulehti 2.3.1906, 2–3; Torstain veripäivä Tampereella. Aamulehti 3.3.1906, 2; Relander 1948, 72–73.

²⁹² Förvildning. Tammerfors Nyheter 2.3.1906, 2.

kinoiden aika. "Seeberg" huusi venäjän, saksan ja viron sekakielellä "Jos soome mies minä autteis is politsii, minä ruski sotsialidemokraatti is bojevoje organisatseija!". Tällä hän tarkoitti, että kansanjoukon pitäisi pelastaa poliisin kynsistä venäläinen sosialidemokraatti ja taistelujärjestön jäsen. Baltiansaksalla hän huusi näin kuuluvan viestin: "Minä olen santarmien takaa-ajama sosialidemokraatti Jan Tschokke. Kutsukaa avukseni punainen järjestö (die rote Organisation), se kyllä tietää millä asioilla liikun".²⁹³ Ikkunasta huudetut viestit saivat kokoontuneessa kansassa sen verran vastakaikua, että väkijoukko esti poliisia ampumasta kiväärillä "Seebergiä" ja joukon käytös tuntui uhkaavalta. "Seeberg" linnoittautui raatihuoneen tiloihin. "Siellä kulki tuo raivokkaan pedon tapainen mies revolveri kädessä verisenä ja puku epäjärjestyksessä kiivain askelein pitkin lattiaa seuraten silmillään kumminkin aina ulkona olevan yleisön liikkeitä", kuten *Aamulehti* myöhemmin kirjoitti.²⁹⁴

Kansan Lehden Kosonen ja komisario Himberg yrittivät suostutella "Seebergiä" antautumaan. Tämä ei kuitenkaan siihen suostunut. Vihdoin linnoittautunut päätettiin kukistaa hyökkäämällä palokunnan vesiletkujen kanssa sisään. Paineella kylmää vettä sylkevät letkut auttoivatkin kukistamaan "Seebergin". Vielä kiinniotettaessakin hän onnistui tuliaseella haavoittamaan kuolettavasti yhtä kiinniottajaa. Suurlakon jälkimainingeissa tunnelmat Tampereen keskustorilla olivat iltaan asti jännittyneet. Vasta kun punakaarti saapui turvaamaan kaupungintaloa ja huhut vankien pahoinpitelystä saatiin kumottua, rauhoittuvat mielet vähitellen.²⁹⁵

Heti toimeenpannussa puhuttelussa "Seeberg" ilmoitti olevansa sosialidemokraatti, nimekseen (tai ammatikseen) "Rautsep", iäkseen 25 vuotta ja kotipaikakseen Tarton. Lisäksi hän kertoi luulleensa olevansa tekemisissä venäläisten santarmien kanssa, eikä siksi ollut välittänyt, vaikka heitä kuolisikin. Kun hän sitten ymmärsi olevansa tekemisissä suomalaisten kanssa, oli jo liian myöhäistä enää perääntyä. Vanki tiedusteli: "Hirtetäänkö minut heti, tahi ammutaanks?" Puhutettaessa "Grigman" puolestaan ilmoitti olevansa 19-vuotias sosialidemokraatti ja kotipaikakseen Riian. Matkansa tarkoitus oli vaikuttaa Suomessa ahdingossa olevien itämerenmaakuntalaisten hyväksi. Lisäksi hän kiisti tienneensä mitään pankkiryöstöstä, mutta myönsi saaneensa "Seebergiltä" rahaa.²⁹⁶ Yöllä "Seeberg" ja "Grigman" siirrettiin erityisjunalla Hämeenlinnan kautta Helsinkiin, sillä pelättiin, että Tampereella kiihkoissaan ollut torikansa saattaisi yrittää heidän vapauttamistaan.²⁹⁷ Ryöstösaaliista saatiin Tampereella takaisin runsaat 13 000

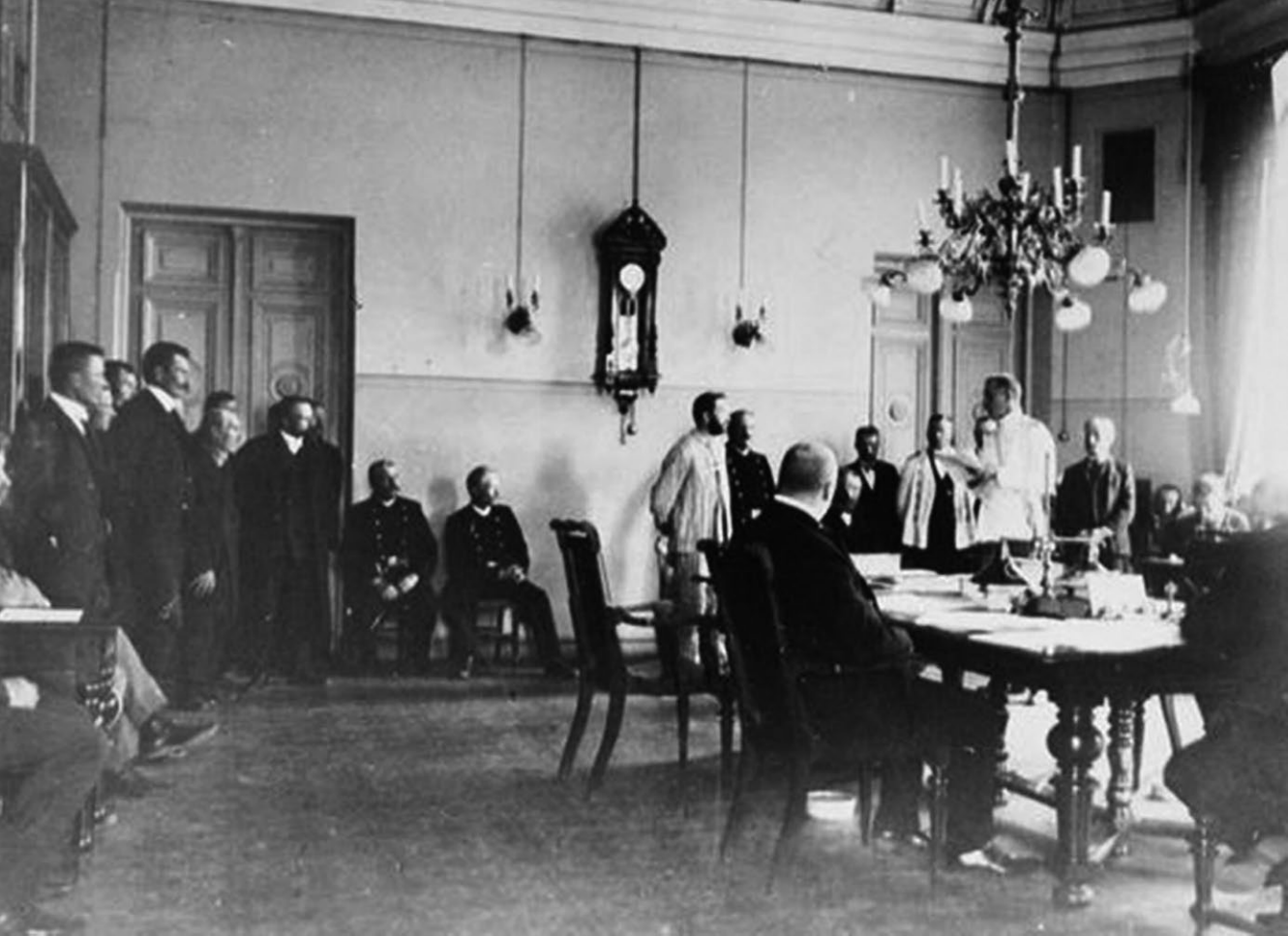
²⁹³ Lainaukset siteerattu Relander 1948, 72 mukaan.

²⁹⁴ Kauhea verinäytelmä Tampereella. *Aamulehti* 2.3.1906, 2–3.

²⁹⁵ Kauhea verinäytelmä Tampereella. *Aamulehti* 2.3.1906, 2–3; *Förvildning. Tammerfors Nyheter* 2.3.1906, 2; Relander 1948, 73.

²⁹⁶ Kauhea verinäytelmä Tampereella. *Aamulehti* 2.3.1906, 2–3.

²⁹⁷ *Förvildning. Tammerfors Nyheter* 2.3.1906, 2; Torstain veripäivä Tampereella. *Aamulehti* 3.3.1906, 2.

Kuva 20. Tshokke (kesk.) Tampereen raastuvanoikeudessa. Lähde: Wikipedia.

ruplaa ja noin 5 000 Suomen markkaa.²⁹⁸ Kaikkiaan rikollisilta saatiin ryöstösaaliista takaisin vain 36 445 ruplaa ja 35 623 markkaa.²⁹⁹

Emma Gails oli palannut Tampereelle samana iltana, kun rikoskumppanit oli pidätetty. Työväenyhdistys antoi hänelle yösijan, mutta toimitti hänet seuraavana aamuna poliisin pakeille. Tällöin huomattiin hänen kuuluvan pankkiryöstäjiin.³⁰⁰

Kaikkiaan pankkiryöstö tuotti viisi vainajaa: pankin vahtimestarin, Keravalla tapetun miliisin ja Tampereella surmatut kaksi poliisia ja siviilin. Heidän lisäksi oli lukuisia haavoittuneita poliiseja ja siviilejä. Jan Tschokke sai murhista kolme elinkautista rangaistusta. Hän istui tuomiotaan Turun ”Kakolan” kuritushuoneessa, jossa myös vuonna 1910 kuoli tuberkuloosiin.³⁰¹ ”Lentävä keuhkotauti” yleistyi tuolloin voi-

²⁹⁸ Toissapäiväinen kauhutapaus. *Kansan Lehti* 3.3.1906, 2.

²⁹⁹ Relander 1948, 70.

³⁰⁰ Torstain veripäivä Tampereella. *Aamulehti* 3.3.1906, 2; *Två bankplundare gripna i Tammerfors*. *Tammerfors Nyheter* 2.3.1906, 2–3.

³⁰¹ Relander 1948, 73.

makkaasti ”Kakolassa”, jossa vankien kuolleisuus muutoinkin oli korkea.³⁰² Tschokken kuolema oli ajalle tyypillinen vankikuolema.

Ulmanisin uhrit – latvialaispakolaisia 1930-luvun Suomessa

Vuonna 1934 pääministeri Kārlis Ulmanis kaappasi Latviassa vallan. Vuonna 1936 hänestä tuli myös presidentti, joten Ulmanis hallitsi käytännössä diktaattorina. Hän käytti itsestään titteliä *vadonis* (isäntä). Ulmanis vangitutti poliittiset vastustajansa ja laittoi heidän Liepājassa sijaitsevalle leirille.³⁰³

Suomen ammattijärjestöjen keskusjärjestö (SAK) ja Sosialidemokraattinen puolue (SDP) saivat vuonna 1934 kirjeen, jossa pyydettiin avustusta latvialaisille sosialidemokraateille. Kirjeen oli lähettänyt Zürichissä majaansa pitänyt Matteotti-rahasto, jonka tarkoituksena oli tukea ei-demokraattisten maiden sosialistisia liikkeitä. Puolueen ja SAK:n yhteinen kuukausimaksu olisi 540 Ranskan frangia.³⁰⁴

Vuonna 1939 sosialidemokraattisia latvialaisia pakolaisia kirjattiin SDP:n pakolaistoimiston asiakirjoihin viisi henkeä. Pakolaistoimisto yritti järjestää latvialaisille työtä tai maksaa avustusta. Pakolaisille yritettiin opettaa suomea, mutta huonolla menestyksellä. Opetettavaksi kieleksi vaihtui ruotsi, jota he myös oppivat helpommin.³⁰⁵

Pakolaisten joukossa oli Latviassa tunnettu sosialidemokraattinen poliitikko ja puolueen sotilasasiantuntija Bruno Kalniņš. Hän oli vapautunut vankilasta vuonna 1937, jolloin muutti maanpakoon Suomeen. Helsingissä hän työskenteli Espanjan tasavaltalaisten lähetystössä. Hän ei ollut ensimmäistä kertaa Suomessa, sillä Bruno oli käynyt koulua Helsingissä Aleksanterin kimnaasissa lukuvuonna 1915–1916. Suomen Valtiollinen poliisi seurasi hänen tekemisiään tarkasti. Suomessa pakoili myös Latviassa kielletyn äärioikeistolaisen Pērkonkrusts (Ukkosristi) -järjestön johtaja Gustavs Celmiņš. Hän epäili Kalniņšin olevan kommunisti. Celmiņš kirjoitti Suomen valtiolliselle poliiti-

³⁰² Lahtinen & Salminen 2018, 105–107.

³⁰³ Mela 2005a, 84.

³⁰⁴ Torvinen 1984, 128; Van De Poel 2011, 1387. Matteotti-säätiön (Matteotti Foundation) oli perustanut Labour and Socialist International / Sozialistische Arbeiter-Internationale -järjestö vuonna 1926 Zürichiin. Nimensä se oli saanut Italian fasistien vuonna 1924 murhaaman sosialisti Giacomo Matteottin mukaan

³⁰⁵ Torvinen 1984, 133–134.

sille raportteja Kalniņš'in tekemisistä. Lisäksi Latvian salaisen poliisin päällikkö lähetti agenttinsa tiedustelemaan Suomessa oleskelevien latvialaisten sosialistien tekemisiä.³⁰⁶

Neuvostoliiton miehitettyä Latvian kesäkuussa 1940 Helsingissä oleskelleet ylioppilas Mārgēris Kronbergs ja Bruno Kalniņš lähtivät takaisin Latviaan.³⁰⁷ Kalniņš siirtyi puna-armeijan palvelukseen ja opetti myöhemmin marxismia Latvian yliopistossa. Saksan miehitysaikana hänet pidätettiin ja lähetettiin leirille. Sodan jälkeen hän siirtyi Ruotsiin, sillä hänen uransa ei kuitenkaan edennyt Neuvostoliiton miehittämässä Latviassa.³⁰⁸

³⁰⁶ Rislakki 2005, 107; Halén 2013a, 57. Gustavs Celmiņš erosi ensimmäisestä vaimostaan. Hänen toinen vaimonsa oli suomalainen Hagar Veltheim, jonka kanssa hän meni naimisiin 1943. Saksan miehittämässä Latviassa Celmiņš oli tuolloin SS-upseeri. Häät olivat skandaali, sillä Hagar jätti miehensä ja perheensä naidakseen Celmiņš'in. Pariskunta asui Riassa, josta myöhemmin muuttivat Yhdysvaltoihin. Rislakki 2005, 135.

³⁰⁷ Torvinen 1984, 139, 142.

³⁰⁸ Purs & Plakans 2017, 167.

Latvialaiset Suomen ja Venäjän sisällissodan pyörteissä

Ammattivallankumouksellinen Ivar Smilga³⁰⁹

Kuva 21. Ivar Smilga oli ammattivallankumouksellinen. Lähde: Wikipedia.

Latvialainen Ivar(s) Smilga syntyi Liivinmaan Alojassa vuonna 1892 metsätyömiehen poikana. Viisitoistavuotiaana hän liittyi bolshevikkeihin. Smilga aloitti opinnot Moskovan yliopistossa vuonna 1910, mutta ne katkesivat alkuunsa, kun hänet pidätettiin ja sitten erotettiin yliopistosta. Tästä alkoi ura ammattivallankumouksellisena. Smilga johti Moskovan Lefortovon piirin puolueuetyötä. Hänet kuitenkin pidätettiin ja karkotettiin kolmeksi vuodeksi Vologdan kuvernementtiin, joka sijaitsi Pohjois-Venäjällä, Vienanjoen ja Petšoran yläjuoksun ympärillä. Smilga vapautui vuonna 1914. Vapauduttuaan hän matkusti Pietariin ja toimi siellä bolshevikkien komiteassa. Seuraavan vuonna Smilga pidätettiin jälleen. Tällä kertaa hänet karkotettiin Siperiaan, Jenisein kuvernementtiin.

Helmikuun vallankumouksen jälkeen Smilga aloitti puolueuetyön uudelleen. Syyskuussa 1917 pidetyssä Suomen alueen armeijan, laivaston ja työläisten neuvosto-

³⁰⁹ Luukkanen 2007; Harjula 2010, 64.

jen kokouksessa bolshevikit saivat enemmistön. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Suomessa oleva venäläinen sotaväki irrottautui Venäjän väliaikaisen (porvarillisen) hallituksen vallasta. Ivar Smilgan tehtäväksi annettiin valmistaa Suomeen sijoitettuja venäläisiä sotilaita vallankumousta varten. Smilgan osasto työskenteli Viipurista käsin.

Smilgan johtama osasto pyrki saamaan suomalaisetkin vallankumouksen tielle. Marraskuussa vuonna 1917 Smilga tukenaan suomalainen ammattivallankumouksellinen Jukka Rahja painostivat suomalaisia tovereita aloittamaan vallankumouksen Suomessa. Heille luvattiin, että suomalaiset sosialistit kaappaavat pikaisesti vallan, mutta näin ei kuitenkaan tapahtunut. Smilgan patistelusta huolimatta vallankumous ei ottanut Suomessa syytyäkseen. Vasta kun vallankumousta ajaneet sosialistit saivat enemmistön Suomen sosialidemokraattisen puolueen johdossa tammikuussa 1918, vallankumous alkoi. Samalla Suomessa syttyi sisällissota. Smilga nimettiin Venäjän kommunistisen puolueen täysivaltaiseksi edustajaksi Suomessa. Sodan raivotessa keväällä 1918 Smilga kannusti suomalaisia punaisia hyökkäämään Tornioon ja sitä kautta muualle Pohjolaan, jotta vallankumous leviäisi. Huhtikuussa 1918 punaiset hävisivät Suomen sisällissodan ja Smilga vetäytyi takaisin Pietariin.

Pietarissa Smilga toimi puna-armeijassa poliittisissa tehtävissä. Hän vastusti Staliniä ja suostui hänen kannattajakseen vasta niin sanotun kulttuurivallankumouksen aikaan vuonna 1929. Stalin ei kuitenkaan unohtanut Smilgaa, vaan hänet vangittiin jo vuonna 1935 ja passitettiin pahamaineiseen Verhne-Uralskin turvavankilaan. Stalinin suuren puhdistuksen aikaan Smilga tuomittiin kuolemaan ja hänet ammuttiin tammikuussa 1937. Ivar Smilga rehabilitoitiin ja hänen maineensa palautettiin vuonna 1987.

Punaisia ja valkoisia

Latvialaisia osallistui keväällä 1918 Suomen sisällissotaan sekä punaisten että valkoisten puolella. Latvialaisten puolen valinta meni karkeasti ottaen siten, että upseeristo liittyi valkoisiin ja miehistö punaisiin. Tämä heijasti niitä jakolinjoja, jotka Venäjän vallankumoukset olivat vuonna 1917 sementoineet. Upseerit kannattivat keisarinvaltaa tai perustuslaillista hallitusta, ylipäätään he olivat "valkoisia" venäläisiä. Miehistö sen sijaan oli kallellaan bolshevikivallankumoukseen päin.

Suomessa valkoisen armeijan palvelukseen astui esimerkiksi latvialainen luutnantti Smilga (ei tiettävästi sukua Ivar Smilgalle). Hän oli kotoisin Kuurinmaalta Tukumsin ja Jelgavan alueelta Marienhof-nimiseltä tilalta. Paikka oli suomalaisille jääkäreillekin tuttu. Luutnantti Smilga oli Etelä-Pohjanmaan Ylistaroon sijoitettujen venäläisten joukkojen päällikkö. Kun suojeluskunta alkoi riisua venäläisiä joukkoja aseista, vaikutti Smilga siihen, että venäläiset luopuivat aseistaan vastustelematta. Sen jälkeen Smilga harjoitti suojeluskuntalaisia käyttämään takavarikoituja venäläisiä konekiväärejä. Näin luutnantti Smilga tuli samalla värvätynneeksi suojeluskuntaan. Siellä hän toimi ohjaa-

jana. Smilga näki oman elämäntilanteensa vaikeana. Hän tiedosti, että Venäjälle hän ei voisi mennä, sillä siellä hänet ammuttaisiin ja Saksassa hän joutuisi sotavangiksi.³¹⁰

Punaisella puolella varsinaisiin taisteluihin osallistui Pietarista lähetettyinä 6. Tukumsin lättiläiskomppania. Kyseessä oli joukko-osasto, jossa Krišjānis Berķis oli vielä hetki aiemmin toiminut pataljoonan komentajana. Punakaartin vallatessa Mäntyharjun kolme latvialaista kaatui taistelussa. Kun valkoiset valloittivat Mäntyharjun takaisin, pakenivat latvialaiset ja venäläiset junalla. Junaa tulitettiin ja ”tuntematon määrä” sotilaita kuoli. Kaiken kaikkiaan Mäntyharjun kahakoissa menehtyi noin parikymmentä venäläistä, joista suurin osa oli latvialaisia.³¹¹

Myös varsinaisten taistelujen ulkopuolella kuoli latvialaisia. Viipurin valtauksen yhteydessä suojeluskunta vangitsi ”venäläisiä” – heidän joukossaan myös siviilejä – ja teloitti heidät ilman mitään oikeudenkäyntiä. Suurimmalla osalla teloitetuista ei ollut mitään tekemistä punaisten kanssa. Tässä yhteydessä surmansa sai myös Jelgavasta kotoisin ollut latvialainen sotilas Kristjan Bergholtz.³¹²

Suojeluskunnat myös vangitsivat maassa olleita venäjän armeijaan kuuluneita miehiä. Joukossa oli myös latvialaisia. Leireillä olosuhteet olivat varsin kurjat, ravitsemustilanne heikko ja kuolleisuus korkea. Esimerkiksi Raudussa maaliskuun–huhtikuun taitteessa käydyn taistelun jälkeen valkoisten vangiksi jääneiden joukossa oli latvialaisia. Raudusta Sortavalan leirille vietiin kuurinmaalainen Mikael Punze, tykistökapteeni Silkaln ja sotamies Andrei Ivanovits Berzin. Berzin siirrettiin myöhemmin Helsinkiin Iso Mjölön vankileirille. Täällä hän kuoli kuten myös toinen Raudussa vangiksi jäänyt latvialainen, sotamies Mihelevitš Ozols (mahdollisesti myös Osoltš/Osolts). Punze ja Silkaln saattoivat selvitä leiriltä hengissä, sillä heidän nimiään ei ole kuolleiden luetteloissa.³¹³

Bolshevikkivallankumouksen jälkeiset latvialaiset pakolaiset Kannaksella

Venäjältä tuli ensimmäisen maailmansodan sekasorron ja sitä seuranneen bolshevikivallankumouksen myötä varsin paljon pakolaisia Kannakselle. Ensimmäisen aallon muodostivat ne, jotka yrittivät välttää sota-ajan taloudellisia (esim. elintarvikepula) ja poliittisia seurauksia. He muuttivat levottomasta Pietarista läheisessä Suuriruhtinaskunnassa sijaitsevalle maaseudulle. Suomen itsenäistymisen myötä he yllättäen huomasivat asuvansa jossain muualla kuin Venäjän keisarikunnassa – nimittäin itse-

³¹⁰ Westerlund 2004a, 181–182; Perko 2018, 324; Raevuori 2018, 49.

³¹¹ Westerlund 2004b.

³¹² Halén 2017, 111.; Keskisarja 2013, 12, 316–322.

³¹³ Loima 2004, 256, 264–269; Nieminen 2015.

näisessä Suomen valtiossa ja vieläpä ilman minkään maan kansalaisuutta. Pakolaisia heistä tuli siinä vaiheessa, kun he eivät halunneet siirtyä takaisin Venäjälle, josta oli nyt tullut Neuvosto-Venäjä.³¹⁴

Vuoden 1918 kuluessa pakolaisaalto voimistui edelleen. Sitä vauhditti Neuvosto-Venäjällä alkanut bolshevikkien terrori, joka voimistui kun Lenin oli yritetty murhata kesällä 1918. Myös itärintaman viimeiset taistelut ja niitä seuranneet levottomuudet sekä Venäjällä puhjennut sisällissota vahvistivat pakolaisaaltoa. Etenkin kesällä ja syksyllä 1918 Suomeen alkoi hakeutua yhä enemmän pakolaisia itärajan takaa. Lailiseen Suomeen matkustamiseen tarvittiin kuitenkin nyt matkustusasiakirjoja, eli neuvostoviranomaisten myöntämä matkapassi sekä Suomen viranomaisten antama viisumi. Näiden asiakirjojen hankkiminen kävi yhä vaikeammaksi, mikä merkitsi ”paperittoman”, eli laittoman maahantulon yleistymistä. Raja oli myös helppo ylittää ilman viranomaisten kontrollia. Rajan ylittäminen oli mahdollista esimerkiksi uimalla Rajajoen poikki tai lahjomalla rajavartijat tai turvautumalla paikallisten ”ihmissalakuljettajien” opastukseen metsien halki. Suomen rajakomendantin lueteloiden mukaan syyskuun 1918 ja toukokuun 1919 välisenä aikana Venäjältä saapui Suomeen kaikkiaan 2 545 ulkomaalaista. Heistä 997³¹⁵ oli venäläisiä, 122 oli muita entisiä Venäjän alamaisia ja 1 426 oli muun maalaisia kuin entisiä Venäjän keisarikunnan alamaisia.³¹⁶ Näiden lukujen päälle pitäisi laskea salaa tulleet, mutta heidän lukumäärästään ei ole tietoa.

Suomessa ilmeni sekä erityistä venäläisvastaisuutta että yleistä pakolaisvastaisuutta. Niiden taustalla oli sekä elintarvikepula että Suomen sisäpoliittinen tilanne, esimerkiksi ”sortovuosien” henkinen perintö ja sisällissodan aikana alkunsa saanut propaganda, joka samaisti venäläisyyden ja bolshevismien. Suomi päätti vuonna 1918 elintarviketilanteeseen vedoten karkottaa Venäjän alamaisia. Etenkin rajan lähellä, Terijoella ja Ollilassa, viranomaiset karkottivat venäläisiä ja virolaisia varsin summittaisesti. Senaatti päätti myös, että niin sanotuille kaspialaisille luotseille, joiden joukossa oli latvialaisiakin, ei myönnetty mitään avustuksia maassa olon helpottamiseksi. Keväästä 1919 alkaen pakolaisia alettiin myös käännäyttää rajalta takaisin. Lopulta kesäkuussa 1919 raja Kannaksella suljettiin läpikululta kokonaan.³¹⁷

Rajaseudusta tuli sotilasvyöhyke, mutta siitä huolimatta raja vuoti. Tulijat olivat sekä suomalaisia että ulkomaalaisia. Tämän takia viranomaiset valvoivat rajaseutua kiinteästi. Esimerkiksi Kannaksen rajaseudulla liikkuvilla suomalaisilla ja myös ulkomaalaisilla tuli aina olla virallinen kulkulupa ja henkilötodistus mukanaan raja-alueella liikkuessa. Tarton rauhan tultua voimaan vuodenvaihteessa 1920/1921

³¹⁴ Haimila 1998a, 61–64.

³¹⁵ Luku sisältää 313 salaa rajan ylittänyttä venäläistä, jotka oli kuitenkin napattu raja-alueella kiinni.

³¹⁶ Haimila 1998a, 64–67; Suomela 2001, 27–28.

³¹⁷ Karemaa 1998; Haimila 1998a, 67; Engman 2007, 71.

säännöstöä vielä tiukennettiin. Suomalaisille vaaditut luvat antoi nimismies ja ulkomaalaisille maaherra.³¹⁸

Suomesta poistettiin vuonna 1918 tuhansia entisen Venäjän keisarikunnan alamaisia. Esimerkiksi runsaat 2 500 virolaista, latvialaista ja puolalaista kuljetettiin Baltiaan, lähinnä Tallinnaan ja Liepājaan. Evakuointi tehtiin höyrylaiva Astartella, jonka Suomen valtio oli varta vasten vuokrannut. Matka meren yli Tallinnaan oli sodan takia vaarallinen. Suomenlahtea ja Itämeren oli miinoitettu niin runsaasti, että suomalaiset vakuutusyhtiöt eivät miinavaaran vuoksi myöntäneet Astartelle vakuutusta. Evakuoinnin käytännön järjestelyt hoiti Ruotsin Tallinnan konsuli Erik Gahnbeck. Hän perusti Helsinkiin asiaa hoitavan toimiston, jonka latviaa, liettuaa ja venäjää osaavan sihteerin palkan maksoi Suomen valtio. Toukokuun puoliväliin 1918 mennessä Astarte oli matkoillaan kuljettanut muun muassa 600 latvialaista Liepājaan.³¹⁹ Karkotukset herättivät myös vastustusta. Esimerkiksi Viipurin komendantti Rantakari piti senaatin linjaa järjettömänä, koska siinä ei tehty eroa Venäjän keisarikunnan eri alamaiskansallisuuksien välillä. Rantakarin mielestä karkotuksen ei pitäisi koskea virolaisia tai muita Itämeren maakuntien asukkaita.³²⁰

Kannakselle paenneet latvialaiset tulivat useimmiten Pietarista, jossa oli varsin iso latvialainen väestö. Osalla heistä oli huvila Kannaksella, mutta suurimmilla osalla ei ollut mitään siteitä sen enempää Latviaan kuin Suomeenkaan.³²¹ Kannaksella latvialaiset pakolaiset asuivat pääosin Käkisalmella, Terijoella ja Uudellakirkolla (Taulukko 7). Muutama asui Kivennavalla ja pari Muolaan Kyyrölässä.

Taulukko 7. Kannaksella asuneiden latvialaisten asuinkeskittymät 1920-luvulla.

	Miehet	Naiset	Kaikki
Käkisalmi	4	11	15
Terijoki	4	11	15
Uusikirkko	4	7	11
Kivennapa	1	1	2
Muolaa	1	1	2
Yhteensä	14	31	45

Lähde: Harry Halénin luettelo Kannaksen latvialaisista.

Suomea tai ruotsia taitamattomina latvialaisten oli vaikea löytää palkkatyötä Suomesta. Oy Hosainoff oli harvoja teollisuusyrityksiä, joka Kannaksella tarjosi työmahdollisuuksia venäjänkielisille ja siten myös latvialaisille. 1920-luvun alussa yritys rakensi yhden

³¹⁸ Lähteenmäki 2009, 148, 201.

³¹⁹ Engman 2007, 79.

³²⁰ Engman 2007, 83.

³²¹ Suomela 2001, 27–28.

Suomen suurimmista sahateollisuusalueista. Osana sitä Käkisalmeen rakennettiin uusi lastauskonttori ja siellä toimi myös saha vuosina 1923–1925. Toimintaa johdettiin Viipurissa olleesta pääkonttorista. Yhtiön toiminta päättyi konkurssiin keväällä 1930.³²² Hosainoffin sahalla tiedetään työskennelleen myös latvialaisia.³²³

Monet latvialaiset naiset työskentelivät 1920- ja 1930-luvuilla Kannaksella varakkaamman väen huviloissa palvelijoina ja taloudenhoitajina. Osa heistä oli Suomeen tulovuodesta päätellen keisarillisen Venäjän sortumisen liikkeelle sysäämiä pakolaisia. Keisarikunnan aikana Pietarissa oli paljon työpaikkoja imperiumin eri puolilta tuleville palvelijoille. Vallankumouksen myötä palvelijoita työllistänyt herrasväki lähti usein pakoon ja palvelijat jäivät työttömiksi. Tällaisia palvelijattaria olivat muun muassa Maria Breedis, rouva Svilkis ja Helena Troitskaja. He kaikki saapuivat Suomeen vuonna 1917. Kaksi ensin mainittua asui Terijoella ja Troitskaja puolestaan Uudellakirkolla. Kaikesta päätellen useimmat heistä jäivät pysyvästi Suomeen.³²⁴

Terijoen Ollinpään kylässä tiedetään asuneen latvialaisen pakolaisen, jota kutsuttiin Kili-Pauliinaksi. Hän oli jo suhteellisen iäkäs, mutta oli työkykyinen ja pystyi maatalous- ja karjanhoitotöihin. Arveltiin, että Pauliina oli ennen Suomeen tuloaan ollut karjakkona jossakin talossa, sillä hän oli taitava eläinten kanssa. Pauliina oli ilmeisesti kokenut jotakin traumaattista, sillä hän oli menettänyt muistinsa. Saavutuaan Terijoelle hän oli ollut karanteenissa jonkin aikaa. Hänelle ei ollut osoittaa mitään asuinpaikkaa. Pauliina löysi itse hylätyn huvilan ja asettui sinne. Joku lahjoitti hänelle pari vuolta ja pian niitä oli kymmenkunta. Pauliina eli vuohenmaidolla ja kaikella mitä sai naapureilta. Lisäksi hän sai Terijoen kunnalta myös vähäistä ruokaavustusta.³²⁵

Latvialaisten pakolaisten elämä ei Kannaksella ollut helppoa. Koska pakolaiset eivät useinkaan taitaneet suomea tai ruotsia, oli heidän vaikea sijoittua työelämään. Hosainoffin sahan kaltaisia työpaikkoja oli vähän. Ilman tuloja varakkaimpienkin omaisuus hupeni vähitellen pelkkään päivittäiseen elämiseen. Mikäli työtuloja tai omaisuutta ei ollut, saivat myös latvialaiset pakolaiset kaikkein välttämättömimpään Suomen valtiolta pakolaisavustusta.³²⁶

³²² Hämynen 2009; Sarkanen 1958, 659.

³²³ Esim. Halén 2010, 64, 157.

³²⁴ Harry Halenin luettelo Kannaksen latvialaisista.

³²⁵ Heikkilä 1991, 87–89.

³²⁶ Hämäläinen 1983, 111.

Latvialaiset Lahden Hennalan ja Hämeenlinnan eristysleireillä 1920–1921

Bolshevistinen Neuvosto-Venäjä oli syksyn 1917 vallankumouksen jälkeen edelleen rajussa käymistilassa. Maassa käytiin sisällissotaa, jossa Neuvosto-Venäjä taisteli ole-massaolostaan esimerkiksi valkoisia venäläisiä kenraaleja (esim. Koltšak, Judenitš ja Denikin) ja muita entisen keisarikunnan alueella toimineita sotajoukkoja vastaan.³²⁷ Vasta sisällissodan voitto merkitsi Neuvostoliiton perustamista vuonna 1922.

Suomeen tuli edelleen pakolaisia Neuvosto-Venäjältä. Erään selvän pakolaisryh-män muodostivat Muurmannin alueelta tulevat sotapakolaiset. Heitä alettiin keväällä 1920 lähettää Itä-Suomen maahansaapumispaikkakunnilta Hämeenlinnan leirille ja Lahdessa sijainneeseen Hennalan leirille. Tarkoitus oli, että leirillä heidän tilanteensa tutkittaisiin tarkemmin ja vasta sitten mietittäisiin heidän tulevaisuuttaan. Tässä pa-kolaisjoukossa oli myös latvialaisia, joista suurin osa oli sotilaita.³²⁸

Latvian lähettiläs Kārlis Zariņš oli varsin aktiivinen latvialaisten Muurmannin-pakolaisten asiassa. Hän piti latvialaisten kohtelua varsin kummallisena ja tiedusteli Suomen ulkoministeri Rudolf Holstilta asiasta:

Niiden Latvian alamaisten, jotka tulivat Arkangelista ja olivat karanteenissa Lahdessa ennen kuin pääsivät vapaiksi, oli karanteenin hallinnon vaatimuksesta allekirjoitetta-va paperi, jossa vaadittiin, että he eivät tule taistelemaan bolševikkeja vastaan. Koska kaikkien Latvian alamaisten ylipäänsä ja varsinkin sotilashenkilöiden on toteltava ainoastaan omaa hallitustaan, ei tätä Lahdessa annettua lupausta voi pitää laillisena, ja minä olisin iloinen, jos Teidän Ylhäisyytenne [ulkoministeri Holsti] tahtoisi ilmoittaa minulle, onko tämä määräys lähtöisin Suomen hallituksesta vai ainoastaan paikallisista viranomaisista.

Tiedustelun jälkeen ministeri Holsti ilmoitti juuri ennen juhannusta 1920 Suomen sisäasiainministeriölle, että kaikki Latvian kansalaiset on vapautettava Hennalasta. Tällöin heitä oli siellä 15 henkeä.³²⁹ Todennäköisesti osa latvialaisista oli vapautettu jo aiemmin.³³⁰

Tyypillistä näille pakolaisille oli myös se, että varsin monella oli jo Latvian kansalai-suus. He halusivat yleensä palata Latviaan ja useimmiten siinä ei ollut minkäänlaista ongelmaa.³³¹ Jotkut halusivat kuitenkin jäädä Suomeen, esimerkiksi lääkäri Alfred Bun-

³²⁷ Luntinen 2008, 467–533.

³²⁸ Halén 2013b, 3, 20–21, 23, 28, 30, 60.

³²⁹ Halén 2013b, 12. Lainausta Halénin mukaan.

³³⁰ Halén 2013b, 57. Esimerkiksi aviopari Warbulin leiriltälähtöpäiväksi on merkitty 29.5.1920.

³³¹ Halén 2013b, 20–21, 23, 28, 30, 60.

dul. Hän oli syntynyt Riassa vuonna 1893 ja käynyt Helsingissä venäläistä Aleksanterin kimnaasia. Sen jälkeen hän oli opiskellut lääketiedettä Saksan Jenassa, josta oli valmistunut lääkäriksi. Bundul oli anonut ja saanut Suomen kansalaisuuden vuonna 1919. Sen turvin hän jäi Suomeen ja työskenteli täällä lääkärinä.³³² Myöhemmin talvisodan aikana hän oli työssä sotilassairaalassa Jyväskylässä. Joidenkin mielestä hän käyttäytyi siellä epäilyttävästi. Sairaala teki hänestä tutkintapyyntöä Valtiolliselle poliisille. Tutkinta ei johtanut mihinkään epäilyyn.³³³

Kronstadtin pakolaiset vuonna 1921

Kronstadt on Pietarin kaupungin edustalla oleva linnoitettu varuskuntasaari. Se oli keisarillisen Venäjän Itämeren laivaston tukikohta ja Pietarin meripuolustuksen lukko. Kronstadtin varusväki oli vuonna 1917 vaatinut vapautta rahvaalle ja valtaa neuvostoille. Sotilaiden mielestä bolshevikkihallinnon myötä ei kuitenkaan ollut koittanut kaivattu vapaus vaan komissaarien pakkovalta. Tiedot kotikylien pakko-otoista puna-armeijaan, pulasta ja nälästä saavuttivat linnoituksen. Maaliskuussa 1921 linnoituksessa valittiin väliaikainen, ei-bolshevistinen vallankumousneuvosto ja esitettiin vaatimuksia uusille vallanpitäjille. Vaadittiin pakko-ottojen lopettamista, kaupankäynnin vapauttamista, neuvostojen vaaleja, sanan- ja kokoontumisvapautta, vasemmistolaisten poliittisten vankien vapauttamista, ruoka-annosten tasoittamista ja talonpojille vapautta viljellä maataan ilman viljan pakkoluovutuksia. Ohjelman huipentuma oli vaatimus "valta neuvostoille, ei kommunisteille". Bolshevikit kukistivat kapinan verisessä taistelussa, ja jälkinäytöksenä vangittuja kapinallisia ammuttiin sadoittain. Koska meri oli yhä jäässä, pääsi jäätä pitkin pakenemaan. Tuhatpäinen ihmisvyöry lähti Kronstadtista kohti Suomea. Heistä yli 8 000 pääsi perille, mutta moni jäi myös matkalle.³³⁴

Suurin osa Suomeen päässeistä oli sotilaita, miespuolisia siviilejä oli vain muutamia. Naisia ja lapsia joukossa oli noin sata. Suomen viranomaiset perustivat pakolaisille leirejä pääosin Karjalan kannakselle. Leirien huollosta vastasivat Englannin ja Amerikan Punaiset Ristit. Suomen hallitus antoi matruuseille turvapaikkaoikeudet. Osa palasi kuitenkin Neuvosto-Venäjälle jo vuonna 1921 ja vuonna 1922 Neuvosto-Venäjä julisti yleisen armahduksen kapinoineille rivimiehille. Noin puolet pakolaisryhmästä palasikin takaisin Neuvosto-Venäjälle. Armahduksesta huolimatta palanneita pidätet-

³³² Halén 2013a, 43; Halén 2013b, 21.

³³³ Alfred Bundulin nimikortti ja akti. Valtiollisen poliisin henkilökorttiarkisto. EK-Valpo I, KA.

³³⁴ Luntinen 2008, 530; Haimila 1998a, 75–76; Wessman et al. 2004, 82–108.

tiin ja tuomittiin pakkotyöleireille. Päämääränä oli Solovetsk ja Holmgory, jotka olivat leireistä pahimmat.³³⁵

Suomeen saakka selvinneet baltit ja puolalaiset saivat palata kotimaihinsa. Osa latvialaisista halusi takaisin vasta itsenäistyneeseen kotimaahansa. Sinne heidät mielihyvin päästettiin. Suomessa on tuolloin varsin paljon pakolaisia, joiden huoltaminen tuli Suomen valtiolle kalliiksi. Osa puolestaan halusi takaisin Neuvosto-Venäjälle.³³⁶

Balttien joukosta on laskettu kaikkiaan 47 latvialaista (Liite). Mukana oli 45 miestä ja kaksi naista. Naiset olivat tulleet aviomiehensä kanssa. Toisen avioparin mukana tuli lisäksi heidän yksivuotias poikalapsensa. Kaksi kolmasosaa näistä pakolaisista oli syntynyt 1890-luvulla. Etupäässä he ovat sotilaita ja matruuseja. Pääosin sotilaat olivat kotoisin Liivinmaalta ja Latgalesta, mutta jonkin verran joukossa oli myös Kuurinmaalla syntyneitä. Kaikkiaan 21 pakolaisen kohdalla on varma tieto siitä, minne he leiriltä päätyivät. Puolet heistä (11 henkeä) lähti Latviaan. Suomeen jäi viisi henkeä, joukossa kolmihenkinen perhe. Kaikki jääneet asettuivat Käkisalmeen. Neljä henkeä lähti Neuvosto-Venäjälle ja yksi Puolaan. Varmojen Latviaan palanneiden lisäksi kolmen pakolaisen kohdalla tiedetään, että he anoivat pääsyä Latviaan. Todennäköisesti he sinne myös pääsivät.

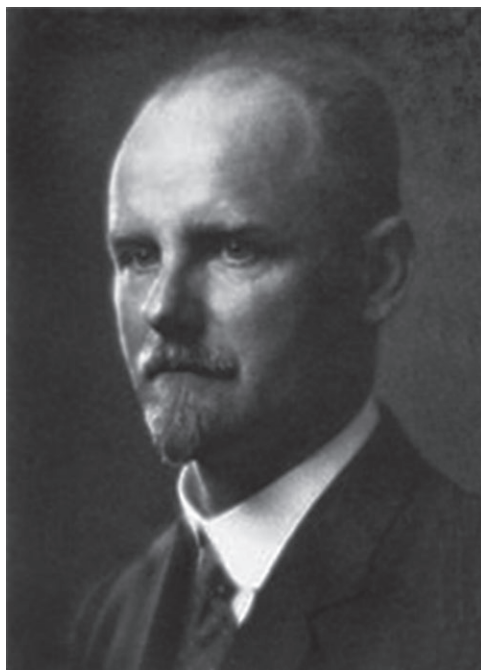
³³⁵ Haimila 1998a, 76–77; Wessman et al. 2004, 108.

³³⁶ Haimila 1998a, 77; Lähteenmäki 2009, 219–220.

Politiikka, diplomatiaa – ja vakooja

Jan Behrsin – Neuvosto-Venäjän lähettiläs Helsingissä

Neuvosto-Venäjän ensimmäinen lähettiläs Suomessa oli Latviasta kotoisin ollut Jan Antonovitš Behrsin (Janis Berzins-Ziemelis, 1881–1938), oikealta nimeltään Pēteris Kuzis. Behrsin oli liittynyt Venäjän sosialidemokraattiseen puolueeseen vuonna 1902, ja hänestä tuli Leninin läheinen avustaja. Vuoden 1905 vallankumouksen aikaan hän oli toiminut aktiivisesti Baltiassa. Puoluesihteeriksi Behrsin nimitettiin seuraavana vuonna. Hän osallistui syksyllä 1915 Sveitsissä pidettyyn vasemmistososialistien kansainväliseen tapaamiseen, niin sanottuun Zimmerwaldin kokoukseen. Tämän jälkeen Jan Behrsin muutti joksikin aikaa Yhdysvaltoihin ja sieltä puolestaan takaisin Venäjälle vuonna 1917. Seuraavina vuosina hän työskenteli eri tehtävissä Venäjän ja Latvian kommunistisissa puolueissa. Tämän jälkeen hän toimi Neuvosto-Venäjän (ja myös Neuvostoliiton) lähettiläänä ensin Suomessa, sittemmin Isossa-Britanniassa ja Itävallassa. Espanjan sisällissodan aikaan Behrsin toimi tasavaltalaisten neuvonantajana. Stalinin suuren terrorin aalloissa hänet pidätettiin ja hän kuoli vankilassa vuonna 1938.³³⁷

Kuva 22. Jan Behrsin oli Neuvosto-Venäjän ensimmäinen Suomen lähettiläs. Lähde: Wikipedia.

³³⁷ Engman 2007, 19. Zimmerwaldin kokouksen tuloksena hyväksyttiin Lev Trotskin muotoilema manifesti, jossa kehoitettiin maailmansotaa käyviä työläisiä kääntämään aseensa muun maan työläisveljien sijasta oman maansa kapitalisteja vastaan ja muuttamaan imperialistinen sota vallankumoukselliseksi sisällissodaksi. Hentilä 2014, 9.

Behrsin saapui lähettilääksi Helsinkiin helmikuun alussa vuonna 1921. Hän oli suomalaisille tuttu mies, sillä hän oli johtanut Neuvosto-Venäjän valtuuskuntaa Suomen kanssa käydyissä Tarton rauhanneuvotteluissa edellisenä vuonna. Behrsin oli hyvin itsetietoinen asemastaan lähettiläänä. Hän saapui Suomeen mukanaan varsin iso henkilökunta. Suomessa diplomaatit asettuivat Hotelli Patriaan. Behrsin järjesti Suomeen neuvostovenäläisen kauppavaltuuskunnan, jota monet suomalaiset liike miehet olivat innokkaita tapaamaan ja solmimaan liikesuhteita. Hänen tärkeimpiin tehtäviinsä Suomessa kuului myös Kronstadtin pakolaisten asioiden selvittely. Behrsinin mielestä pakolaiset olisi pitänyt palauttaa suoraan takaisin Neuvosto-Venäjälle. Hän poistui Suomesta heinäkuussa 1921.³³⁸

Kārlis Zariņš Latvian lähettiläänä Suomessa

Latvian ensimmäinen diplomaattinen edustaja Kārlis Zariņš lähetettiin Helsinkiin 1919 ja hän viipyi Suomessa vuoteen 1925 asti. Lähetystö toimi aluksi hotelli Fenniassa. Myöhemmin saatiin huoneisto osoitteesta Aleksanterinkatu 19, jossa lähetystö toimi aina vuoteen 1923 saakka. Muutaman muuton kautta päädyttiin vakituisen toimipaikkaan, kun Latvian valtio vuonna 1934 osti lähetystölleen talon osoitteesta Armfeltintie 10. Suurlähettiläs Kārlis Zariņšin apuna Helsingissä työskentelivät muun muassa suomalainen lehdistövirkamies Oikarinen, kielenkääntäjä Henrietta Houppert (Ūpera), ensimmäinen sihteeri Ludviks Ēķis ja konekirjoittaja Ede Katrīna Zālīte.³³⁹

Kārlis Zariņš (1879–1963) syntyi Ipiķussa, nykyisessä Pohjois-Vidzemessä. Vuonna 1899 hän muutti Pietariin. Zariņš työskenteli muun muassa Pietarin pörssissä ja opiskeli kansanyliopistossa. Zariņš oli myös Pietarin latvialaisen seuran, *Dziven*,

Kuva 23. Latvian Suurlähetystön sisäänkäynti. Lähetystö on arkkitehti Valter Jungin suunnitelma ja rakennettu 1921. Kuva: Pietinen 1934, Finna.

³³⁸ Engman 2007, 19–33, 669.

³³⁹ Treijs 2003, 218–219.

johtohenkilöitä. Zariņšilla oli jo tuolloin suhteita Suomeen, sillä hänellä oli kesähuvila Kannaksella, Terijoen pitäjän Ollilan kylässä. Usein huvilakausi alkoi toukokuun puolivälissä ja takaisin Pietariin palattiin syyskuun puolivälissä. Pietarista Zariņš palasi Latviaan vuonna 1918 ja siirtyi ulkoministeriön palvelukseen.³⁴⁰

Kārlis Zariņš oli hyvin kiinnostunut Suomesta ja uskoi vakaasti Latvian kiinnostavan Suomea. Reunavaltiopoliitiikan hengessä hän liioitteli Riikaan Suomen yhteistyöhalukkuutta ja jopa ilmoitti Suomen olevan halukas valtioliittoon Viron ja Latvian kanssa. Tässä ei ollut mitään perää. Kesti varsin kauan, ennen kuin Riiassa oivallettiin, että Suomen hallitukset eivät olleet niin kiinnostuneita yhteistyöstä, kuin Latviassa ajateltiin heidän olevan.³⁴¹

Virkansa mukaisesti Zariņš toimi Suomessa määrätietoisesti latvialaisten etujen ja oikeuksien puolesta. Tosin latvialaisten määrä Suomessa oli kovin pieni.

Eräs helposti tunnistettava ryhmä olivat Neuvosto-Venäjältä Suomeen tulleet latvialaistaustaiset pakolaiset. Zariņš paneutui myös heidän asioidensa hoitoon. Loppujen lopuksi Suomella ja Latvialla oli tässä suhteessa yhteinen intressi, sillä suomalaiset halusivat esimerkiksi taloudellisten syiden takia yleensä mahdollisimman pian saada heidät matkustamaan Latviaan.³⁴² Noina aikoina Suomessa oleskeli kymmeniätuhansia entisen Venäjän keisarikunnan alueelta peräisin olevia pakolaisia.

Lähettiläs Zariņš keskittyi myös kulttuurillisten ja tieteellisten suhteiden vahvistamiseen. Hän perusti Helsinkiin Baltian maiden klubin, johon kuuluivat kyseisten maiden suurlähettiläät, suomalaisia kulttuurihenkilöitä ja ulkoministeriön virkailijoita. Zariņš osallistui innokkaasti Suomessa pidetyille laulujuhille sekä nuoriso- ja urheilutapahtumiin.³⁴³ Myös lähetystön seuraelämä oli vilkasta ja laadukasta. Suomalainen laulajatar Aino Ackté oli Janis Rozentālsin vaimon Elli Forsellin lapsuudenystä-

Kuva 24. Kārlis Zariņš oli Latvian ensimmäinen suurlähettiläs Suomessa. Lähde: Latvian ulkoministeriö.

³⁴⁰ Treijs 2003, 218–219.

³⁴¹ Rislakki 2005, 83–84.

³⁴² Halén 2013b, 12.

³⁴³ Treijs 2003, 218–219.

vä. Aktén mukaan Latvian Helsingin lähetystön tarjoama kestitys oli maankuulua ja siellä tarjoillut viinit olivat ”ihania”.³⁴⁴

Zariņš aloitti Latvian konsulien verkoston luomisen Suomeen. Verkosto oli varsin laaja todellisiin tarpeisiin nähden: kun latvialaisia oleskeli Suomessa verraten vähän, ei konsuliasioitakaan — esimerkiksi passien uusimista — ollut runsaasti. Ilmeisesti Zariņš halusi tarjota Latvian konsulin titteleitä suomalaisten pikkukaupunkien silmäätekeville ja hankkia näin ymmärrystä ja puolestapuhujia sekä näkyvyyttä Latvian asemalle Suomessa.³⁴⁵ Konsuli ei saanut Latviasta taloudellista tukea mahdollisten konsulitoimiensa hoitamiseen, vaan hänellä tuli olla siihen itsellään rahaa. Konsulit olivat yleensä Suomen oloissa suhteellisen varakasta väkeä. Monille konsuleille oli varmasti tärkeintä konsulin titteli, sillä titteleistä oli varsin paljon hyötyä 1920 ja 1930-lukujen Suomessa. Latvian konsuleita oli (aakkosjärjestyksessä) Hangossa, Helsingissä, Kokkolassa, Kotkassa, Kuopiossa, Loviisassa, Oulussa, Porissa, Raumalla, Tampereella, Turussa, Vaasassa ja Viipurissa.³⁴⁶

Ensimmäinen konsulaatti perustettiin Viipuriin vuonna 1923. Konsulina siellä oli Väinö Gunnari aina vuoteen 1931 saakka, jolloin konsuliksi tuli Henry Hagman. Gunnari oli ammatiltaan rautakauppias. Henry Hagman puolestaan oli tunnettua Hagmanien liikemiessukua ja laivameklaritoimiston osakas.³⁴⁷ Hagmanin suvulla oli ollut kauppasuhteita Riikaan jo 1810-luvulla, jolloin kauppahuone alkoi viedä sinne sikuria.³⁴⁸ Konsuleita valitessaan Latvian lähetystö näyttää suosineen liikemiehiä, sillä heitä oli konsulien joukossa runsaasti.³⁴⁹

Gerda Ryti – presidentinrouva

Presidentin rouvalla Gerda Rytillä (1886–1984) oli äitinsä puolelta Kuurinmaan saksalaiset juuret. Hänen äitinsä Paula oli syntynyt Jelgavassa vuonna 1861. Paulan isä oli suomalainen Viktor Söderhjelm ja äiti oli baltiansaksalainen Pauline Bienemann von Bienenstam. Perhe asui jonkin aikaa Suomessa, mutta miehensä kuoleman jälkeen leskiäiti muutti lapsineen Viipurista takaisin Latviaan.³⁵⁰

Paula muutti takaisin Suomeen vasta parikymmenvuotiaana. Hän asettui asumaan isänsä sukulaisten luo Viipuriin ja ryhtyi kohentamaan ruotsin kielen taitoaan. Viipuris-

³⁴⁴ Rislakki 2005, 141.

³⁴⁵ Trejis 2003, 218–222.

³⁴⁶ Sarlin, Degerman & Talvitie 1990, 73–75.

³⁴⁷ Sarlin, Degerman & Talvitie 1990, 75.

³⁴⁸ Mela 2008a, 20.

³⁴⁹ Jēkabsons & Ščerbinskis 2003, 387–388.

³⁵⁰ Ryti-Erkinheimo 1998, 11, 13.

Kuva 25. Gerda Ryti. Lähde: Wikipedia.

sa Paula tapasi tulevan aviomiehensä, Julian Serlachiuksen. Alta kolmekymmenvuotias lainoppinut Julian oli ehtinyt jo väitellä tohtoriksi ja toimia Keisarillisen Aleksanterin yliopiston dosenttina ja professorina. Paula ja Julian avioituivat kesällä 1883 Jelgavassa. Gerda syntyi Helsingissä, perheen kolmantena lapsena ja ainoana tyttärenä.³⁵¹

³⁵¹ Ryti-Erkinheimo 1998, 11–13

Vaikka Gerda piti yhteyttä äitinsä sukulaisiin, vieraili Kuurinmaalla ja kävi myös saksankielisessä Manner-Euroopassa, ei ruotsinkielisen Gerdan kielitaito rajoittunut saksaan. Hän ryhtyi vuodesta 1906 innolla harrastamaan englannin kieltä. Gerda ei ollut ylioppilas, mutta englannista oli mahdollista suorittaa erillisarvosana tutkintomaksua vastaan. Gerdan cum laude-arvosana oli valmis vuonna 1910. Gerda lähti Englantiin opintomatkalle tarkoituksenaan opiskella kieltä ja tutustua kulttuuriin. Gerda puhui myös melko hyvin suomea ja tämän lisäksi venäjää ja ranskaa.³⁵² Gerdan veli Eric Serlachius ja Risto Ryti olivat perustaneet asianajotoimiston, jonne Gerda meni töihin. Siellä Gerda tutustui tulevaan mieheensä. Risto ja Gerda avioituivat vuonna 1916. Pariskunnalle syntyi kolme lasta. Kaksikielisessä perheessä Gerda puhui lapsilleen ruotsia ja Risto suomea. Saksa lapset oppivat baltiansaksalaisilta lastenhoitajilta, joita perheeseen palkattiin.³⁵³

Vuosi 1918 oli vaikea sekä Suomessa että itsenäistyvässä Latviassa. Gerdan äidinpuoleisia sukulaisia vangittiin ja kuljetettiin Venäjälle. Osa heistä ei palannut. Gerdan äidin sisko Louise Goedel muutti Latvian Kuldigasta Suomeen. Hänen aviomiehensä oli kuollut ja lapset muuttaneet Saksaan. Lapsilla oli taloudellisia ongelmia, joten he eivät voineet huolehtia äidistään.³⁵⁴

Varsin erityislaatuinen sattuma on, että Gerda Ryti oli paikalla kolmen kuuluisan kuolemantapauksen sattumassa. Marraskuussa 1917 Gerda ja Risto matkustivat Lammille Mommilan kartanoon viettämään liikemiehen, mesenaatin ja kulttuurin ystävän Alfred Kordelinin syntymäpäivää. Juhlien aikana joukko kurittomia venäläisiä matruuseja vangitsi isännän ja vieraat. Heitä lähdettiin autosaattueessa kuljettamaan Mommilan rautatieasemalle. Kun saattue kohtasi joukon Lahden suojeluskuntalaisia, seurasi ammuskelua. Tässä tilanteessa muuan venäläinen matruusi ampui Alfred Kordelinin kuoliaaksi. Kaikkiaan kahakassa kuoli välittömästi neljä ihmistä ja vielä kaksi haavoituttunutta heitti henkensä myöhemmin.³⁵⁵ Suomen kuuluisimpia poliittisia murhia on sisäasiainministeri Heikki Ritavuoren ampuminen kotiovelleen Etu-Töölössä helmikuussa 1922. Gerda Ryti kulki murhan aikaan sattumalta siitä ohitse ja joutui silminnäkijäksi, kun tuttu mies tuupertui ammuttuna kadulle. Silminnäkijänä Gerdaa myös kuulusteltiin asiasta. Gerda oli paikalla myös Helsingin rautatieasemalla joulukuussa 1940, kun virastaan eroava presidentti Kyösti Kallio oli lähdössä kotiinsa Nivalaan. Ennen junaan nousu Kallio kuitenkin sai sydänkohtauksen ja kuoli rautatieasemalla.³⁵⁶ Kallion seuraajaksi oli tuolloin jo valittu Risto Ryti.

³⁵² Ryti-Erkinheimo 1998, 25–123 passim; 247.

³⁵³ Ryti-Erkinheimo 1998, 132–135, 154, 247–248.

³⁵⁴ Ryti-Erkinheimo 1998, 191, 241.

³⁵⁵ Halila 1974, 137–154; Ryti-Erkinheimo 1998, 172–177.

³⁵⁶ Ryti-Erkinheimo 1998, 229; Ryti-Erkinheimo 2006.

Gerda Rytillä ei ollut omaa uraa vaan hän huolehti perheen lapsista ja taloudesta. Lisäksi hän osallistui miehensä rinnalla erilaisiin toimiin ja edustustehtäviin.³⁵⁷ Gerdan puoliso Risto oli urallaan kansanedustaja, Suomen Pankin pääjohtaja, pääministeri ja Suomen Tasavallan presidentti. Risto Ryti oli myös korkein poliittinen johtaja, joka jatkosodan jälkeisessä sotasyllisyysoikeudenkäynnissä tuomittiin vankeuteen. Presidentti Urho Kekkosen Sylvi-puolison kuoltua vuonna 1974, tuli Gerdasta ainoa elossa oleva Tasavallan presidentin puoliso. Tätä titteliä hän kantoi aina siihen saakka, kun Mauno Koiviston vaimosta Tellervosta tuli ”maan äiti” vuonna 1982.

Emma-Marija Schuul – etevä vakoilijatar

Emma-Marija Schuul (Schul) Tiltiņa syntyi Latvian Dobelessa vuonna 1896. Hänen vanhempansa olivat nimeltään Juri ja Minna Schul. Emma-Marijalla oli myös vanhempi sisar Selma (s. 1894) ja nuorempi veli Karl (s. 1901). Vuonna 1911 Emma-Marija muutti sisarensa Selman perässä Riikaan ja alkoi työskennellä tarjoilijana. Ensimmäisen maailmansodan melskeissä sisarukset lähtivät Riista ja Emma-Marija päätyi Kiovaan. Siellä hän liittyi kommunistiseen puolueeseen vuonna 1919 siirtyäkseen seuraavana vuonna puna-armeijan tiedustelupalvelun (GRU) vakoilijakoulutukseen.³⁵⁸ Myös veli Karl Schul ja sisko Selma Deutsch värvättiin, ja hekin vakoilivat Neuvostoliiton laskuun.³⁵⁹

Emma-Marija aloitti vakoilijanuransa Neuvostoliiton Prahan suurlähetystössä, jossa toimi salakirjoituksen koodaajana ja konekirjoittajana. Vuonna 1923 hänet siirrettiin Pariisiin tehtävänänsä avustaa siellä toimivaa GRU:n ”etevää ylivakoilijaa” ”Alfred Tiltonia”. Oikealta nimeltään ”Tilton” oli latvialainen Jan Alfreds Tiltinšin (Jan Alfred Tiltin, Alfred Tylytn, s. 1897 Kuurinmaalla). Emma-Marija ja Jan solmivat tuolloin avioliiton. Aviopari palasi Latvian kautta Neuvostoliittoon vuonna 1925. Seuraavana vuonna he työskentelivät yhdessä Saksassa. Vuonna 1927 Jan ja Emma-Marija mukanaan poikansa George siirrettiin New Yorkiin. Täällä hankittiin kanadalainen peitehenkilöllisyys. Kanadalaiselta kommunistilta Cleophas Paquettelta saatiin käyttöön syntymätodistus. Sen avulla Jan hankki itselleen henkilöllisyyspaperit: nyt hän oli nimeltään ”Joseph Paquette”. Lisäksi Kanadan viranomaiset myönsivät passin myös rouva ”Marie Louise Paquettelle” ja George-pojalle.³⁶⁰

Sittemmin nimi ja henkilöllisyys muuttuivat Martiniksi. Kun pariskunta kävi Neuvostoliitossa saamassa ohjeita, sai Emma-Marija siirron Suomeen ja tehtäväkseen

³⁵⁷ Esim. Ryti-Erkinheimo 1998, 233–476 passim.

³⁵⁸ Kotakallio 2010, 24; Volodarsky 2015, 531n.7.

³⁵⁹ Tuokko 2000, 260.

³⁶⁰ Kotakallio 2010, 25; Volodarsky 2015, 531n.7. Ilmausta ”etevä ylivakoilija” käyttäjä Tigerstedt 1943, 185.

johtaa sotilasvakoilurengasta koodinimellä "Irene". Suomessa toiminut vakoilurengas tarvitsi kansainvälisesti kokeneen päällikön. "Mary" ja George "Martin" saapuivat Suomeen maaliskuussa 1933 ja George-poika ryhtyi käymään Helsingin Saksalaista koulua. Suomessa "Mary Louise Martin" esiintyi amerikkalaisen miljonäärin varakkaana leskenä. Oleskelunsa syyksi hän mainitsi terveydenhoidon ja niinpä hän aluksi asuikin Bad Grankulla –nimisessä parantolassa. Pian asuinpaikka alkoi vaihtua tiuhaan ympäri Helsinkiä: Kaivopuisto, Kulosaari ja taas Kaivopuisto. Majapaikan muuttamisen ohella "Mary Martin" matkusteli paljon sekä Suomessa että ulkomailla. Hän pelasi innokkaasti bridgeä, jota myös hänen lukuisat puhelunsa koskivat. Eräässä Yrjönkadun ateljeessa "Irenellä" oli "postikonttorinsa", jossa hän myös tapasi kontaktejaan.³⁶¹

"Irenen" johtama vakoilurengas liittyi laajimpaan Suomessa koskaan paljastuneeseen vakoilutapaukseen, niin sanottuun suureen vakoilujuttuun eli Pentikäisen juttuun. Sen keskiössä oli pääesikunnassa työskennellyt luutnantin arvoinen valokuvaaja Vilho Pentikäinen. Hän oli jo pitkään toiminut venäläisten vakoojana, mutta hän pääsi todella arvokkaiisiin tietoihin käsiksi vasta keväällä 1929, kun sai siirron armeijan yleisesikuntaan. Öisten päivystysvuorojen aikana hän kopioi tuntemattoman määrän äärimmäisen tärkeitä ja salaisia asiakirjoja: muun muassa liikekannallepanosuunnitelmia, muodostelmataulukkoita, keskitys- ja operaatiosuunnitelmia, Suomen ja Viron sotilasjohdon yhteistyöneuvotteluja koskevia asiakirjoja, salaisia väyläkartoja ja miinoitussuunnitelmia. Virkatehtävissä liikkueensa hän valokuvasi rajaseudun puolustuslaitteita. Materiaali toimitettiin Neuvostoliiton suurlähetystöön. Pentikäinen jäi yleisesikunnan asiakirjaholvissa "rysän päältä" kiinni lokakuuisena yönä vuonna 1933. Hänen onnistui kuitenkin paeta yleisesikunnan tiloista, matkata Helsingistä omalla autollaan itärajalle ja loikata Neuvostoliittoon. Pentikäisen paljastumisesta alkoivat tutkimukset, jotka johtivat vakoilurenkaan paljastumiseen. Etsivä keskuspoliisi pidätti loka-marraskuun kuluessa Helsingissä ja Viipurissa kaikkiaan 36 epäiltyä. Seuranneessa oikeudenkäynnissä kaikkiaan 28 miestä ja naista tuomittiin eripituisiin rangaistuksiin.³⁶²

Lokakuun puolivälissä maa alkoi polttaa leskirouva "Martinin" jalkojen alla. Etsivä keskuspoliisi pidätti tutkimustensa tuloksena "Irenen" lähimmän apulaisen. Kolme päivää myöhemmin "Irenestä" saadut tuntomerkit yhdistettiin "Mary Martiniin" ja Etsivä keskuspoliisi pidätti vakoilijattaren. George-poika jäi palvelijoiden hoitoon, eikä hänen myöhemmistä vaiheistaan ole tietoa.³⁶³

Kuulusteluissa "Mary Louise Martin" ei osoittautunut mitenkään avuliaaksi. Vähitellen Etsivä keskuspoliisi sai Virosta ja Latviasta tietoja siitä, kuka hän itse asiassa oli. Hänet tunnistettiin Emma-Marija Schuliksi. Hänet yhdistettiin nyt moneen neu-

³⁶¹ Kotakallio 2010, 26, 28; Seppinen 2006, 87.

³⁶² Salomaa 2006; Kotakallio 2014, 205; Volodarsky 2015, 52. Pentikäisen elämäkerrasta, ks. myös Backman 2017.

³⁶³ Seppinen 2006, 87; Kotakallio 2010, 28.

Kuva 26. Mary Louise Martin eli Emma Marija Schuul. Yksi 1930-luvun huippuvakoojista. Hän oli suhteellisen vaatimattomasti koulutettu, mutta lahjakas, mitä muuntautumiskykyyn ja vakoiluun tulee. Hänen avullaan paljastettiin ns. Trusti eli neuvostovakoilun soluttautuminen Euroopassa. Kuva: Juho Kotakallion kokoelma.

vostovakoilijaan, myös Jan-mieheensä. Emma-Marijan kytkökset Neuvostoliiton kansainväliseen vakoojaverkostoon tulivat niin ikään päivänvaloon. Samoihin aikoihin, kun Emma-Marija pidätettiin Suomessa, pidätettiin myös veli Karl Schul Latvian Daugavpilsissä ja sisko Selma Deutsch Tallinnassa.³⁶⁴

Emma-Marija Schul tuomittiin Suomessa kahdeksan vuoden kuritushuonetuomioon, jonka myös korkein oikeus piti voimassa. Lisäksi Ranskan valtio tuomitsi hänelle vakoilusta viiden vuoden vankilarangaistuksen. Emma-Marija kärsi tuomiotaan Suomen ainoassa naisvankilassa, Hämeenlinnan lääninvankilassa. Täällä hän oppi myös suhteellisen hyvin suomea. Vankilassa ollessaan hän opetti venäjää ja muita osaamiaan kieliä toisille vangeille. Emma-Marija anoi armahdusta tuomiolleen. Hänen Neuvostoliitossa asunut sukulaisensa lähetti anomuksen Neuvostoliiton ulkoasiainkomissariaatille, joka otti yhteyttä Suomen Moskovan lähetystöön. Jatkosodan alkaminen kuitenkin jähdytti Neuvostoliiton tukeman armonanomusprosessin. Elokuussa 1942 Emma-Marija oli kärsinyt tuomionsa loppuun. Häntä pidettiin kuitenkin edelleen Hämeenlinnassa turvasäilössä ja kuulusteltiin. Häntä kävi tapaamassa muun muassa Etsivän keskuspoliisin entinen päällikkö Esko Rieki. Matkasta laatimassaan muistiossa hän kuvailee Emma-Marija Schulia vankilavuosista huolimatta henkisesti ja fyysisesti murtumattomaksi ja huippukuntoiseksi sekä yhä vakaumukselliseksi kommunistiksi. Marraskuussa 1942 Emma-Marija Schul luovutettiin saksalaisten turvallisuusviran-

³⁶⁴ Kotakallio 2010, 28. Kotakallio 2014, 207–208; Tigerstedt 1943, 167, 179, 184–194.

omaisten (Gestapo) haltuun ja lähetettiin Tallinnaan. Sieltä hän päätyi keskitysleirille, jossa menetti henkensä.³⁶⁵

Emma-Marijan puoliso Jan työskenteli 1930-luvun alussa puna-armeijassa. Sen jälkeen hänet lähetettiin Espanjan sisällissotaan Neuvostoliiton sotilasneuvonantajana. Vuonna 1936 hänet palkittiin Lenin kunniamerkillä, Neuvostoliiton korkeimmalla kunniaosituksella. Kun Jan palasi Neuvostoliittoon, olivat käynnissä Stalinin suuren terrorin vuodet. Jan joutui epäsuosioon ja vuonna 1940 hänet tuomittiin 15 vuodeksi pakkotyöhön. Hän kuoli vankileirillä joulukuussa 1942.³⁶⁶

³⁶⁵ Kotakallio 2010, 28–30. Kotakallio 2014, 208; Sana 2003, 259–264.

³⁶⁶ Volodarsky 2015, 351n.8.

Toisen maailmansodan aika

Ilga – latvialainen laiva Laatokalla³⁶⁷

Neuvostoliitto miehitti Baltian maat kesällä 1940. Juhannuksen tienoilla vuonna 1941 Saksan itään hyökkäävä armeija lähestyi jo kovaa vauhtia Riikaa. Pääkaupungista kotoisin ollut Ilga-laiva sai komennuksen lähteä kipsilastissa kohti Saarenmaata. Ilga oli pieni kauppa-alus, jonka miehistönä oli kapteeni ja kolmetoista merimiestä, kaikki kotoisin Riiasta. Juuri kun laiva oli lähdössä, tuli bolshevikkihallinnolta käsky purkaa kipsilasti ja ottaa uusi lasti. Sitä jouduttiin odottamaan useita päiviä. Lastauspaikka oli aivan Riian lentokentän lähettävillä. Lähestyvät saksalaiset pommittivat lentokenttää usean päivän ajan ja venäläinen ilmatorjunta vastasi haasteeseen. Ilgan miehistö ei saanut taistelulta rauhaa yöllä eikä päivällä.

Vihdoin lasti saapui. Laivaan lastattiin muun muassa kemikaaleja ja pellavaa. Lisäksi laivaan tuli vahvasti aseistettuja venäläisiä merisotilaita ja komendantti, joka otti laivan päällikkyuden. Kun laiva irtosi laiturista, määränpää oli Ilgan miehistölle tuntematon. Aluksen matka suuntautui Pärnuun ja sitten Muhunsalmen kautta Saarenmaan pohjoiskärkeen. Täällä kohdattiin sotamaalattu venäläinen risteilijä *Kirov*. Komendantti yritti saada sotalaivalta rahtialukselle edes jonkinlaista konekivääriä turvaksi saksalaisten lentokoneita vastaan, mutta tuloksetta. Matka jatkui Tallinnaan.

Tallinnassa Ilgaan lastattiin sähkötarvikkeita ja aluksen keula suunnattiin kohti Leningradia. Kaupungissa valmistauduttiin jo saksalaisten hyökkäykseen: kadut olivat täynnä marssivia sotajoukkoja, ilmahyökkäyksiä pelättiin ja elintarvikehuolto toimi miten sattui. Ilga pistäytyi lyhyellä reissulla Laukaanlahdelle ja palasi takaisin Leningradiin. Nyt rahtialukseen nousi yli 200 hyvin varustettua venäläistä matruusia ja Ilgan varsinainen sotaseikkailu alkoi.

Laiva purjehti ylös Nevaa Pähkinälinnaan ja jatkoi Laatokalle noin neljäkymmenen laivan saattueessa. Matka kävi Konevitsan kautta Mantsinsaareen, jonne heinäkuun puolivälissä useasta laivasta laskettiin noin kaksi pataljoonaa valiojoukkoja. Parin päivää myöhemmin joukkoja palattiin hakemaan pois. Valiojoukoista ei ollut kovin

³⁶⁷ Luku perustuu teokseen Tuomikoski 2013, 54–59, paitsi niiltä osin, jolloin on viitattu johonkin muuhun lähteeseen.

paljon jäljellä: Neuvostojoukkojen tappiot olivat olleet raskaat. Hengissä säilyneet vietiin Valamoon ja haavoittuneet Kilpolansaareen.

Suomalaiset joukot olivat heinäkuun loppupuolelle tultaessa edenneet Laatokan pohjoiskärjen ympäri ja etenivät itärantaa kaakkoon. Neuvostojoukot yrittivät Mantsinsaarta ja Lunkulansaarta hyväksi käyttäen iskeä suomalaisten joukkojen selustaan. Venäläiset joukot laskettiin maihin heinäkuun 24. päivän vastaisena yönä Lunkulansaareen ja ani varhain 26. päivänä Mantsiin. Saarilla käytiin ankaria motitus- ja tuhoamistaisteluita. Heinäkuun 27. päivän iltana taistelu oli ohi ja saaret suomalaisten hallussa.³⁶⁸ Venäläisten tappiot olivat 480 kaatunutta ja 68 vangittua. Suomalaisia kaatui 21 miestä. Jälkeenpäin venäläisten hyökkäykseen osallistuneen pataljoonan komentaja, everstiluutnantti Petrov, tuomittiin pelkuruudesta. Hän oli paennut takaisin laivaan ja jättänyt miehensä taistelemaan oman onnensa nojaan. Petrov teloitettiin Valamossa.³⁶⁹

Ilga suuntasi takaisin Leningradiin, jossa täydennettiin laivan muona- ja varusvarasto. Pähkinälinnasta noudettiin uusia joukkoja, jotka laivattiin Käkisalmeen. Sieltä Ilga lähti evakuoimaan perääntyviä venäläisjoukkoja Rautalahdesta — jota myös Hautalahdeksi alettiin kutsua. Tähän ”Laatokan Dunkerquen” evakuointiin osallistui koko venäläinen Laatokan-laivasto. Ilga sai tehtäväkseen kuljettaa haavoittuneita pois paikalta, Valamoon. Sitä varten laivassa oli myös lääkäreitä ja hoitohenkilökuntaa. Ilgaan lastattiin kolmattasataa haavoittunutta.

Valamosta palattiin takaisin Rautalahteen. Suomalainen tykistö ulottui jo moukaroimaan evakuointirantaa ja sinne pyrkiviä laivoja. Tykkitulen alla haavoittuneiden lastaus kesti neljä tuntia: useat haavoittuneet haavoittuivat uudelleen ja toiset kuolivat uusista osumista. Ranta oli täynnä kauhusta valjuja ja vapisevia sotilaita. ”Rannalle sortui mies miehen viereen, hevosia kuoli lukemattomia, kuormastot muuttuivat palaviksi romukasoiksi, tankit paloivat suurella liekillä”. Kolmas matka Rautalahteen oli vielä pahempi, sillä suomalaiset olivat jo aivan liki rantaa ja ampuivat tykistöllä kaaritultraantamäkien taakse vesirajaan. Ilga sai useita osumia ja lastiruumassa työskennellyt nainen kuoli kranaatinsirpaleesta. Kaiken kaikkiaan Ilga pääsi kuitenkin vähällä, arvioivat laivan latvialaiset merimiehet.

Elokuun puolivälin ”Rautalahden vesiperämotissa” suomalaiset joukot ahdistivat venäläiset perääntymään Laatokan länsirantaan, hieman Sortavalasta etelään sijaitsevaan Rautalahteen ja pakenemaan vesitse Laatokkaan pitkin. Venäläiset joukot tekivät sitkeää vastarintaa ja saavuttivat eräänlaisen torjuntavoiton, sillä pääosa joukoista ja kalustosta pystyttiin kuljettamaan turvaan. Venäläiset evakuoivat Valamon kautta yli 10 000 miestä ja 3 000 haavoittunutta, vajaan 2 000 hevosta, 115 kenttätykkiä ja kranaatinheitintä, yli 150 autoa ja traktoria sekä 150 konekivääriä. Venäläisten tappiot olivat kaatuneina ja vankeina noin 3 800 miestä. Lisäksi suomalaiset saivat mittavan sota-

³⁶⁸ Nurmio, Kallioniemi & Juutilainen 1988, 273–276.

³⁶⁹ Suomen Sotahistoriallinen Seura ry 2018.

SA-Kuva

Kuva 27. Kuvassa latvialainen ILGA-rahtilaiva, joka karkasi Laatokan etelärannalta venäläisiltä ja purjeh-ti Lunkulansaarelle antautuakseen suomalaisille. Laiva laski ankkurinsa Kuratsaaren patterin edustalle 22.9.1941 noin kello 6. Haapakosken kuvissa laiva on täysissä varusteissa, valkoinen lippu ja Latvian lippu perässä. Tässä kuvassa mastossa vain kuusen karahka, mitähän se tarkoittaa. Kuva: A. Haapakoski. SA-kuva. Alkuperäinen kuvateksti.

saaliin: 40 kenttätykkiä, 8 panssarivaunua, noin 350 autoa ja traktoria, 1 500 elävää tai kuollutta hevosta, 200 lehmää ja 100 lammasta.³⁷⁰

Sodan puhjettu kesällä 1941, Latviassa oli takavarikoitu radiovastaanottimet. Jos-tain syystä sellainen oli jäänyt Ilgalle, joten miehistö oli selvillä sodan yleisestä kulus-ta. Laivalla oli kehitelty pakosuunnitelmia jo Laukaanlahdella käydessä, sillä laiva oli latvialainen, miehistö oli latvialainen ja sen mieli oli latvialainen. Pakoon tulikin so-piva tilaisuus Laatokalla sen jälkeen, kun alus oli lähtenyt puna-armeijalle kuuluvasta Osinovetsin satamasta lastinaan ammuksia ja ruokaa. Syvärin suun asemesta Ilga otti kurssin samalla suunnalla olevaa, suomalaisten hallussa pitämää rantaa kohden. Laivan kuusihenkinen venäläinen 'varusväki' riisuttiin aseista ja suljettiin eristettyyn hyttiin. Laiva oli latvialaisten hallussa. Nopeus nostettiin maksimiin. Päätettiin, että "Ryssänmaalle" ei missään tapauksessa palata. Mieluummin ammuslastissa oleva alus vaikka räjäytetään.

³⁷⁰ Nurmio, Juutilainen & Kallioniemi 1989, 37; Rautala 2002, 71–80

Miehistö teki lakanasta suuren, antautumista kuvaavan valkoisen lipun laivan keskimastoon. Kansainvälisten merkinantolippujen joukosta etsittiin sinivalkoinen, x-kirjainta esittävä lippu, joka nostettiin mastoon markkeeraamaan Suomen lippua. Alhaalla konehuoneessa ommeltiin pyyheliinoista ja erään toisen lipun punaisista osista kokoon Latvian lippu, joka myös vedettiin mastoon.

Aluksen lähestyessä aamuhämyssä Mantsinsaarta huomasi suomalainen rannikkovartiosto sen kuitenkin nopeasti ja rannalla olevat tykit käännettiin Ilgaan kohti. Aluksesta laskettiin vesille vene, jossa oli kolme latvialaista: he osasivat puhua viroa, saksaa ja englantia, joista jollakin kielellä latvialaisten asian toivottiin tulevan ymmärretyksi. Rannalla tavattiin suomalainen, saksaa puhuva aliupseeri, joka ymmärsi mistä oli kysymys. Latvialaiset riemuitsivat omasta, mutta myös Latvian vapauden puolesta. Radion välityksellä oli saatu tietää saksalaisten ajaneen venäläiset maasta pois.

Suomalaiset olivat varsin kiinnostuneita Ilgan lastista, sillä se sisälsi ammuksia, ruokaa ja myös aseita. Vahingoniloiset latvialaiset selittivät lastanneensa laivansa ääriään myöten pakomatkaa varten. Latvialaisten kunniaksi järjestettiin illanvietto. Kotiinpääsyä odotellessaan jotkut heistä tekivät suomalaisille työtä. Ja myöhemmin syksyllä koitti viimein kotimatka takaisin Latviaan.

Suomen Laatokan laivaston päätehtäväksi muodostui väyläpalvelu ja huoltokuljetukset, joihin Ilga eli uudelta nimeltään Aunus oli varsin tarpeellinen lisä. Sotatoimien päättyessä vuonna 1944 Aunus oli liian suuri siirrettäväksi maitse Laatokalta uuden rajan taakse ja se jätettiin järvelle liitettäväksi Neuvostoliiton uuteen laivastoon.³⁷¹

Latvialaiset sotavangit Suomessa

Neuvostoliitto miehittänyt Latvian kesällä 1940 komennettiin latvialaisia miehiä puna-armeijaan. Suomessa Neuvostoliitolla oli talvisodan rauhansopimuksen mukaisesti tukikohta Hangossa. Sinne komennettiin myös latvialaisia puna-armeijan sotilaita. Suomen armeijalle kesällä 1941 alkanut jatkosota oli alkuvaiheessaan pääasiassa hyökkäyssotaa ja sen kuluessa saatiin paljon vankeja. Suomalaiset eivät olleet varautuneet siihen, että sotavangittujen puna-armeijalaisten joukossa on myös baltteja. Virolaisille ja latvialaisille sotavangeille annettiin syyskuussa 1941 erikoisasema sotavankien joukossa. Tämän perusteella heidät koottiin omalle leirilleen, jossa olot olivat normaalia paremmat. Lokakuussa 1941 annettiin määräys, jonka mukaan vallatuilla alueilla ja vankien joukossa sovellettuun vähemmistökansallisuusjaotteluun lisättiin erilliset kansallisuudet (kohta E), joihin kuuluivat muun muassa baltit.³⁷²

³⁷¹ Väliaho 1997, 198–200.

³⁷² Kallatsa 2009, 26, 39; Suolahti 2017, 42–43, 92, 98, 108.

Saksalaiset joukot olivat rintamavastuussa Pohjois-Suomessa. Siellä he käyttivät työvoimana sotavankeja, joita kesästä 1942 alkaen tuotiin Pohjois-Suomeen jopa Saksan Manner-Euroopassa miehittämiltä alueilta. Suomalaiset halusivat vaihtaa Neuvostoliiton armeijan riveistä vangiksi saamiaan baltteja, saksalaisia, ukrainalaisia ja valkovenäläisiä saksalaisten vangiksi saamiin suomenheimosiin sotavankeihin.³⁷³

Marraskuussa 1941 suomaalaisilla oli 41 latvialaista sotavankia, jotka oli pääosin vangittu Hangon neuvostotukikohdan valtauksessa. Suomalaiset halusivat siirtää baltit pois maasta, sillä sotavankileirillä oli ahdasta ja vangeista aiheutui kuluja. Suomalaiset uskoivat saksalaisten vapauttavan vangit siviilityövoimaksi. Talvella 1942 Suomen elintarviketilanne oli erittäin heikko ja kuolleisuus vankileireillä siksi suuri. Lisäksi olosuhteiden arveltiin etelämpänä Manner-Euroopassa olevan paremmat kuin Suomessa. Suomalaiset mielsivät Saksan tässä vaiheessa voimaksi, joka oli vapauttanut Baltian neuvostokurimuksesta, ei uudeksi miehittäjäksi. Vankien luovuttamiselle saksalaisten huostaan oli suomalaisten mielestä selvät perusteet.³⁷⁴

Itä-Karjalan hallintoalueelle perustettiin kesäkuussa 1942 erillinen leiri puolalaisia, latvialaisia, saksalaisia ja muita läntisiä kansallisuuksia varten.³⁷⁵ Suomalaiset luovuttivat vuonna 1942 neljässä erässä saksalaisille 80 latvialaista sotavankia ja vuonna 1943 vielä kolme latvialaista lisää. Ei ole tiedossa, miten latvialaiset itse suhtautuivat siihen, että heidän luovutettiin saksalaisille.³⁷⁶ Saksalaiset eivät välttämättä vapauttaneet vankeja siviilitöihin.

Elias Kopelowsky – yksi ”niistä kahdeksasta”

Liikemies Elias Kopelowskyllä (s. 1882 Latvian Ilgenissä) oli liiketoimintaa Suomessa jo 1930-luvulla. Hän toimi puutavaraliikemiehenä ja myi Isoon-Britanniaan muun muassa kaivospuita. Kopelowskyllä oli kauppoja esimerkiksi Enso-Gutzeitin ja Kianta Oy:n kanssa. Kopelowsky asui Tallinnassa vuoteen 1940 saakka. Hän saapui Helsinkiin heinäkuun lopulla 1940. Kopelowsky sai lyhyen oleskeluluvan Suomeen ja asui ensin hotelli Fenniassa ja sitten hotelli Tornissa, jossa asui myös saksalaisia sotilaita. Juutalaisen Kopelowsky asuminen samassa hotellissa ihmetytti saksalaisia.

Suomen valtiollinen poliisi kiinnostui Kopelowskysta. Poliisin mukaan mies oli kommunisti ja vakooja. Valpo leimasi Kopelowskyn yleisesti ei toivottavaksi henkilöksi. Valpon mukaan Kopelowsky ei ollut esittänyt riittävää selvitystä siitä, miksi hän oleskeli

³⁷³ Kallatsa 2009, 33–34.

³⁷⁴ Kallatsa 2009, 44, 58, 69.

³⁷⁵ Suolahti 2017, 99–100.

³⁷⁶ Kallatsa 2009, 64, 233, 240, 64; Suolahti 2017, 115–116.

Suomessa. Mitään tarkempia perusteluita tai todisteita Valpo ei antanut.³⁷⁷ Kopelowsky itse perusteli tuloaan Tallinnasta Suomeen sillä, että hän oli paennut venäläisiä. Hän sanoi myös, että olisi yhtä lailla paennut saksalaisia. Kopelowskyn suomalaiset liike-tuttavat luonnehtivat häntä rehelliseksi ja luotettavaksi.³⁷⁸

Kopelowsky pidätettiin ja lähetettiin marraskuun alussa 1942 S/S Hohenhörn-laivalla Tallinnaan yhdessä seitsemän muun Suomesta karkotetun juutalaispakolaisen kanssa. Tallinnasta Kopelowskyn matka todennäköisesti jatkui Auschwitziin keskitys- ja tuhoamisleirille.³⁷⁹ Luovutuksen hoitaneet Valpon päällikkö Arno Anthoni ja hänen esimiehensä, sisäministeri Toivo Horelli olivat saksalaismielisiä.³⁸⁰ Juutalainen seurakunta yritti Abraham Stillerin johdolla puuttua asiaan, mutta sisäministeri Toivo Horelli vakuutti pääministeri Mauno Pekkalle, että kyseessä on vakoilija. Pääministeri Pekkala tunsikin henkilökohtaisesti Kopelowskyn.³⁸¹

Sodan jälkeen Kopelowskyn Israelissa asuvat omaiset ryhtyivät selvittämään hänen kohtalonsa oikeusteitse. Pidätyksensä jälkeen uskotut miehet olivat Kopelowskyn toivomuksesta ottaneet hänen omaisuutensa valvontaan. Kyseiset miehet olivat varatuomarit Jonas Jacobson ja Niilo Lahtinen. Sodan jälkeen pidetyssä oikeudenkäynnissä omaiset vaativat Kopelowskyn omaisuutta palautettavaksi heille. Oikeudenkäynnissä kuultavina olleet puutavara-asioitsija Lars Roening ja asianajaja C. J. Ehrnrooth vakuuttivat, ettei Kopelowsky ollut vakoilija tai muuten epäluotettava henkilö. Ymmärrettävästi Kopelowsky ei suhtautunut kovin positiivisesti saksalaisiin, sillä Latvian natsimiehityksen aikana hänet sukulaisensa tapettiin. Menettelystään Arno Anthoni sai varoituksen.³⁸²

³⁷⁷ Torvinen 1984, 197.

³⁷⁸ Suominen 1979, 148.

³⁷⁹ Torvinen 1984, 200.

³⁸⁰ Suominen 1979, 227–288; Rautkallio 1985, 106–135; Torvinen 1989, 137–149; Anthoni II, kotelo 272, Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto.

³⁸¹ Anthoni II, kotelo 272, Anthoni II, kotelo 272, Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto.

³⁸² Suominen 1979, 262–288; Anthoni II, kotelo 272, Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto.

Liikkeenharjoittajia ja yrittäjiä

Weikaimit – ryysyistä rikkauteen

Läkki- eli peltiseppä (myös pläkkiseppä) Jakob Weikaim muutti nykyisestä Latvian Daugavpilsistä Haminaan vuonna 1799 ja sieltä edelleen Viipuriin vuonna 1815. Weikaim oli juutalainen ja piti uskostaan kiinni toisin kuin monet Viipurissa oleskelleet käännynnäiset. Periaatteessa hän ei voimassa olleen lainsäädännön mukaan olisi saanut asua Suomessa. Käytäntö oli tuolloin kuitenkin usein toinen kuin lainsäädäntö.³⁸³

Vuonna 1820 Jakob asui perhekuntineen Viipurissa, sen Pietarin esikaupungissa, sorvarimestari Johan Tammelinin omistamassa talossa. Viisi vuotta myöhemmin hän asui jo omassa kiinteistössä, yhä samassa esikaupungissa. Ajan tavan mukaan perhekunta oli nykyaikaista ydinperhettä laajempi. 1820-luvulla siihen kuuluivat Jakob ja hänen järjestyksessä toinen vaimonsa Geli ja heidän lapsiaan sekä Jakobin vanhin tytär ja tämän aviomies Salomon Hausejewitz lapsineen. Talouteen kuului lisäksi piika ja oppipoika. Vuonna 1840 Jakobin poika Moses otti haltuunsa perheen liikkeen. Jakob kuoli hieman yli 70-vuotiaana vuosien 1845–1850 välimaissa. Jakobin pojista Haim kääntyi kristityksi ja suomensi sukunimensä Veikkaseksi. Hänestä tuli 1860-luvulla Viipurin kaupunginvanhimprien jäsen. Jakobin pojanpojasta Konrad Veikkasesta tuli puolestaan Viipurin kaupunginvaltuutettu.³⁸⁴

Läkkiseppä Jakob Weikaim vaurastui suhteellisen nopeasti. Tavallisen läkkiseppäntyön ohella hän muun muassa huolehti pitkään Viipurin katuvalaistuksesta, puhtaanaapidosta ja kaduista. Saamaansa vaurautta hän sijoitti hankkimalla kiinteistöjä Viipurin kaupungin Pietarin esikaupungista ja vuokraamalla niitä. Vuonna 1830 hän omisti oman kotinsa lisäksi kaksi muuta vuokralla ollutta kiinteistöä.

Vaikka Weikaim oli viipurilaisen käsityöläistön arvostettu jäsen, sai hän silloin tällöin tuta juutalaisuutensa. Vaikkapa riita-asioissa asia otettiin esiin, jos riitapukari katsoi siitä olevan itselleen hyödytyä. Kun Weikaimin oppipoika Lars Nokelainen oli suorittanut oppivuotensa ja halusi saada kisällikirjan sekä luvan ammatinharjoitukseen, ei Viipurin maistraatti suostunut sitä hänelle antamaan. Tässä yhteydessä pohdittiin ja selviteltiin sitä, oliko Weikaim juutalaisena lainkaan mestari ja siten oikeutettu pitä-

³⁸³ Einonen 2015, 205; Harviainen 2001, 293.

³⁸⁴ Einonen 2015,

mään oppipoikia tai antamaan kisällikirjoja. Voimassa olleen Ruotsin vallan aikaisen lainsäädännön mukaan voitiin tulkita, että juutalaisena Weikaim ei ollut mestari ja hänen oikeutensa ottaa oppipoikia, erityisesti suomalaisia sellaisia, oli kyseenalainen. Toisaalta Vanhaan Suomeen kuuluneessa Viipurissa oli venäläisajalla kehittynyt omia käytäntöjään. Tässä ristiriidassa ei lain tulkinta ollut enää lainkaan selvä. Vaikka asia saattoi lain kannalta olla pulmallinen, niin jokapäiväinen elämä eteni niin, että Weikaimilla oli jatkossakin taloudessaan oppipoikia. Ajan myötä myös Nokelainen sai luvan ammatinharjoittamiseen Viipurissa.³⁸⁵

Juutalaisuuden esiin vetäminen ja sen käyttäminen Weikaimia vastaan liittyi ajan elinkeinonharjoittamiseen. Kaupunkielinkeinojen harjoittaminen oli vielä tuolloin tarkkaan säädeltyä, erioikeudenalaista toimintaa. Uudet ulkomaiset ja juutalaistaustaiset elinkeinonharjoittajat saatettiin kokea uhaksi omalle elinkeinolle. Tällöin kernaasti tartuttiin kaikkiin mahdollisiin keinoihin kilpailijan kampittamiseksi. Juutalaisuuteen ja sitä koskevaan erityislainsäädäntöön vetomainen oli yksi keino. Yleisemmällä tasolla näyttää kuitenkin siltä, että tuon ajan Viipurissa käsityöläistä punnittiin kunniallisen elämän sekä hyvän ja pätevän ammatinharjoittamisen punnuksin. Menestyminen näillä saroilla ohitti uskonnollisen ja etnisen erilaisuuden.³⁸⁶

Henrik Bitte – juoksupojasta johtajaksi³⁸⁷

Henrik (Heinrich) Bitte (1881–1965) oli syntyisin Liivinmaalta Laudonan pitäjältä. Hän tuli Suomeen Anjalan kartanoon palvelijaksi. Nuori mies oli kuitenkin kiinnostunut ravintola-alasta. Hän jätti kartanon ja siirtyi töihin Kotkassa sijainneeseen hotelli Svensksundiin, jonka omisti niin ikään latvialainen ravintoloitsija Ofert. Melko pian ravintola kuitenkin tuhoutui tulipalossa ja Ofert teki konkurssin. Bitte lähti Helsinkiin ja asettui leipuri Andrejevin palvelukseen Hotelli Kalevaan. Sieltä hän sittemmin siirtyi Vaasaan hotelli Ernstiin.

Nuori mies halusi maailmalle. Bitte lähti Saksan Dresdenissä sijainneeseen Hotel Residenceen. Siellä oppi saksaa ja myös lisää ravintola-alasta. Palattuaan Saksasta Bitte työskenteli kotvan Viipurissa, hotelli Antreassa ja muutti uudelleen Helsinkiin työskennelläkseen latvialaisen John Osolinin omistamassa Hotelli Kleinehissa. Tuolloin jo perinteikäs Kleineh oli perustettu vuonna 1852 Pohjois-Esplanadin ja Katariinankadun kulmaan. Bitte itse on todennut, että nuorena miehenä hän halusi oppi alasta mahdollisimman paljon. Tiheä työpaikkojen vaihto antoi mahdollisuuden tähän itseopiskeluun.

³⁸⁵ Einonen 2015.

³⁸⁶ Einonen 2015.

³⁸⁷ Kirjoitus perustuu seuraaviin lähteisiin: Kleinehs Hotell (1929); Lampén 1935; Henrik (Heinrich) Bitte 1881–1965.

Vuonna 1912 Bitte päätti, että oli aika perustaa oma yritys. Hän otti suuren lainan ja osti Hotelli Lahden, joka oli aloittanut toimintansa Lahden kauppalassa vuonna 1899. Ensimmäisen maailmasodan myötä liiketoiminta kasvoi. Lahti sijaitsi rautateiden risteyksessä, joten matkustajamäärät nousivat. Asiakkaita riitti niin paljon, ettei hotellin kapasiteetti riittänyt. Vuoteen 1917 mennessä Bitte oli maksanut velkansa. Hän myi yrityksensä Lahdessa ja osti biib ikään latvialaiselta John Osolinilta Hotelli Kleinehin Helsingistä vuonna 1918. Vapaussodan päättymisen vuoksi Kleinehissa järjestettiin päivälliset toukokuun puolivälissä 1918. Itse kenraali Mannerheim oli tilaisuuden kunniavieras. Hän myös asui joitakin kuukausia hotellissa. Akseli Gallen-Kallela maalasi hotellissa muotokuvan siviilipukuisesta Mannerheimista.

Hotelli Kleinehin keittiötä pidettiin ensiluokkaisena. Bitte uudisti hotelleja rakennuttamalla muun muassa lisää hotellihuoneita ja laajentamalla ruokasalia. Vuonna 1935 Bitte möi hotellinsa kiinteistön Helsingin kaupungille. Kauppahinta oli 4,33 miljoonaa markkaa ja lisäksi kaupunki otti vastatakseen hotellin kiinnelainasta. Kaupan yhteydessä kaupunki myi Bittelle tontin Töölönkadulta.

Bitten sisar Otilie (Adele) tuli Liivinmaalta Helsinkiin töihin kokiksi ja kylmäköksi. Hän työskenteli veljensä ravintoloissa.

Bitte rakennutti Pengerkatu 33b:n (nykyisin Kinaporinkatu 3) seitsenkerroksisen asuintalon. Bitten mielestä talonomistajana olo oli vähän samanlaista kuin ravintoloitsijakin: Aina pitää huolehtia kaikesta! Bitte oli Suomessa ainoa latvialaissyntyinen miljonääri. Hänen testamentillaan perustettiin Henrik Bitten rahasto, josta jaetaan stipendejä hotelli- ja ravintola-alan opiskelijoille.

Irene Jaari – äiti ja liikenainen

Irene Jaarin elämäntyö liittyi kiinteästi hänen miehensä Ruben Jaarin (vuoteen 1936 Jankeloff) liikemiehen uraan. Yhdessä ideakas ja nopeasti toteuttava, energinen ja puhelias Ruben ja viehättävä, ujolta vaikuttava, älykäs, tarkka ja varovainen Irene muodostivat tehokkaan liike-elämän työparin. Peruskoulutukseltaan Ruben oli sähköinsinööri. Valmistumisensa aikaan vuonna 1928 nuorelle sähköinsinöörille ei kuitenkaan ollut töitä, ja niinpä hän ryhtyi liikemieheksi. Ruben perusti vienti- ja tuontiliikkeen ja lisäksi vuonna 1930 veljensä Fajon kanssa vaateteollisuusyrityksen, Kappatehdas (kappa = päällystakki) Oy Mallion. Kolme vuotta myöhemmin avattiin Kaisaniemeen vähittäismyyntiliike Kappa-Keskus. Liikkeen uutuus oli asiakkaille tarjottu vähittäismaksuhaldollisuus. Vuonna 1935 perustettiin nuorisovaatetehdas Oy Teo, josta kehittyi kolmen eri tehtaan ryväs nimeltään Oy Pukeva. Myyntiä suunnattiin Helsingin lisäksi myös maaseudulle. Sodan jälkeen kehiteltiin uusia tuotteita, muun muassa ”Plastic-sadetakit” ja valikoimaa laajennettiin kapoista leninkeihin, miesten vaatteisiin, lasten puvustoon, naisten laukkuihin, naisten ja lasten kenkiin. Viisikymmenluvun lopulla Ruben Jaarin

liikkeestä oli kasvanut tavaratalo. Vuonna 1969 liike nimettiin Pukevaksi, kun Ruben Jaarin liikeyritykset fuusioituivat yhdeksi yritykseksi. Samana vuonna hän sai kauppaneuvoksen arvon. Pukeva jatkoi laajenemistaan: uusia myymälöitä avattiin ja myös yritysostoja tehtiin. Ruben Jaaria on kuvailtu "moderniksi patruunaksi". Syksyllä 1991 kauppaneuvos Jaari kuoli. Paria kuukautta myöhemmin kuoli auto-onnettomuudessa hänen poikansa Ray, joka oli tuolloin Pukevan toimitusjohtaja. Elokuun lopussa 1993 Pukeva ajautui konkurssiin.³⁸⁸ Muiden koettelemusten ohella syynä oli Suomea ja erityisesti tekstiiliteollisuuden alaa koetellut ankara lama-aika.

Rena Irene Friedländer syntyi vuonna 1916 tekstiiliteollisuutta harjoittaneeseen, varakkaaseen riikalaiseen juutalaisperheeseen. Perheen äidillä oli oma uransa liikenaisena, joten perheessä oli todennäköisesti lastenhoitaja. Irene eli normaalia yläluokan tytön elämää Riassa ja pääsi ylioppilaaksi saksalaisesta koulusta. Hän kävi lukioita 1930-luvulla, joten hänen on tarvinnut osata ainakin auttavasti latviaa ja todennäköisesti myös venäjää. Perheen kotikielenä oli saksa.³⁸⁹

1930-luvulla hän tapasi Jürmalan hiekkarannalla suomalaisen liikemiehen Ruben Jaarin, joka oli tutustumassa tekstiilitehtaisiin. Pari avioitui syyskuun alussa 1939 samana päivänä, kuin toinen maailmansota syttyi Saksan hyökätessä Puolaan. Saman tien pari muutti Suomeen. Irene oppi ruotsin todella nopeasti. Suomen kieli oli paljon kimurantimpi ongelma, ja sitä hän oppi puhumaan vain välttävästi.³⁹⁰

Sota-aika oli perheelle raskasta. Amerikkaan suuntautuneeksi suunnitellun häämatkan sijaan Ruben Jaari astui rannikkotyöstön palvelukseen. Irene toimi vapaaehtoisena kotirintamalla. Irenen Latviaan jäänyt perhe tuhottiin lähes kokonaan holo-kaustissa: vain yksi veli selvisi hengissä. Vaikka Jaareista ja heidän liikeyrityksestään tehtiin aikanaan paljon haastatteluja ja artikkeleita, ei niissä puhuttu lainkaan Irenen perheen karusta kohtalosta.³⁹¹

Kuva 28. Äiti ja liikenainen Irene Jaari. Kuva: Ralph Jaarin kokoelma.

³⁸⁸ Carlson 1993; Ekholm 2013, 117–119.

³⁸⁹ Haastattelu: Ralph Jaari 7.1.2016.

³⁹⁰ Haastattelu: Ralph Jaari 7.1.2016.

³⁹¹ Ekholm 2013, 118–119; Carlson 1993, 41.

Sota-ajan valopilkkuihin kuului lasten syntymä. Perheen vanhin lapsi tytär Rea syntyi vuonna 1940. Häntä seurasivat pojat Ray (1943) ja Ralph (1949). Lasten vartuttua Irene halusi takaisin työelämään ja meni töihin perheen yritykseen Kappakeskukseen. Irenellä oli merkittävät ansionsa Kappakeskus-Pukevan kehittämisessä, sillä hänellä oli muotisilmää. Liikenaisena hän oli melko vaativa tavarantoimittajiaan ja työntekijöitään kohtaan.³⁹²

Pukevan konkurssin jälkeen Irene keskittyi enemmän harrastuksiinsa, perheeseensä ja ystäviinsä. Irene Jaari kuoli vuonna 1996.³⁹³

³⁹² Haastattelu: Ralph Jaari 7.1.2016.

³⁹³ Haastattelu: Ralph Jaari 7.1.2016.

Sukuja ja perheitä

Latvialaistaustaiset juutalaiset suvut

Kun Suomen suuriruhtinaskunta syntyi, jäi Ruotsin vallan aikainen lainsäädäntö Suomessa yhä voimaan. Sen mukaan juutalaisilta – eli mooseksenuskoisilta – oli oleskelu Suomessa kielletty. Joitakin yksittäisiä juutalaisia oli Ruotsin valtakunnassa asunut jo keskiajalla. Tuolloin ei myöskään ollut olemassa mitään muutot estävää lainsäädäntöä. Ruotsin valtakunnan sulkeminen juutalaisilta juontuu uskonpuhdistusta seuranneeseen luterilaisen puhtasoppisuuden aikaan. Vuonna 1593 Upsalassa pidetyssä kokouksessa päätettiin, että Ruotsissa oli luvallista harjoittaa vain yhtä – luterilaista – uskontoa. Linjaus siirtyi vuoden 1634 hallitusmuotoon. Kaupan ja liikenteen tarpeiden takia ei vierasuskoisten oleskelua maassa voitu aivan tyystin kieltää, ”vaikkei sitä oikeastaan pitäisi sallia”. Tämä periaate vahvistettiin myös myöhemmissä, vuosien 1719 ja 1772 hallitusmuodoissa. Vuoden 1686 kirkkolaki oli kuitenkin jyrkempi. Sen mukaan ”juutalaisten, turkkilaisten, murjaanien ja pakanoitten” tuli kääntyä luterilaiseen kristinuskoon, ja vasta sen jälkeen he saivat asettua valtakuntaan. Kirkkolakia edeltäneenä vuonna Tukholmassa oleskellut pieni juutalaisseurakunta karkotettiin kahdella kuninkaallisella käskykirjeellä. Jotkut heistä antoivat kastaa itsensä kristinuskoon ja kastetut saivat jäädä.³⁹⁴

Vaikka uskonnollinen puhtasoppisuus vastusti juutalaisuutta, talouselämä tarvitsi heitä. Taloudellisen hyödyn nimissä kuningas Kustaa III kutsui maahan juutalaisia. Heille annettiin erioikeus asua Ruotsissa uskonnostaan huolimatta. Tukholmaan syntyi vuonna 1775 juutalainen seurakunta, joka on Pohjolan vanhin. Erivapauksia laajennettiin ohjesäännöllä, jolla tavoiteltiin rikkaitten juutalaisten houkuttelemista Ruotsiin. Ohjesäännössä säädettiin muun muassa, että jos tulijalla oli 2 000 riikintaa-leria hopeaa, hän sai erivapauden asettua maahan ja harjoittaa elinkeinotoimintaa. Asettua sai kuitenkin vain kolmeen nimettyyn kaupunkiin, joista yksikään ei sijainnut Suomessa. Kustaa IV Aadolf puolestaan, silloisen sota-ajan ja sen vaatiman politiikan takia, kielsi juutalaisten maahantulon kokonaan vuonna 1806. Säädös kumottiin jo vuonna 1809. Ennen kumoamisen voimaantumista Suomi oli kuitenkin siirtynyt Venäjän

³⁹⁴ Jacobsson 1951, 15–20; Torvinen 1989, 13–14.

alaisuuteen, jonka keisari, vahvistaessaan vanhat Ruotsin aikaiset lait, vahvisti myös juutalaisten maahantulokiellon.³⁹⁵

Asiaa mutkisti, että 1700-luvun sodissa Venäjään liitetyissä Suomen itäisissä osissa asui jo laillisesti juutalaisia. Kun Suomi liitettiin Venäjään ja Vanhan Suomen alue liitettiin takaisin Suomeen, olikin epäselvyyttä siitä, mitä lakia ja käytäntöä kullakin alueella olisi juutalaisten suhteen sovellettava. Lisäksi eräät kuvernöörit eli maaherrat käyttivät alueellista valtaansa ja antoivat juutalaisille poikkeuslupia asettua johtamaansa lääniiin. Tämä mahdollisti pienen juutalaisväestön syntymisen Suomeen. Venäjällä ryhdyttiin vuonna 1827 määräämään juutalaisia 12–25-vuotiaita poikia ja miehiä armeijan palvelukseen. Vuonna 1858 sitten annettiin asetus, joka mukaan Venäjän armeijasta täysin palvelleet sotilaat ja matruusit sekä heidän leskensä ja lapsensa saivat asettua Suomeen. Tämä säädös oli pohjana juutalaisen asutuksen muodostumiselle Suomeen.³⁹⁶ Asutus keskittyi varuskuntakaupunkeihin. Keskeisiksi paikoiksi muodostuivat Helsinki, Turku ja Viipuri, mutta juutalaisia asui myös väestöltään pienemmissä varuskuntakaupungeissa kuten Hämeenlinnassa.

Suomen viranomaisten antamissa säädöksissä 1869 ja 1876 määriteltiin maahan jääneiden entisten venäläisten sotilaiden luvallisiksi elinkeinoiksi käsityötuotteiden, leivän, marjojen, paperossien, käytettyjen vaatteiden ja tavaroiden sekä halvempien kangaslaatuojen myynti. Helsinkiin jääneet juutalaiset myivät näitä tuotteita niin sanotulla narinkkatorilla.³⁹⁷ Juutalaisten lisääntyvä määrä nosti Suomessakin esiin niin sanotun juutalaiskysymyksen, johon ajan eurooppalaisen tavan mukaan sekoittui myös antisemitismiiä. Suomen itsenäistymisen myötä nousi esiin myös kysymys täällä asuvien juutalaisten kansalaisuudesta. Kansalaisoikeudet Suomen juutalaisille myönnettiin vasta vuonna 1918. Juutalaisia oli tuolloin maassa noin 1 500 henkeä, joista Suomessa syntyneitä oli noin 1 100 henkeä.³⁹⁸

Suomeen tullessaan juutalaiset puhuivat yleisesti jiddishiiä eli juutalaissaksaa ja venäjää. Turussa ja Helsingissä he siirtyivät nopeasti käyttämään sosiaalisesti arvostetumpaa ruotsia. Sitä olikin suhteellisen helppo oppia saksan kielen ja ruotsin kielen kielisukulaisuuden takia. Viipurissa kielenvaihto tapahtui jiddishistä ja venäjistä suomeen. Vuonna 1930 kaikki Helsingin juutalaiset ilmoittivat äidinkielekseen ruotsin. Helsingin juutalaisen koulun opetuskieleksi otettiin kuitenkin vuonna 1932 suomi. Muutoksen syynä oli pelko koulun valtionavun päättymisestä.³⁹⁹

Suomen juutalaisen asutuksen ensimmäinen tiedetty suku – Weikaimit – saapui vuonna 1799 nimenomaan nykyisestä Latvian Daugavpilsistä silloin Venäjälle kuuluneeseen, Vanhassa Suomessa sijainneeseen Haminaan. Sieltä suku jatkoi edelleen

³⁹⁵ Torviniin 1989, 16–17; Jacobsson 1951, 21–58.

³⁹⁶ Harviainiin 2001, 293; Torviniin 1989, 18–22, 24–27.

³⁹⁷ Harviainiin 2001, 294.

³⁹⁸ Torviniin 1989, 31–101, 107; Jacobsson 1951, 107–415.

³⁹⁹ Harviainiin 2001, 298.

Viipuriin vuonna 1815. Haminaan syntyi pieni juutalainen yhdyskunta. Sen jäsenet työskentelivät peltiseppinä, liikemiehinä ja urakoitsijoina, vallittaen venäläisten tilauksesta Haminaa ja Kotkansaarta. Osa Weikaimeista kääntyi Suomessa kristinuskoon, osa jäi juutalaisuuteen. Weikaimeille ovat sukua nykypäivän Veikkaset, Jakobsonit, Jaarit ja Kaspit.⁴⁰⁰

Toinen varhainen Latviasta siirtynyt suku on Edelbergit. Tiedetään, että Jelgavassa vuonna 1797 syntynyt kauppias Alexander Edelberg asui 1840-luvulla Snappertunassa. Hän oli saanut Suomen kansalaisuuden vuonna 1848. Hän ei ollut tullut Suomeen suoraan Jelgavasta, vaan oli ensin asunut Pietarista, josta muutti Helsingin kautta Snapperunaan. Alexander oli Pietarissa kääntynyt luterilaiseen uskoon vuonna 1829, mikä oli helpottanut Suomeen saapumista seuraavana vuonna. Alexanderilla oli Tenholan kunnasta kotoisin ollut vaimo. Heidän poikansa Alexander Edelberg nuorempi avioitui niin ikään tenholalaisen naisen kanssa. Aviopari sai avioliitossaan kolme lasta, kaksi poikaa ja tyttären. Vanhin lapsista syntyi Helsingissä, mutta kaksi nuorinta Snappertunassa. Tuolloin lasten isän ammatiksi on merkitty entinen kirjanpitäjä.⁴⁰¹

Kolmas latvialaisperäinen suku on Jakobsonit. Suvun Suomeen siirtynyt kantaisä oli Kuurinmaan Jelgavassa syntynyt räätäli Leo Jakobson. Leo oli venäjän armeijassa ja palveli Viipurissa. Siellä hän avioitui peltiseppä Jakob Weikaimin tyttärentyttären kanssa. Ensimmäisen vaimon kuoltua Leo avioitui ensimmäisen vaimon sisaren Esterin kanssa. Leo Jakobson oli originelli, joka harrasti monipuolisesti kulttuuria ja luki laajasti saksankielistä filosofiaa ja historiaa. Vastuu perheen elättämisestä lankesi Ester Jakobsonin osalle. Hän myi erilaista rihkamaa torilla lasten avustaessa kykyjensä mukaan. Ester pystyi myös kouluttamaan avioparin kaikki neljä poikaa. Pojista ainoastaan Jonas (s. 1885) jatkoi yliopistoon ja suoritti akateemisen loppututkinnon. Opiskelua vaikeutti se, että Jonaksen kotikielet olivat jiddish ja venäjä: niiden lisäksi oli koulun tarpeisiin opittava suomea ja ruotsia. Jonas Jakobson suoritti ylioppilastutkinnon yksityisoppilaana Suomalaisessa yhteiskoulussa vuonna 1910. Sen jälkeen aloitetut oikeustieteen opinnot sujuivat sutjakasti, ja hän sai varatuomarin arvon vuonna 1915. Jonas oli toinen akateemisen tutkinnon suorittanut Suomen juutalainen: ensimmäinen oli ollut lääkäriksi valmistunut Isaac Pergament aiemmin samana vuonna. Nuorena Jonas oli haaveillut taiteilijan urasta, mutta tutustuminen Viipurin museoiden antiin vakuutti hänet siitä, että unelma oli kykyihin nähden liian kunnianhimoinen.⁴⁰²

Jonaksen vanhempi veli Santeri (s. 1883) oli periaatteellinen sosialisti ja myös Suomen juutalaisten kansalaisoikeuksien saamisen väsymätön esitaistelija. Ylioppilaaksi kirjoitettuaan hän aloitti *Viipurin Työn* toimittajana. Santeri järjesti kansalaisoikeusvaatimusta tukevia kokouksia vuodesta 1905 lähtien Helsingin palokunnantalolla. Vuonna 1910 – toisen sortokauden aikana – Santeri pidätettiin. Hän sai syytteen ja tuomion

⁴⁰⁰ Jacobsson 1951, 95–97; Torvinen 1989, 20–21.

⁴⁰¹ Vuorela 2012.

⁴⁰² Tarkka 2010, 11–12.

vallankumouksellisuudesta. Oltuaan kaksi vuotta pietarilaisessa vankilassa hänet karkotettiin viideksi vuodeksi Siperiaan. Karkotuspaikka oli Narymin kaupunki, viisisataa kilometriä Tomskista pohjoiseen. Karkotuspaikassaan Santeri järjesti alueelle karkotettujen venäjän juutalaisten kokouksen, jonka tuloksena Suomen eduskunnalle lähetettiin vetoamus kansalaisyhteisöjen myöntämisestä juutalaisille. Karkotuspaikassaan Santeri tutustui myös nuoreen, omaa karkotustuomiota kärsivään moskovalaiseen ylioppilaaseen. Pari avioitui. Santeri vaimoineen palasi Suomeen vuonna 1917. Matkatuomisina oli ehtymätön määrä tarinoita ihmisistä, joita hän karkotuspaikassaan oli tavannut. Myöhemmällä urallaan Santeri Jacobson toimi Lauritsalan kauppalan johtajana.⁴⁰³

Nuorempi veli Jonas avioitui vuonna 1919 Kaarinasta kotoisin olleen venäjän kielen maisteri Helmi Virtasen kanssa. Helmi ja Jonas tapasivat Terijoella, jossa Helmi yliopiston stipendin turvin vietti kesää 1917 pietarilaisen professorin luona kehittäkseen puhutun venäjän kielen taitoaan. Puhuttavaa riitti: olihan keisari syösty vallasta ja valtaa piti väliaikainen hallitus, jota pääministerinä johti sosiaalivallankumouksellinen Aleksander Kerenski. Terijoen hiekkarannoilla Helmi tutustui myös muihin suomalaisiin kesänviettäjiin. Eräissä viipurilaisen asianajajan luona järjestetyissä illanvietoissa Helmi tapasi Jonaksen. Aviosuunnitelmat olivat järkytys Jonaksen äidille, sillä Helmi ei ollut juutalainen tyttö. Mikäli Leo-isä olisi vielä ollut hengissä, hän olisi kieltänyt hankkeen jyrkästi: Ester-äiti kuitenkin suopui vähitellen. Yhtä kovaa vastustus oli Helmin perheen taholla: täällä vastassa olivat tavanomaiset ennakkoluulot juutalaisia kohtaan. Tälläkin suunnalla aika teki tehtävänsä ja Helmin äiti taipui hankkeeseen. Helmi ja Jonas vihittiin siviiliavioliittoon. Perheeseen syntyi kaksi poikaa Leo (1919) ja Max (1923).⁴⁰⁴ Max Jakobsonista tuli merkittävä suomalainen diplomaatti.

Helsingin juutalaiseen seurakuntaan kuului maailmansotien välisinä vuosina kaikkiaan 21 latvialaistaustaista juutalaista: 16 naista ja viisi miestä. Puolet heistä oli syntynyt 1800-luvulla ja toinen puoli 1900-luvulla. Naiset olivat avioituneet Suomessa asuvien juutalaismiesten kanssa ja lähes kaikki heistä (14 naista) päätyivät kotirouviksi. Miehistä kolme oli tullut Latviasta Helsinkiin mentyään naimisiin helsinkiläisen naisen kanssa. Miehet olivat yhtä lukuun ottamatta ammatiltaan liikemiehiä.⁴⁰⁵ Latvian juutalaiset olivat pääosin kotoisin Latgalesta, Daugavpilsistä, Riiasta, Liepājasta ja Jelgavasta. Nuo alueet olivat tunnettuja juutalaiskeskuksia Latviassa. Suomessa juutalaiset vielä 1920- ja 1930-luvulla avioituivat ensisijaisesti vain juutalaisten kanssa. Koska suomalainen juutalaisyhteisö oli pieni ja usein jotakin kautta läheistä sukua toisilleen, piti puoliso usein löytää muualta kuin Suomesta. Monilla liikemiehillä oli liikesuhteita Latviaan. Sikäläisestä varsin isosta juutalaisyhteisöstä saattoi hyvinkin löytyä puoliso.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Tarkka 2010, 11–12.

⁴⁰⁴ Tarkka 2010, 11–14.

⁴⁰⁵ Helsingin juutalaisen seurakunnan jäsenluettelo 1918–1945, kotelo 1. Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto.

⁴⁰⁶ Haastattelu Dan Kantor 20.1.2014.

Maailmansotien välisenä aikana Helsingissä asuvia latvialaistaustaisia juutalaisia sukuja olivat muun muassa Apterit ja Viipurista Helsinkiin muuttaneet Seligsonit. Daugavpilsistä kotoisin ollut liikemies Israel Apter ja hänen Riiasta kotoisin ollut vaimonsa Lea Apter olivat Suomen itsenäistyessä asuneet niin kauan Suomessa, että he saivat Suomen kansalaisuuden vuonna 1919. He olivat tuolloin Helsingin juutalaisen seurakunnan ainoa pariskunta, jonka molemmat osapuolet olivat kotoisin Latviasta.⁴⁰⁷

Toisen maailmansodan jälkeen muuttoliike Latviasta Suomeen yleensäkin tyrehtyi, kun maasta oli tullut valvottu ja suljettu Neuvosto-Latvia. Erityisesti juutalaisten muutto Latviasta Suomeen loppui kokonaan. Neuvosto-Latviaksi muuttumisen ohella toinen keskeinen syy oli se, että juutalaisen väestön lukumäärä oli romahtanut. Keskeisin syy väestömäärän huomattavaan laskemiseen oli saksalaisten toimeenpanema kansanmurha, holokausti.⁴⁰⁸

Ksenia Černovs-Steffen⁴⁰⁹

Ksenia Černovs syntyi Riiassa 1892 nelilapsiseen perheeseen. Ksenian isä oli Latvian venäläinen ja äiti Latvian saksalainen. Ensimmäisen maailmansodan aikana perheen isä kuoli ja vanhin poika kaatui rintamalla. Perhe tarvitsi rahaa elämiseen ja Ksenia lähti Riiasta kotiopettajaksi Pietariin Collinsin perheeseen. Vallankumousten vuoden melskeiden myötä Ksenia pakeni Collinsin lasten kanssa Suomen puolelle. Collinsin lasten täti Maggie haki lapset takaisin Pietariin, mutta Ksenia jäi Suomeen.

Ksenia avioitui Uudellakirkolla Leistolän kylässä maatilaa pitäneen Hans Steffenin kanssa. Hansin perhe oli Pietarin saksalaisia ja heillä oli siellä valokuvausliike. Hansin ja Ksenian maatilalla oli lehmiä, lampaita ja kanoja sekä muita eläimiä, joita Ksenia hoiti muiden maatilan askareiden ohella. Hans ja Ksenia saivat kaksi tyttärtä Emman (synt. 1923) ja Lucian (synt. 1925). Perhe oli kannakselaiseen tapaan monikielinen. Kotikielenä oli saksa, mutta tyttäret oppivat kuitenkin myös venäjää, sillä heillä kotona vieraili usein venäjää puhuvia emigrantteja. Äiti ei puhunut latviaa lapsilleen, mutta opetti heitä silti laulamaan latviaksi kansallislaulun *Dievs sveti Latvijā* eli Jumala suojelkoon Latviaa. Suomea Ksenia-äiti ei koskaan oppinut kunnolla.

Vuoden 1933 kesällä Ksenia ja tyttäret matkustivat sukulaisia tapaamaan Latviaan ja viipyivät siellä kolme kuukautta. Ksenian sisko osti tytöille sangalliset korit: Emman kori oli violetinvalkoinen ja Lucian kori oli vihreänvalkoinen. Tytöt kävivät koreineen mum-

⁴⁰⁷ Helsingin juutalaisen seurakunnan jäsenluettelo 1918–1945, kotelo 1. Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto.

⁴⁰⁸ Ks. esim. Ezergailis 1996.

⁴⁰⁹ Haastattelu: Emma Majamaa 31.10.2014; Haastattelu: Irma-Iris Alanne 31.10.2014.

mon kanssa torilla, missä mummo osti tyttöjen koreihin kirsikoita. Perhe matkusti junalla monta kertaa viikossa Jürmalaan uimaan. Emma muistaa yhä uimaretket hyvin tarkasti.

Talvisodan syttyessä Ksenia joutui lähtemään evakkoon Uudeltakirkolta. Kokoon-tuminen oli Halilan parantolassa ja sieltä matkattiin Vammalan kautta Helsinkiin. Sisarukset kävivät koulua Helsingissä. 1940-luvulla Emma tutustui ystävänsä Eila Korjuksen Suomenlinnassa pidetyssä illanvietossa liikealalla työskentelevään Kai Maamajaan, jonka kanssa hän avioitui. Pariskunnalla oli kaksi tytärtä Iris ja Ruth.

Emma teki työuransa pääesikunnan viestinnässä viestittäjien valvojana. Hän asui Suomenlinnassa 68 vuotta. Emma oli erittäin aktiivinen suomenlinalainen, sillä hän kuului kirkkokuoroon ja kävi töissä myös nukkemuseossa (nykyinen Suomenlinnan Lelumuseo). Hänelle oli tärkeää myös sotilaskotityö. Hän tunsikaikki suomenlinalaiset, kenet läheisemmin kenet enemmän ulkonäöltä.

Irene Smirnova – tuleva piispatar

Irene Smirnova syntyi vuonna 1904 Kronstadtin varuskuntakaupungissa. Hänen isänsä oli eversti ja linnoitusupseeri Aleksander Smirnov, Turussa syntynyt venäläisen kenraalin poika. Äiti Ellinor von Muethel oli Riista kotoisin ollut baltiansaksalainen papin tytär. Linnoitusupseerina työskennellyt isä rakensi muun muassa Suomen rannikolle, Uudenkirkon Inoon rannikkotyökistölinnakkeen, jota latvialaiset punaiset tarkka-ampujat pitivät keväällä 1918 hallussaan. Vetäytyessään linnakkeesta Kronstadiin latvialaiset räjäyttivät linnakkeen tykit, jotta niillä ei voitaisi tulittaa Pietaria.⁴¹⁰

Irenen isä ja äiti erosivat ja Irene asui äitinsä ja tämän uuden aviomiehen kanssa Pietarissa. Talo oli hieno ja palveluskuntaan kuului keittäjä ja latvialainen sisäkkö. Irene opiskeli aatelistyöille tarkoitettussa Smolny-instituutissa. Ensimmäisen maailmansodan sytyttyä saksan puhuminen ja opettaminen Venäjällä kiellettiin. Vuoden 1917 vallankumousten jälkeen perheen omaisuutta takavarikoitiin. Sisäkkö pakeni Latviaan. Irene ja äitinsä onnistuivat pääsemään viimeiseen Riikaan suunnanneeseen pakolaisjunaan.⁴¹¹

Riassa Irene kävi saksankielistä Luther-koulua, kunnes se sodan ja levottomuuksien takia suljettiin. Vuoden 1919 alussa punaiset valtasivat Riian. Keväällä Riikaan saapui Rüdiger von der Goltzin saksalainen armeija. Syksyllä Ussurin kasakoihin kuuluneen ja keisarinvaltaa kannattaneen Pavel Bermond-Avalovin joukot lyöttäytyivät yhteen saksalaisten kanssa ja pommittivat kaupunkia. Marraskuussa 1919 latvalalaiset onnistuivat karkottamaan saksalais-venäläiset joukot.⁴¹²

⁴¹⁰ Rislakki 2008, 107; Polvinen 1967, 301–305.

⁴¹¹ Rislakki 2008, 107–108.

⁴¹² Rislakki 2008, 108–110; Niitemaa & Hovi 1991, 358–362.

Kuva 29. Irene Smirnova kohtalokas kaunotar ja tuleva piispatar. Kuva: Jukka Rislakin kokoelma.

Luther-koulun jälkeen Irene ei jatkanut opiskelua, sillä ilmeisesti hänen odotettiin menevän naimisiin. Kauniilla Irenellä riitti kosijoita. Näiden joukossa oli myös entinen sotapäällikkö, "ruhtinas" Bermond-Avalov, johon perhe tutustui Berliinissä

vuonna 1922. ”Ruhtinas” pyysi Irenen kättä ja kertoi hänelle suunnitelmistaan, joissa Irene olisi kaunis valkoisen Venäjän keisarin puoliso. Ennen häitä Irenen perhe kuitenkin alkoi epäillä ”ruhtinaan” asemaa ja vaikutusvaltaa. Sitä paitsi kyseessä oli Latvian vanha vihollinen, jonka naiminen sulkisi perheen pois Latviasta. Perhe selitti tulevalle sulhaselle joutuvansa järjestelemään asioita kotona ja palasi Riikaan.⁴¹³

Suomalainen eversti ja assessori Onni Hämäläinen oli saapunut Janis Rozentälsin lesken Ellin täysihoitolaan Jürmalaan: se oli kuitenkin remontin takia suljettu. Hämäläinen asettui Latvian journalistien lepokotiin, joka sijaitsi ruhtinas Kropotkinin entisessä linnassa Siguldassa. Myös Irene sattui olemaan siellä: hän oli sairastanut keuhkokuumeen ja oli nyt toipumassa. Irenen esitteli linnaa ja sen puistoa ja kertoi muun muassa romanttisen legendan Turaidan ruususta: tarinan 1600-luvun latvialaisesta neidosta Maija Greifista, joka mielummin heitti henkensä, kuin alistui aatelismiehen ahdistelemaksi. Ireneä 20 vuotta vanhempi Hämäläinen kosi häntä. Irene kirjoitti yllättävästä kosinnasta äidilleen. Koko muu perhe koiraa myöten tuli katsastamaan sulhasen Siguldaan. Pariskunta vihittiin Riian tuomiokirkossa.⁴¹⁴

Irene oli pienestä pitäen kasvatettu olemaan aatelisnainen ja hän oli saanut myös sen mukaisen koulutuksen. Mikään kodinhoitaja hän ei ollut: kun kotiapulaiselle täytyi joskus antaa vapaata, Irene oli hyvin hämmästynyt – hänenkö pitäisi hoitaa kotia! Lasten äitinä ja kasvattajana Irenellä oli vaikeuksia. Kaksospojat määrättiin kotitöihin, ja jos he eivät niissä äidin mielestä onnistuneet, äiti oli ankara. Tyttärestään Irene kasvatti perinteen mukaisesti hienoa säätyläisrouvaa. Välit kaikkiin lapsiin muodostuivat etäisiksi: kaksospojista toinen karkasi kotoa jo kuusivuotiaana, eikä tytär koskaan avioitunut.⁴¹⁵

Irene oli hyvin sosiaalinen ja seurallinen. Lisäksi hän oli aviomiehen lisäksi kiinnostunut myös muista miehistä. Aviomies otti asian puheeksi anoppinsa kanssa. Anopin mielestä ratkaisu asiaan olisi perin yksinkertainen. Hän opasti vävyään näin: ”Omaksu pietarilainen moraali ja ota sinäkin rakastajatar”. Irenen sosiaalisuus, seurallisuus ja ystävällisyys näkyivät myös siten, että kun 1930-luvun lopulla Suomeen saapui Keski-Euroopan juutalaispakolaisia, Irene kutsui heitä kotiinsa ja auttoi sekä lohdutti.⁴¹⁶

Irene tutustui raamattupiirissä Tampereen piispa Eelis Guliniin ja rakastui häneen. Kun sekä Irenen että piispan aviopuolisot olivat kuolleet, menivät he keskenään naimisiin vuonna 1966. Piispa avioitui uudelleen niin nopeasti vaimonsa kuoleman jälkeen, että se herätti joissakin pahennusta. Piispalla oli kuitenkin kiire, sillä hän sairasti syöpää. Avioliitto kesti kymmenen vuotta, kunnes Eelis kuoli. Irene eli leskenä vielä 15 vuotta. Lopun lähestyessä hän sairastui dementiaan ja kuoli vuonna 1991.⁴¹⁷

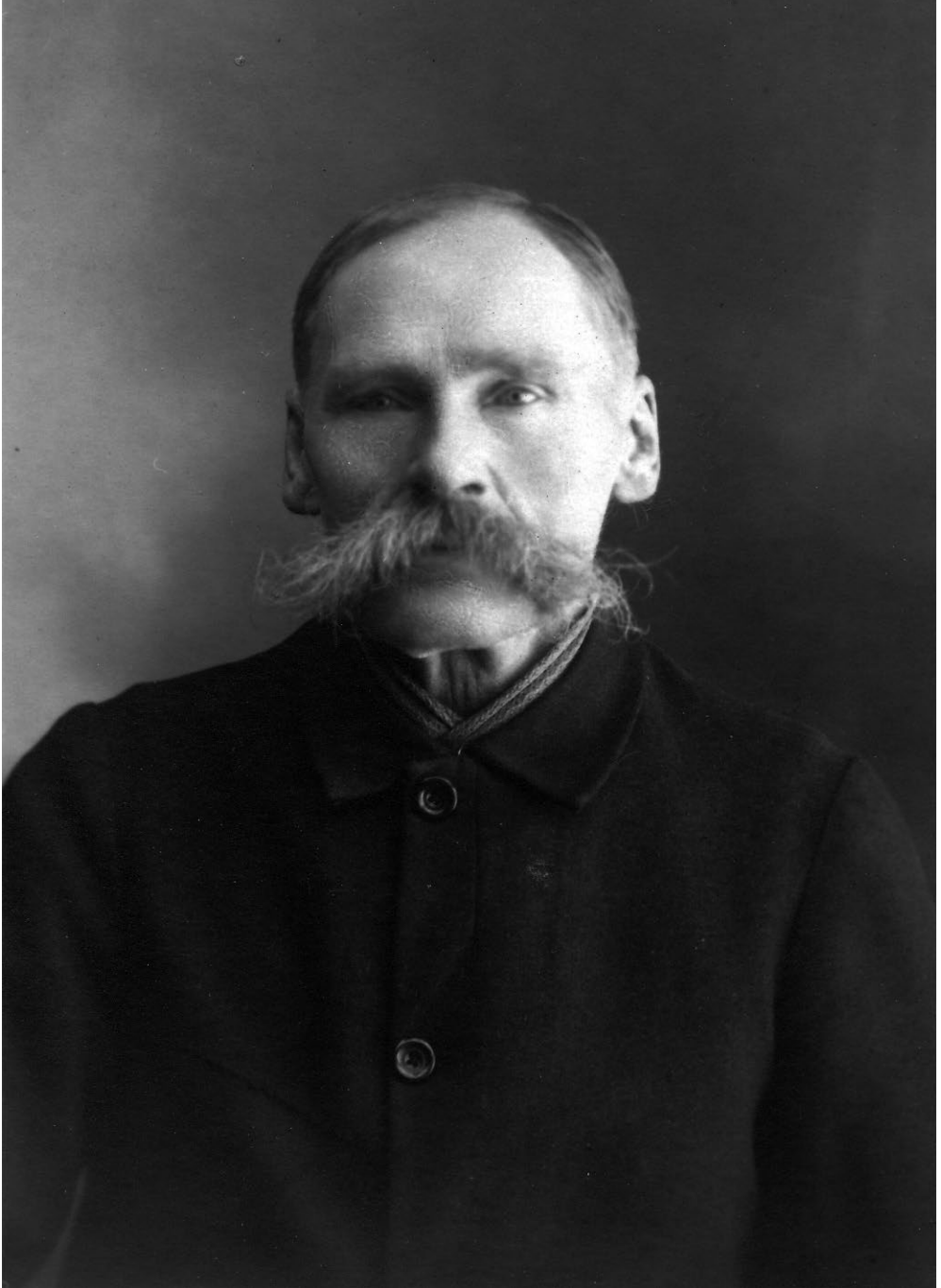
⁴¹³ Rislakki 2008, 109–110.

⁴¹⁴ Rislakki 2008, 111–112; Turaidan ruusuta, ks. esim. Anonyymi 2001.

⁴¹⁵ Rislakki 2008, 112.

⁴¹⁶ Rislakki 2008, 112.

⁴¹⁷ Rislakki 2008, 113.

Kuva 31. Vammelsuussa ja Käkisalmissa vaikuttanut Kristian Kalnin. Kuva: Marja Kanervon kokoelma.

Kalninin perhe

Christian Kalnin syntyi Riiassa vuonna 1879. Nuorena hän oli merimies. Sairastuttuaan keripukkiin hän siirtyi maihin. Hänen perheestään tiedetään vain vähän. Ainoastaan se tieto on säilynyt, että hänen sisarensa oli naiseksi pitkä: 186 cm pituisena hän olisi hyvin kysytty nykyisiin palloilulajeihin. Christian avioitui venäläis-saksalaisen Anastasia Semenoffin kanssa. He muuttivat Suomeen vuonna 1906 ja työllistyivät huvila-

Kuva 32. Nina Kalnin koululaisena. Kuva: Marja Kanervon kokoelma.

alueelle, Uudenkirkon Vammelsuussa olleeseen Demidoffin huvilan palveluskuntaan. Tytär Nina syntyi vuonna 1918. Ninalla oli isänsä tavoin Latvian kansalaisuus.⁴¹⁸

Demidoffit myivät huvilansa ja muuttivat Vammelsuusta vuonna 1925 Ranskan Nizzaan. Christian ja Anastasia muuttivat seuraavana vuonna Käkisalmeen, josta

⁴¹⁸ Haastattelu: Marja Kanervo 7.1.2015.

Kuva 33. Nina Kalnin työpaikallaan. Kuva: Marja Kanervon kokoelma.

Christian oli saanut paikan tarjoilijana. Nina jäi Vammelsuuhun. Äiti Anastasia kuoli keuhkotautiin vuonna 1936.⁴¹⁹

Nina oli käytännössä kaksikielinen: hän puhui venäjää ja saksaa. Saksan kieltä hän oli oppinut Demidoffien palveluskuntaan kuuluneelta Elisabeth Mittiltä, joka hoiti paljon pientä Ninää. Nina kävi Terijoen venäläisen reaalikoulun ja siirtyi sen jälkeen työhön konttoristiksi A. Laschinkyn puutavarayhtiöön Uudellakirkolla. Laschinky lakkautti yrityksensä vuonna 1939. Silloin Nina siirtyi Viipurin kirjekuori- ja kotelo-tehtaaseen konttoristiksi.⁴²⁰

Sodan aikana Nina ja isänsä Christian siirtyivät evakoon Savoan. Nina meni töihin Toini Strengin kirjakauppaan ja muutti Mikkeliin. Christian oli jo melko iäkäs ja hän kuoli vuonna 1946.⁴²¹

⁴¹⁹ Haastattelu: Marja Kanervo 7. 1.2015. Harry Halénin luettelo Karjalankannaksen latvialaisista.

⁴²⁰ Haastattelu: Marja Kanervo 7.1.2015; A. Laschinskyn allekirjoittama työtodistus. Viipurin kirjekuori- ja kotelotehtaan työtodistus, Marja Kanervon arkisto.

⁴²¹ Haastattelu: Marja Kanervo 7.1.2015; Työtodistus Toini Strengin kirjakaupasta; Marja Kanervon arkisto.

Kuva 34. Nina kävi keskikoulun Terijoen venäläisessä yhteiskoulussa. Kuva: Marja Kanervon kokoelma.

Nina avioitui varatuomari Aarto Kanervon kanssa ja ajan tavan mukaan jäi kotirouvaksi. Perheeseen syntyi kaksi lasta: Marja ja Pekka. Tyttärensä Marjan mukaan Nina oli suhteellisen temperamenttinen, mutta erittäin sisukas luonne. Nina kuoli auto-onnettomuudessa vuonna 1985.⁴²²

Nina ei osannut latviaa, kuten isänsä osasi, eikä hän koskaan käynyt Latviassa. Uudellekirkolle hän ei enää päässyt käymään. Leningradissa hän kävi pariin otteeseen, mutta junarata ei mennyt entisen Uudenkirkon kautta. Suomen kansalaisuuden Nina sai vuonna 1950.⁴²³

Rosenbergin ja Leijnieksin perheet⁴²⁴

Puutarhuri Oskar Rosenberg oli kotoisin Latviasta. Hän opiskeli Saksassa puutarhuriksi ja muutti Helsinkiin 1900-luvun alussa. Ensin Oskar työskenteli Steniuksen puutarhassa,

⁴²² Haastattelu: Marja Kanervo 7.1.2015.

⁴²³ Haastattelu: Marja Kanervo 7.1.2015.

⁴²⁴ Kirjoitus perustuu seuraaviin lähteisiin: Schadewitz 2011; Haastattelu: Thomas Rosenberg 24.10.2013; Haastattelu: Brita Österman 19.11.2013.

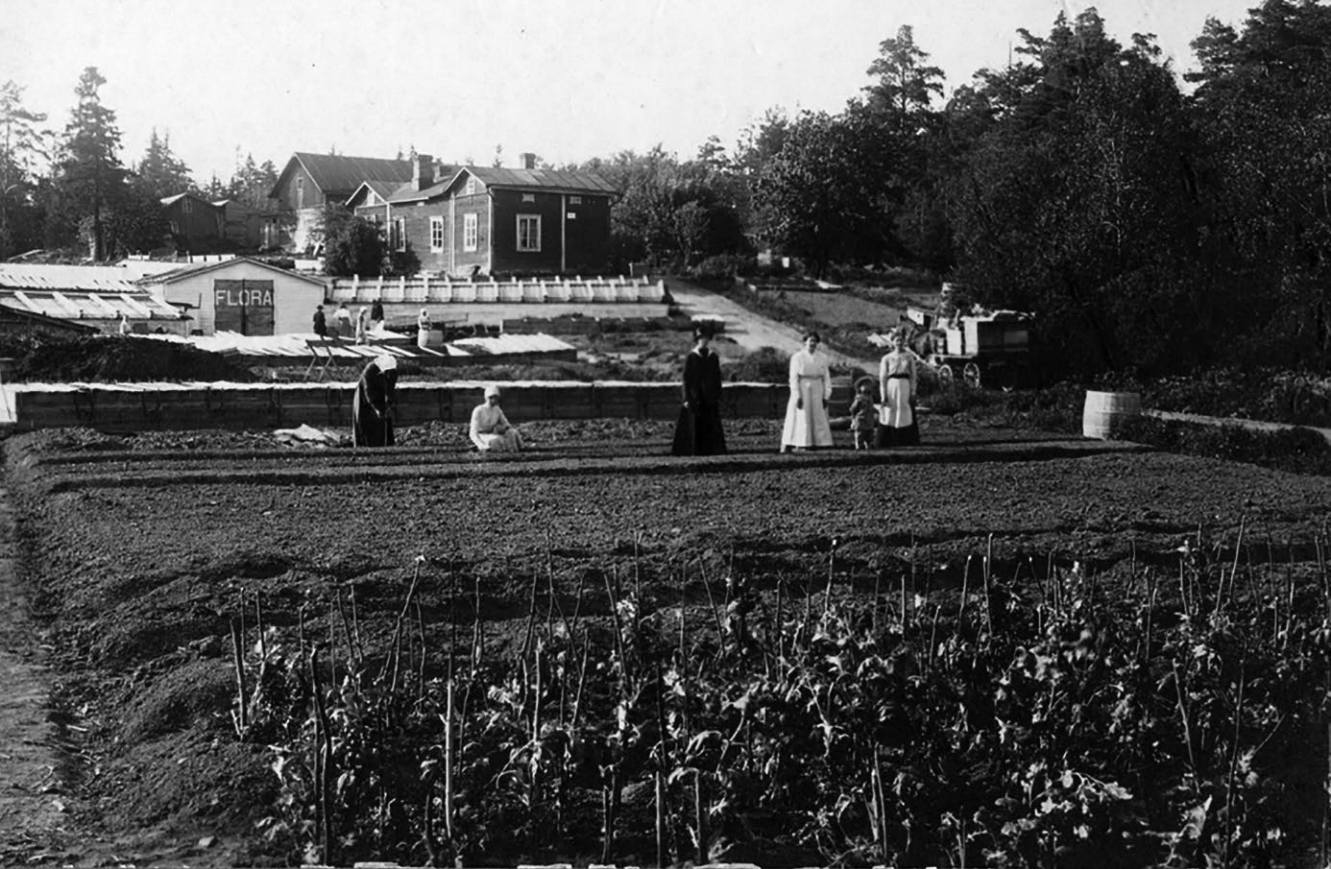
Kuva 35. Oskar Rosenberg Helsingin kauppatorilla myymässä kukkia. Kuva: Thomas Rosenbergin kokoelma.

mutta hankki vähitellen pääomaa ja perusti oman puutarhan, nimeltään Flora Dahl, nykyisen Laakson sairaalan lähetyville Töölöön. Hän erikoistui kukkien viljelyyn ja myi niitä muun muassa Helsingin kauppatorilla.

Oskarin vaimo Anna Süna oli myös latvialainen, syntynyt Kuurinmaalla. Hän oli niin ikään muuttanut Suomeen 1900-luvun alkupuolella. Ennen avioliittoaan hän työskenteli Turussa lastenhoitajana. Pariskunnan ensimmäinen lapsi Hans syntyi vuonna 1913 ja toinen lapsi Johan vuonna 1925. Kotona puhuttiin latviaa.

Hans vietti mukavan lapsuuden ja nuoruuden. Siihen sisältyi koulunkäyntiä ja ajanviettoa ystävien kanssa. Kesäisin pääsi lomamatkalle kylpyläkaupunki Jūrmalaan. Ylioppilaaksi Hans valmistui vuonna 1931 ja opiskeli sen jälkeen insinööriksi. Hän avioitui Latvian suurlähetystössä sihteerinä työskennelleen Elviran (syntyjään Dzeguse) kanssa ja he muuttivat vuonna 1953 Cincinnatiin, Yhdysvaltoihin. Elviran kanssa Latvian suurlähetystössä oli 1930-luvulla työskennellyt Hansin äidin, Annan, isosisko, niin ikään Suomeen muuttanut Sofija Süna. Toisen maailmansodan jälkeen Sofija oli Saksassa pakolaisleirillä, josta muutti Yhdysvaltoihin, Chicagoon. Kaupungissa hän oli sisäkkönä tunnetun gangsterin kodissa. Gangsterien tapaan isäntä sai surmansa ampumalla. Tästä huolimatta Sofija jatkoi perheen palveluksessa.

Veljeksistä Johan asui edelleen äitinsä kanssa Katajanokalla. Hänen parhaimmat lapsuudenmuistonsa liittyivät kesäisiin matkoihin Jūrmalaan. Sitten liikeyritys teki konkurssin. Rahan riittävyys oli ongelma. Matkat Jūrmalaan loppuivat. Johan opiskeli

Kuva 36. Flora Dahlin puutarha. Kuva: Thomas Rosenbergin kokoelma.

ruotsinkielisessä oppikoulussa Nya Svenska Läroverketissa. Alkanut sota-aika kuitenkin katkaisi kohtalaisen huolettoman nuoruuden. Aluksi 14-vuotias Johan toimi väestösuojelutehtävissä vanhemman miehen apuna. Ylioppilaaksi tulonsa jälkeen, vuodesta 1943, hän oli rannikkotyökistöpseeri. Hänet kotiutettiin vasta vuonna 1946. Armeijasta päästyään Johan aloitti opinnot Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa pääaineenaan sosiaalipolitiikka. Opintonsa hän rahoitti työskentelemällä toimittajana *Suomen tietotoimistossa* ja myöhemmin *Hufvudstadsbladetissa*. Pro gradu-tutkielmansa hän teki teollisuuden vuorotyöstä.

Vuonna 1949 Johan avioitui Berit Holmströmin kanssa. Beritin isä oli Aktiebolaget Schildt & Hallbergin, nykyisin Tikkurila Oyj, teknillinen johtaja Ragnar Holmström. Schildt & Hallbergin johto ehdotti, että Johanista tulisi yhtiön sosiaalijohtaja. Ja niinpä tuore aviopari ja esikoinen muuttivat Tikkurilaan, tehtaan alueelle, vuonna 1950.

Ensi töikseen Johan tehosti yhtiön sisäistä tiedotusta ja perusti tarkoitukseen lehden nimeltään *Sävyseppo-Färgstänk*. Lehteä hän päätoimitti seuraavat 40 vuotta. Sosiaalijohtajan ominaisuudessa Johan vastasi muun muassa yhtiön terveydenhuollosta, työturvallisuudesta, työsuhteasunnoista ja huoltokonttorista. Hän toimi myös tehtaan palopäällikkönä vuosina 1951–1962. Vuoden 1972 organisaatiouudistuksen jälkeen Johanista tuli yhtiön tiedotuspäällikkö. Hän vaikutti hyvin paljon siihen, että yhtiön uusi tehdas rakennettiin edelleen Tikkurilaan eikä Itä-Suomeen, kuten sen

ajan aluepoliittisiin vaatimuksiin olisi kuulunut. Johan jäi eläkkeelle vuonna 1990. Eläkepäivinä hän toimi konsulttina, kun Tikkurila perusti tytäryhtiön Latviaan.

Johan Rosenberg oli aktiivinen Latvian ystävyysseurassa, Rozentāls-seurassa, jonka hallituksessa hän toimi. Pitkän tauon jälkeen hän vuonna 1990 ryhtyi jälleen puhumaan latviaa ja hankki myös latvialaista kirjallisuutta, jonka avulla hän perehtyi uudistuneeseen latvian kieleen. Hänen latvian kielen taitonsa oli peräisin 1920- ja 1930-luvuilta. Hänen puheenpartensa oli hieman vanhanaikainen, kuten monet nykylatvialaiset sitä luonnehtivat.

Berit ja Johan Rosenbergin avioliitosta syntyi kolme lasta: Ulrika (1950), Thomas (1953) ja Johanna (1960).

Rosenbergien perheystäviin kuului toinen latvialainen perhe Leijnieksit. Hekin olivat muuttaneet Latviasta Helsinkiin. Perheeseen kuului äiti Emilie ja tyttäret Olga, Anna ja Elisabeth (Lisa) sekä poika Fritz. Tyttäret kävivät aluksi Helsingin Saksalaisen koulun alaluokkia ja siirtyivät myöhemmin ruotsinkieliseen kouluun. Perheen tyttäristä Olga avioitui varastonhoitaja Karl Östermanin kanssa ja heillä syntyi tytär Brita. Olga työskenteli latojana Otavan kirjapainossa, joten hän osasi hyvin suomea. Anna ja Elisabeth eivät avioituneet, vaan elättivät itsensä konttorityöllä. Perhe oppi muiden Suomeen muuttaneiden latvialaisten tapaan ensin ruotsia ja sitten suomea. Isoäiti Emilie puhui tyttärentyttärensä Britan kanssa ruotsia ja tarvittaessa latviaa, jolloin Britakin oppi latviaa arkikielen tasolla. Brita oli isoäidin hoidossa usein, sillä Olgalla oli vuorotyö ja hänen avioliittonsa Karlin kanssa päättyi. Brita kuvailee isoäitiään ihanaksi ihmiseksi, jonka kanssa hän kävi yhdessä muun muassa ostoksilla. Brita tulkki tarvittaessa, koska Emilie ei oppinut koskaan kovin hyvin suomea. Runeberginkadun asunnossa asui pitkään myös Elisabeth-täti. Emilietä kutsuttiin perhe- ja ystäväpiirissä yleisesti mamma Leijnieksiksi. Häntä on luonnehdittu erittäin sydämelliseksi ihmiseksi.

Fritz Leijniek avioitui suomalaisen Svean kanssa ja he saivat kolme lasta. Fritz työskenteli hovimestarina ravintola Klaus Kurjessa. Rosenbergin ja Leijniekin perheet viettivät 1920-luvulla yhdessä kesiansä Jürmalassa. Muistona noista kesistä on yhä valokuvia.

Kuva 37. Sofi Süna Latvian lähetystön edessä. Kuva: Thomas Rosenberg kokoelma.

Kuva 38. Takana vasemmalla on Lisa (Elisabeth), Olga ja Anna. Edessä on mamma Leijnieks (Emelie). Kuva: Thomas Rosenbergin kokoelma.

Kuva 39. Kesällä Jürmalassa. Kuva: Thomas Rosenbergin kokoelma.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I LÄHTEET

A) Arkistolähteet

Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto, Helsinki

Anthoni II, kotelo 272

Helsingin juutalaisen seurakunnan jäsenluettelo 1918–1945, kotelo 1

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

EK-Valpo I

Valtiollisen poliisin henkilökorttiarkisto

- Alfred Bundulin nimikortti ja akti

Helsingin poliisilaitoksen arkisto

Passitoimiston arkisto I

- Luettelo Helsingissä asuneista venäläisistä (kansio Baa:2)

Valtiovaraintoimikunnan arkisto

Kauppa-asiamisten raportit

- Carl-Gustav Westbergin raportit 1846–1853

Virolais-lättiläisen sotilasseurakunnan arkisto

Kastetut 1856–1890

Vihityt 1856–1890

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto, Helsinki (SKS)

- Mansikka, Viljo Johannes. Ansioluettelo

Yksityisarkistot

Marja Kanervon arkisto

Ylva Rewellin arkisto

Yksityisten hallussa oleva aineisto

Harry Halénin luettelo Kannaksen latvialaisista. Harry Halénin eri lähteistä koostama luettelo Kannaksella asuneista latvialaisista. Ajallisesti luettelo kattaa ajanjakson 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Harry Halénin hallussa. Kopio luettelosta ollut Marjo Melan käytettävissä.

Antero Leitzingerin aineisto Suomen kansalaisuuden saaneista latvialaisista. Antero Leitzingertin hallussa. Kopio luettelosta ollut Marjo Melan käytettävissä.

B) Lehdistö

Aamulehti 2.3.1906 ja 3.3.1906.

Helsingin Sanomat 13.2.1927 ja 17.2.1927.

Kansan Lehti 2.3. 1906 ja 3.3.1906.

Tammerfors Nyheter 2.3.1906.

Uusi Suomi 29.11.1924 ja 7.10.1926 ja 8.10.1926 sekä 17.2.1927.

C) Tilastot

Tilastokeskus (2018a). Väestörakenne-tietokanta, Taulukko 31. Kieli sukupuolen mukaan maakunnittain ja kunnittain 1990–2017.

http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/stat-fin_vaerak_pxt_031.px/?rxid=0920a75b-6919-422d-8bfb-e679480c6aa7

Tilastokeskus (2018b). Väestörakenne-tietokanta, Taulukko 29. Syntymävaltio sukupuolen mukaan maakunnittain ja kunnittain 1990–2017.

http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/stat-fin_vaerak_pxt_029.px/?rxid=0920a75b-6919-422d-8bfb-e679480c6aa7

Tulli (2019). Taulukko: CN, CC BY 4.0. Tullin ulkomaankauppatalojen tietokanta (ULJAS). <http://uljas.tulli.fi/uljas/>.

II KIRJALLISUUS

Alastalo, Marja, Riikka Homanen, Anitta Kynsilehto & Pekka Rantanen (2016). Maistraatin tiskiltä tilastoksi: Ulkomaalaisten rekisteröinnin ja tilastoinnin käytännöt Suomessa. Tutkimuksia, A54. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Alenius, Kari (1996). Ahkeruus, edistys, ylimielisyys: Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917). Oulu: Pohjoinen.

Alenius, Kari (2000). Viron, Latvian ja Liettuan historia. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

- Alenius, Teija, Teemu Mökkönen & Antti Lahelma (2013). Early Farming in the Northern Boreal Zone: Reassessing the History of Land Use in Southeastern Finland through High-Resolution Pollen Analysis. *Geoarchaeology: An International Journal*, 28:1, 1–24.
- Andersson, Otto (1921). *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1872*. Helsingfors: Schildt.
- Anonyymi (1934). *Matkustakaa Riikaan!* [S.l.]: [S.n.].
- Anonyymi (2001). *Tarina Turaidan ruususta*. Teoksessa *Rozentäls-seuran vuosikirja 2001*. [Helsinki]: Rozentäls-seura, 26–29.
- Anttila, Jorma (2007). *Kansallinen identiteetti ja suomalaisiksi samastuminen*. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos.
- Ascher, Abraham (2001). *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia*. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Backman, Martti (2017). *Vakoojat : Vilho Pentikäisen pako ja neuvostovakoilun romahdus 1933*. Helsinki: Gummerus.
- Carlson, Kristina (1993). Jaarin tavaratalo. *Suomen Kuvalehti*, 78:39, 39–43.
- Christiansen, Eric (1997). *The Northern Crusades*. London: Penguin Books.
- Einonen, Piia (2015). Jacob Weikaim perheineen: Juutalaisena 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Genos*, 86:4, 205–222.
- Ekholm, Laura Katariina (2013). *Boudaries of an Urban Minority: The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s*. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja, 11. [Helsinki]: University of Helsinki.
- Engman, Marja (2015). Kemisti Lydia Sesemann: Unohdetun tohtorin umpikuja. Teoksessa Riitta Mäkinen & Marja Engman (toim.), *Naisten aika: Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*. [Helsinki]: Gaudeamus, 15–20.
- Engman, Max (2007). *Raja: Karjalankannas 1918–1920*. Helsinki: WSOY.
- Ērglis, Dzintars (2007). *Latvian kansallinen vastarintaliike (1944–1956)*. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Miehitetty Latvia*. [Helsinki]: Rozentäls-seura, 60–92.
- Ezergailis, Andrew (1996). *The Holocaust in Latvia 1941–1944: The Missing Centre*. Published in association with The United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. Riga: The Historical Institute of Latvia.
- Geifman, Anna (1993). *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Gollwitzer, Heinz (1962). *Die gelbe Gefahr: Geschichte eines Schlagworts*. Studien zum imperialistischen Denken. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gustavsson, Kenneth (1991). *Prästö radiostation 1906–1918*. *Åländsk Odling*, 53. Årsbok 1991. Mariehamn: Museibyrå, 121–135.
- Gustavsson, Kenneth (2016). *Turun–Ahvenanmaan saaristoasema*. Teoksessa Ove Enqvist & Johanna Pakola (toim.), *Suomenlahti Pietarin suojana*. Jyväskylä: Docendo, 167–188.

- Haila, Sirpa (2006). Viaporin asuinoloista venäläisajalla. Teoksessa Liisa Eerikäinen et al., Viaporista Suomenlinnaksi. Helsinki: Multikustannus, 125–134.
- Haimila, Marjo (1998a). Kun kumous vie kodin: Suomeen paenneet venäläiset 1917–1927. Teoksessa Kirsi-Marja Tuominen, Jussi Koivuniemi, Sari Oikarinen & Jarmo Oikarinen (toim.), Kansa ja kumous: Modernin Euroopan murroksia 1880–1930. Helsinki: SHS, 61–86.
- Haimila, Marjo (1998b). Venäläiset pakolaiset ja pakolaispolitiikan muotoutuminen Suomessa 1918–1921. Painamaton liseniaatintyö. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Halén, Harry (1999). Katsaus Suomessa toimineen venäläisen sotaväen etniseen koostumukseen. *Genos*, 70:1, 26–37, 66–67.
- Halén, Harry (2006). Viaporin upseereita ja sotilasvirkailijoita 1880–1918. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan aitta, 23. Helsinki: Tuohivirsu.
- Halén, Harry (2010). Sotakommunismista sotavankeuteen: Kronstadtin pakolaiset Suomessa. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 32. Helsinki: Tuohivirsu.
- Halén, Harry (2012). Turun–Ahvenanmaan saaristoasemalinjan varusväkeä 1906–1918. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 35. Helsinki: Tuohivirsu.
- Halén, Harry (2013a). Helsingin venäläisen Aleksanterin kimnaasin opettajia ja oppilaita 1870–1918. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 40. Helsinki: Tuohivirsu.
- Halén, Harry (2013b). Sotilas- ja siviilipakolaisia Venäjältä Lahden Hennalan sekä Hämeenlinnan eristysleireiltä 1920–21. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 39. Helsinki: Tuohivirsu.
- Halén, Harry (2017). Rokkalan eli Kosken ikkunalasitehdas 1788–1811 sekä Viipurin keisarillinen lasitehdas eli Rokkalan (Kosken) ja Kukkolan peilitehdas 1811–1860: Venäläis- ja saksalaisperäisiä työntekijöitä. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 45. Helsinki: Tuohivirsu, 120–133.
- Halila, Aimo (1974). Alfred Kordelin. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Halila, Aimo (1980). Opin teillä oppineita. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Halinen, Petri (2016). Kivikausi. Teoksessa Georg Haggren, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessmann, Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhais-historia kivikaudelta keskiajalle. Helsinki: Gaudeamus, 19–121.
- Hannula, Antti (1996/1997). Katkera paluu. Teoksessa Rozentäls-seuran vuosikirja 1996/1997. [Helsinki]: Rozentäls-seura, 112–114.
- Harjula, Mirko (2010). Itämeri 1914–1921. Itämeren laivastot maailmansodassa sekä Venäjän vallankumouksissa ja sisällissodassa. Helsinki: Books on Demand.
- Harviainen, Tapani (2001). Juutalaiset Suomessa. Teoksessa Tapani Harviainen & Karl-Johan Illman. Juutalainen kulttuuri. 2. painos. Helsinki: Otava, 291–304.
- Havu, Sirkka (1996). Lettonica: Vanhan latvialaisen kirjallisuuden kokoelma Helsingin yliopiston kirjastossa. Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti, 2/1996, ei sivunumerointia.

- Heikkilä, Ritva (1991). Terijoen vuodenajat: Ollinpäässä kuultua, nähtyä, koettua. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Heikkilä, Ritva (toim., 2004). Terijoki: Kadotettu paratiisi. Helsinki: Tammi.
- Henrik (Heinrich) Bitte 1881–1965. Painettu prosyyri. Hotelli - ja ravintolamuseon hallussa.
- Hentilä, Seppo (2014). Työväenliike ja sota. *Työväentutkimus*, vol. 24, 4–11.
- Henttinen, Annastiina (s.a.). Sortavalan, Käkisalmen ja luovutetun Karjalan maaseututajien valokuvaajia noin vuosina 1900–1940. Pdf-tiedosto, Suomen valokuva- taiteen museo. <https://www.valokuvataiteenmuseo.fi/images/stories/kuka-kuvasi/karjalan%20kuvaajat.pdf>, katsottu 29.10.2018.
- Hersalo, N. V. (1955). Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa: Muinaisen- tisydestä valtiolliseen riippumattomuuteen. Helsinki: Hata.
- Hovi, Kalervo (1994). Puolan historia. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hroch, Miroslav (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Translated by Ben Fowkes. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huurre, Matti (2000). 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. 6. painos. Helsingissä: Kuustan- nusosakeyhtiö Otava.
- Häkkinen, Antti (2000). "Oletteko Te se sama Kokki?" Johan Adolf Kockin elämänselitys. Teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.), Keulakuvia ja peränpitä- jii: Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 289–309.
- Häkkinen, Kaisa (1996). Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. Helsinki: Suoma- laisen Kirjallisuuden Seura.
- Hämynen, Tapio (2009). Kauppaneuvos Wasili Hosainoff. Kansallisbiografia. <https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/262>, luettu 26.10.2018.
- Hämäläinen, Vilho (1974). Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hämäläinen, Vilho (1983). Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutuskysymys maamme itsenäisyyden kaudella. Tampere: [Tampereen yliopisto].
- Jēkabsons, Ēriks & Valters Ščerbinskis (2003). Latvijās ārlietu dienesta darbinieki, 1918– 1991: Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Zinātne.
- Joustela, Kauko E. (1963). Suomen Venäjän-kauppa autonomiana ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Juntunen, Alpo (2017). Sveaborg: Helsingin suoja ja Pietarin etuvartio 1808–1918. Hel- sinki: Docendo.
- Kallatsa, Miika (2009). Suomen Saksalle luovuttamat sotavangit jatkosodan aikana. Li- sensiaatintutkimus. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kalleinen, Krsitiina (2004). Helsingin upseerisurmat maaliskuussa 1917. Teoksessa Lars Westerlund (toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–1922. Osa 1. Sotatapahtumat

- 1914–22. Valtioneuvoston kanslia julkaisusarja 1/2004. Helsinki: Valtioneuvosto, 149–183.
- Kallenautio, Jorma (1985). Suomi katsoi eteensä: Itsenäisen Suomen ulkopoliittikka 1917–1955. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Kallio, Angelika (2005). Huippumallin päiväkirja. Englanninkielisestä käsikirjoituksesta suomentanut Elina Pirinen. Hämeenlinna: Karisto.
- Kallio, Pekka (2006). Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110:1, 2–25.
- Karemaa, Outi (1998). Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: Venäläisviha Suomessa 1917–1923. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kārklis, Maruta, Līga Streips & Laimonis Streips (eds., 1974). The Latvians in America, 1640–1973: A Chronology & Fact Book. Compiled and edited by Maruta Kārklis, Līga Streips & Laimonis Streips. Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications.
- Karste-Liikanen, Greta (1968). Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Kansatieteellinen arkisto, 20. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Kasekamp, Andres (2013). Baltian historia. Suomentanut Irina Kyllönen. Tampere: Vastapaino.
- Kawabata, Maiko (2007). Virtuosity, the Violin, the Devil... What Really Made Paganini "Demonic"? *Current Musicology*, No. 83 (Spring 2007), 85–108.
- Kleinehs Hotell (1929). Teoksessa Finlands restauratörförening 1904–1929. Jubileumskrift. Helsingfors: Finlands restauratörförening, 117–120.
- Kokko, Heikki (s.a.). Murhenäytelmä Tampereella. Koskesta voimaa, vuosi 1906. <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/vuodet/1906/1906b.htm>, 24.10.2018.
- Konttinen, Riitta (1996). Boheemielämä: Venny Soldan-Brofeldtin taiteilijantie. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Koski, Heikki (2000). Rozentäls-seuran perustaminen. Teoksessa Rozentäls-seuran vuosikirja 2000. [Helsinki]: Rozentäls-seura, 5.
- Kotakallio, Juho (2010). Mary Louise Martin – kansainvälinen latvialainen vakooja. Teoksessa Rozentäls-seuran vuosikirja 2009. [Helsinki]: Rozentäls-seura, 24–32.
- Kotakallio, Juho (2014). "Kaikkialla läsnä oleva Lontoon Secret Service" – Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kujala, Antti (1984). Suomessa oleskelevat venäläiset vallankumoukselliset ja heidän vaikutuksensa 1890-luvun lopusta vuoteen 1905. Teoksessa Pauli Kurkinen (toim.), Venäläiset Suomessa 1809–1917. Historiallinen Arkisto 83. Helsinki: SHS, 311–326.
- Kujala, Antti (1987). Suomi vallankumouksen punaisena selustana. Teoksessa Lenin ja Suomi, osa 1. Helsinki: Opetusministeriö & Valtion painatuskeskus, 111–224.
- Kujala, Antti (1989). Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (2010). Kruunu, aateli ja talonpojat 1630–1713: Verot, vuokrat ja valtasuhteet. [Helsinki]: [Helsingin yliopiston julkaisuarkisto].

- Kuka kuvasi -hakemisto. Suomen valokuvataiteen museon digitaalinen hakemisto. <http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseo.fi/#hae>, luettu 29.10.2018.
- Kulonen, Ulla-Maija (2000). Kielen vuosituhannet. *Kielikello*, 33:1, 4–7.
- Kulonen, Ulla-Maija (2001). Etymologin älähdys. *Tieteessä tapahtuu*, 19:2, 47–49.
- Kuodyté, Dalia (2007). Tuntematon sota: Liettuan neuvostovastainen aseistettu vastarinta vuosina 1944–1953. [Suomennos Markus Aaltonen]. Seinäjoki: Veterator.
- Laar, Mart (1993). Unohdettu sota: Sissi- ja tiedustelusotaa Virossa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Vironkielisestä käsikirjoituksesta suomentanut Jouko Vanhanen. [Nastola]: FinnEpos.
- Laasonen, Pertti (1995). Johannes Gezelius vanhempi (1615–1690): Piispa ja kansanopetuksen uranuurtaja. Teoksessa Kansallisgalleria: Suuret suomalaiset. [1], Säätyyhteiskunnan Suomi (1150–1850). Toimituskunta Allan Tiitta et al. Toimitus Anssi Mäkinen et al. [Espoo]: Weilin + Göös, 66–75.
- Lagerspetz, Carita (1995). Musikerprivilegier i Åbo på 1800-talet. Pro gradu -avhandling i musikvetenskap. Åbo: Musikvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi.
- Lahtinen, Rauno & Anu Salminen (2018). Kakola: Vankilan tarina. Neljäs, uudistettu painos. Turku: Sammakko.
- Laitinen, Kari (2005). Suomalainen asevelvollisuus: Historiallinen kaari, kehitys ja kansallinen olemus. Teoksessa Kari Laitinen & Arto Nokkala, Suomalainen asevelvollisuus: Historiaa, haasteita ja tulevaisuutta. Puolustusministeriön julkaisuja 1/2005. Helsinki: Puolustusministeriö, 1–118.
- Lampén, Ernst (1935). Kleinehs Hotell. Ett kåserande eftermäle av huvudstadens äldsta hotell! Hotelli-Ravintola-Kahvilalehti. N:o 3, 12–14.
- Lāms, Ojārs (2005). Katsaus Latvian kirjallisuuden historiaan. Latvian kielestä suomentanut Riikka Pirttikangas. Teoksessa Marjo Mela & Lembit Vaba (toim.), Latvian historiaa ja kulttuuria. [Helsinki]: Rozentāls-seura, 330–378.
- Lappalainen, Seija (2006). Musiikkia yli muurien. Teoksessa Liisa Eerikäinen et al., Viaporista Suomenlinnaksi. Helsinki: Multikustannus, 104–108.
- Latvijas padomju enciklopēdija (1982). 2. sējums, Bi – Dža. Riga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- Leinonen, Marja (2011). Latvialaisia poliittisia pakolaisia Suomessa v. 1906–1907. Teoksessa Rozentāls-seuran vuosikirja 2010–2011. [Helsinki]: Rozentāls-seura, 37–55.
- Leitzinger, Antero (2008a). Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972. Helsinki: East-West Books.
- Leitzinger, Antero (2008b). Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972. Helsinki: East-West Books.
- Loima, Jyrki (2004). Raudun taistelu ja venäläiset vuonna 1918. Teoksessa Lars Westerlund (toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–1922. Osa 2.1. Sotatapahtumat 1918–22. Valtioneuvoston kanslia julkaisusarja 2/2004. Helsinki: Valtioneuvosto, 249–269.
- Luntinen, Pertti (1997). The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

- Luntinen, Pertti (2008). *Sota Venäjällä, Venäjä sodassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Luukkanen, Arto (2007). Smilga, Ivar. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– (viitattu 4.10.2018).
- Lähtenmäki, Maria (2009). *Maailmojen rajalla: Kannaksen reunamaa ja poliittiset murteumat 1911–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manning, Susan (2006). *Ecstasy and the Demon: The Dances of Mary Wigman. With a New Introduction*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Martikainen, Tuomas, Matti Saari & Jouni Korkiasaari (2013). *Kansainväliset muutto- liikkeet ja Suomi*. Teoksessa Tuomas Martikainen, Pasi Saukkonen & Minna Säävälä (toim.), *Muuttajat: Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus, 23–54.
- Mattila, Markku (2015). *Siirtolaisia ja kausityöläisiä: Sundsvallin alueen pohjalainen työvoima 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Teoksessa Markku Mattila (toim.), *Aina liikkeessä: Liikkuvainen Pohjanmaa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 50–86.
- Mela, Marjo (1997). *Latvian historia*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Mela, Marjo (2005a). *Latvian historiaa 1200–1944*. Teoksessa Marjo Mela & Lembit Vaba (toim.), *Latvian historiaa ja kulttuuria*. Helsinki: Rozentäls-seura, 64–95.
- Mela, Marjo (2005b). *Latvian vähemmistöt*. Teoksessa Marjo Mela & Lembit Vaba (toim.), *Latvian historiaa ja kulttuuria*. Helsinki: Rozentäls-seura, 380–404.
- Mela, Marjo (2006). *Janis ja Elli Rozentälsin Suomi ja Latvia*. Helsinki: Rozentäls-seura.
- Mela, Marjo (2008a). *Latvian ja Suomen taloushistoriallisista suhteista*. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista*. Helsinki: Rozentäls-seura, 20–25.
- Mela, Marjo (2008b) *Latvian ja Suomen väliset ystävyysyhdistykset*. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista*. Helsinki: Rozentäls-seura, 26–29.
- Myllyntaus, Timo (1980). *Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1890–1860*. Teoksessa *Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 333–366.
- Neovius, Ad. (1898). III Osasto. *Valtion ja yksityisten yhdistysten palveluksessa olevia pappismiehiä*. Teoksessa Ad. Neovius, *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli*. Kuopio: Tekijän kustannuksella.
- Nieminen, Jarmo (2015). *Santahaminaan haudatut venäläiset*. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa: Sotasurmat 1917–1918*. Helsinki: Gummerus, 498–500.
- Nieminen, Jarmo (2017). *Viaporin kapina*. Helsinki: Into Kustannus Oy.
- Niitemaa, Vilho & Kalervo Hovi (1991), *Baltian historia. 2. täydennetty painos*. Helsinki: Tammi.
- Nurmio, Heikki, Timo Kallioniemi & Antti Juutilainen (1988). *Karjalan armeijan painopistesuunnan joukkojen hyökkäys Laatokan rantaan ja Tuulosjoelle*. Teoksessa *Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto (toim.), Jatkosodan historia 1: Tal-*

- visodasta jatkosotaan — Sota alkaa. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 239–287.
- Nurmio, Heikki, Timo Kallioniemi & Antti Juutilainen (1989). VII ja I armeijakunta valtaavat Laatokan luoteisrannikon. Teoksessa Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto (toim.), *Jatkosodan historia 2: Hyökkäys Itä-Karjalaan ja Karjalan kannakselle*. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 13–37.
- Nygård, Toivo (1978). *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen: Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Nyström, Samu (2013). *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta: Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Närhi, Matti (1984). *Venäläiset joukot Suomessa autonomian aikana*. Teoksessa Pauli Kurkinen (toim.), *Venäläiset Suomessa 1809–1917*. Historiallinen Arkisto 83. Helsinki: SHS, 161–174.
- Perko, Touko (2018) *Haastaja Saksasta 1918: von der Goltz ja Mannerheim*. Jyväskylä: Docendo.
- Pitkänen, Kari (2007). *Suomen väestön historialliset kehityslinjat*. Teoksessa Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola, Kari Pitkänen, Marika Jalovaara, Elina Mäenpää, Anne Ruokolainen, Markku Ryyänen & Ismo Söderling (toim.), *Suomen väestö. 2., uudistettu laitos*. Helsinki: Gaudeamus, 41–75.
- Polvinen, Tuomo (1967). *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920: I helmikuu 1917–toukokuu 1918*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Purs, Aldis & Andrejs Plakans (2017). *Historical Dictionary of Latvia*. Third Edition. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Pyykönen, Liisa (1969). *Terijoki venäläisenä huvila-asutusalueena*. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Raevuori, Antero (2018). *Saarrettu kaupunki: Tampere ja Mannerheim 1918*. Jyväskylä: Docendo.
- Rajala, Juha (2004). *Kurittajia ja puukkosankareita: Väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rasila, Viljo (1982). *Kauppa ja rahaliikenne*. Teoksessa *Suomen taloushistoria II: Teollistuva Suomi*. Toimittaneet Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 89–113.
- Rautala, Ari (2002). *Itä-Karjalan valtaus 1941*. Jyväskylä: Gummerus.
- Rautkallio, Hannu (1985). *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto: Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset*. Espoo: Weilin+Göös.
- Rehtorin kertomukset 1914–1917. Teoksessa *Kertomus Suomen Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston toiminnasta 1914/1917*. Helsinki: [Suomen Keisarillinen Aleksanterin-yliopisto].
- Relander, E. J. (1948). *Tschokken verinäytelmä Tampereella v. 1906*. Tammerkoski, 11:3, 68–73.

- Rislakki, Jukka (1991). Hengitimme Suomen kautta. Teoksessa Marja Niiniluoto et al., Suomi, suuriruhtinaanmaa. Helsinki: Tammi, 181–210.
- Rislakki, Jukka (2003). Edgar Vaalgamaa. Helsingin Sanomat 20.12.2003. <https://www.hs.fi/muistot/art-2000002625030.html>, lettu 31.10.2018.
- Rislakki, Jukka (2005). Latvian kohtalonvuodet: Krišjānis Berķiksen ja Hilma Lehtosen tarina. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rislakki, Jukka (2008) Kaunis Irene ja miehet: Riiattaren uskomaton elämä. Teoksessa Marjo Mela (toim.), Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista. Helsinki: Rozentäls-seura, 107–113.
- Ruuth, J. W. & Erkki Kuujo (1975). Viipurin kaupungin historia, III osa: Vuodet 1710–1812. [Helsinki]: Torkkelin Säätiö.
- Ruuth, Martti (1929). Gezelius, Juhana. Teoksessa Kansallinen elämäkerrasto, II osa (F–I). Toimittanut Suomen Historiallisen Seuran valitsema toimitus Kaarlo Blomstedt et al. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 214–222.
- Ryti-Erkinheimo, Hanna-Liisa (1998). Gerda Rytin elämäkerta, I. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Ryti-Erkinheimo, Hanna-Liisa (2006). Gerda Ryti. Suomen Kansallisbibliografia, osa 8: von Qvanten–Sillanpää. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 448–450.
- Rönnqvist, Ronny (2016). Viaporin sotasatama ja keisarillisen Venäjän Itämeren laivasto 1914–1918. Teoksessa Ove Enqvist & Johanna Pakola (toim.), Suomenlahti Pietarin suojana. Jyväskylä: Docendo, 143–160.
- Salo, Unto (2003). Suomen ja Hämeen synty. *Suomen museo 2003*, 5–58.
- Salomaa, Erkki (1965). Viaporin kapina: 60 tuntia vallankumousta. Helsinki: Kansankulttuuri Oy.
- Salomaa, Markku (2006). Vilho Pentikäinen. Suomen Kansallisbibliografia, osa 7: Negri–Pöysti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 627–629.
- Sarkanen, J. (1958). Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia III: 1870–1939. Teoksessa Käkisalmen historia: Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan vaiheita. Lahti: Käki-säätiö, 385–901.
- Sarlin, Unio, Henrik Degerman & Kari Talvitie (1990). Suomen konsulikunta. 2, 1917–1990. Espoo: Tietoteos.
- Ščerbinskis, Valters (2002). Somija Latvijas ārpolitika 1918–1940. Julkaisematon väitöskirja. Riga: [Latvijas Universitate]. http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31389/Scerbinskis_V_Somija_Latvijas_arpolitika_2002.pdf?sequence=1.
- Schadewitz, Arja (2011). Valtiotieteiden maisteri Johan Rosenberg. Helsingin Sanomat 22.4.2011. <https://www.hs.fi/ihmiset/art-2000004802277.html>, katsottu 24.10.2018.
- Schybergson, Per (1980). Ulkomaankaupan kehitys. Teoksessa Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 451–458.
- Sedergren, Jari & Ilkka Kippola (2009). Dokumentin ytimessä: Suomalaisen dokumentti- ja lyhytelokuvan historia 1904–1944. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Seeberg-Elverfeldt, Roland (1977). *Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. Zeitschrift für Ostforschung*, 26:4, 651–670.
- Semanis, Einars (2008). Latvian ja Suomen suhteet EU-aikana. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista*. Helsinki: Rozentäls-seura, 165–195.
- Seppinen, Jukka (2006). *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991: Strategia ja toiminta*. Helsinki: Ajatus.
- Seppälä, Raimo (1979). *Grand Hotel Tammer 1929–1979: Puoli vuosisataa tamperelaista ravintolakulttuuria*. [Tampere]: [Grand Hotel Tammer].
- Shanin, Teodor (1986). *Russia, 1905–07: Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century, Volume 2*. Basingstoke and London: MacMillan.
- Silvanto, Reino (1927). *Latvia ja sen talous*. Helsinki: Otava.
- Šneidere, Irēne (2007). Latvian liittäminen Neuvostoliittoon 1940–1941. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Miehitetty Latvia*. Helsinki: Rozentäls-seura, 9–33.
- Šneidere, Irēne (2008). Neuvosto-Latvia ja Suomi: Valvottua tuttavuutta. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista*. Helsinki: Rozentäls-seura, 87–106.
- Šteimanis, Josifs (2002). *History of Latvian Jews*. Translated by Helena Belova. Edited by Edward Anders. New York: Columbia University Press.
- Suhonen, Seppo (2008). Liiviläisten historiaa. Teoksessa Marjo Mela (toim.), *Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista*. Helsinki: Rozentäls-seura, 114–136.
- Suni, Annikki (2002). Fedja ystävämme. Teoksessa Sakari Toiviainen (toim.), *Tulio: Levottoman veren antologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 159–165.
- Suolahti, Ida (2017). *Yhteiset sotavangit: Suomen ja Saksan vankiluovutukset jatkosodassa*. Helsinki: Gummerus.
- Suomela, Julitta (2001). Rajantakainen Venäjä: Venäläisten emigranttien aatteelliset ja poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomalehdissä 1918–1940. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Suomen Sotahistoriallinen Seura ry (2018). *Lonkoinlahti Mantsinsaari Salmi*. <https://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/1201>, luettu 11.10.2018.
- Suomi, Juhani (2002). *Vuoroin vieraissa: Suomen Tasavallan presidentit matkalla ja isäntinä ennen toista maailmansotaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suominen, Elina (1979). *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn: Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. Porvoo & Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Sykkö, Sami (2008). *Sisäänkäyntejä ainutlaatuisiin suomalaisiin koteihin, huoneisiin ja huviloihin*. Helsinki: HS Kirjat.
- Sykkö, Sami (2014). *Avaimia ajattomiin suomalaisiin sisustuksiin*. Helsinki: Gummerus.
- Talonen, Jouko (2005). Latvian kirkolliset vaiheet. Teoksessa Marjo Mela & Lembit Vaba (toim.), *Latvian historiaa ja kulttuuria*. Helsinki: Rozentäls-seura, 134–173.
- Tarkka, Jukka (2010). *Max Jakobson: Kylmän sodan diplomaatti*. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.

- Tigerstedt, Örnulf (1943). Vastavakoilu iskee: Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1919–1939. Suomentanut Urho Raekallio. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Tjapugin, Gisela M. (2006). Viaporin asukkaat venäläisellä kaudella 1808–1918. Suomenos Arja Pullinen. Teoksessa Liisa Eerikäinen et al., Viaporista Suomenlinnaksi. Helsinki: Multikustannus, 135–142.
- Toiviainen, Sakari (2002). Tuntematon Tulio? Teoksessa Sakari Toiviainen (toim.), Tulio: Levottoman veren antologia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–21.
- Toiviainen, Sakari (toim., 2002). Tulio: Levottoman veren antologia. Tulio: Levottoman veren antologia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Torvinen, Taimi (1984). Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Helsinki: Otava.
- Torvinen, Taimi (1989). Kadimah: Suomen juutalaisten historia. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Treijls, Rihards (2003). Latvijās diplomāti un diplomāti (1918–1940). Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Tulio, Teuvo (2002). Elämäni ja elokuvani. Teoksessa Sakari Toiviainen, (toim.), Tulio: Levottoman veren antologia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 23–158.
- Tuokko, Kaino (2000). Rajalla rauhatonta. [Turku]: [K. Tuokko].
- Tuomikoski, Pekka (2013). Sensuroidut sotakirjoitukset. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Uola, Mikko (1999). ”Suomi sitoutuu hajottamaan ...”: Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen artiklan 21. perusteella. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vaalgamaa, Edgar (2001). Valkoisen hiekan kansa: Liiviläisten historiaa ja kulttuuria. Jälkisanat Valda Šuvcāne. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Vaherjoki-Honkala, Saara (2005). Latvian arkkitehtuuri ja kuvataiteet. Teoksessa Marjo Mela & Lembit Vaba (toim.), Latvian historiaa ja kulttuuria. Helsinki: Rozentāls-seura, 244–285.
- Vaherjoki-Honkala, Saara (2008). Latvian ja Suomen kulttuurisia yhteyksiä. Teoksessa Marjo Mela (toim.), Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista. [Helsinki]: Rozentāls-seura, 30–44.
- Vaherjoki-Honkala, Saara (2014). Unelma onnesta: Elli Rozentālen elämä kirjeitten ja kuvien valossa. Painamaton pro gradu-työ. Kulttuurihistorian laitos. Turku: Turun yliopisto.
- Vahtola, Jouko (2003). Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vakkari, Susanna (2009). Arabian taiteilijat. Teoksessa Arabia: Keramiikka, taide, teollisuus. [Helsinki]: Designmuseum, 241–301.
- Van De Poel, Jan (2011). Solidarity without Borders? The Flemish Third World Solidarity Movement and Transnational Coalitions. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 89:3–4, 1381–1403.

- Vattula, Kaarina (toim., 1983). Suomen taloushistoria III: Historiallinen tilasto. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Wennerström, Ludvig Alexander (1885). Tilastollinen ja biografillinen Suomen evankelis-lutherilaisten seurakuntain ja papiston matrikkeli: Piispa A. J. Hornborg vainajan v. 1873 kirjoittaman matrikkelin mukaan. Porvoo: WSOY.
- Westerlund, Lars (2004a). Aseistariisunta tähtäsi venäläisten aseiden ja tavarain hetkelliseen käyttöön. Teoksessa Lars Westerlund (toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–1922. Osa 2.1. Sotatapahtumat 1918–22. Valtioneuvoston kanslia julkaisusarja 2/2004. Helsinki: Valtioneuvosto, 175–188.
- Westerlund, Lars (2004b). Mäntyharjun venäläis- ja lättiläissurmat. Teoksessa Lars Westerlund (toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–1922. Osa 2.1. Sotatapahtumat 1918–22. Valtioneuvoston kanslia julkaisusarja 2/2004. Helsinki: Valtioneuvosto, 231–233.
- Westerlund, Lars (2011). Itsetehostuksesta nöyryyteen: Suomensaksalaiset 1933–46. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Westwood, J. N. (1986). Russia Against Japan, 1904–05: A New Look at the Russo-Japanese War. Albany: State University of New York Press.
- Wessman, Erkki, Pertti Huusari & Veikko Lintinen (2004). Kronstadtin kapina 1921 ja sen perilliset Suomessa. [Tampere]: Pilot -kustannus Oy.
- Virrankoski, Pentti (1975). Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Volodarsky, Boris (2015). Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov. Oxford: Oxford University Press.
- Vuorela Juha (2012). Entinen juutalainen Snappertunassa. <https://juhansuku.blogspot.com/2012/05/entinen-juutalainen-snappertunassa.html>, luettu 29.10.2018.
- Väliahho, Kalevi (1997). Laatokan puolustajat Karjalaan. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Zetterberg, Seppo (1990). Latvian ja Liettuan historiaa. Teoksessa Urpo Vento (toim.), Dainojen henki: Latvian ja Liettuan kirjallisuudesta ja kulttuurista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–54.
- Zetterberg, Seppo (2013). Kulttuuria ja kumouspuuhia: Helsingin virolaisyhteisö 1900-luvun alussa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Žigure, Anna (2017). Graniittisen maan jalo kansa: Suomi ja suomalaiset latvialaisissa lehdissä 1822–1945. Loimaa: Kustannus HD.
- Žvinklis, Arturs, "Keskinäisen myötätuntomme himmentymätön kirkkaus": Näkökulma Latvian ja Suomen suhteisiin vuosina 1919–1939. Teoksessa Marjo Mela (toim.), Välähdyksiä Latvian ja Suomen suhteista. Helsinki: Rozentāls-seura, 60–86.

III HAASTATTELUT

Ellei toisin mainita on kaikkia ihmisiä haastateltu heidän sukulaisistaan. Kaikki haastattelut on tehnyt Marjo Mela.

Alanne, Irma-Iris, 31.10.2014.

Jaari, Ralph, 7.1.2016.

Kajanus, Johanna, 4.11.2013.

Kanervo, Marja, 7.1.2015.

Kantor, Dan, Helsingin juutalaisen seurakunnan toiminnanjohtaja, 20.1.2013.

Klinge, Erik, 25.11.2013.

Leffkowitzsch, Jutta, 5.5.2015.

Maamaja, Emma, 31.10.2014.

Rewell, Ylva, 1.11.2013.

Rosenberg, Thomas, 24.10.2013.

Österman, Brita, 19.11.2013.

LIITE. Vuonna 1921 Kronstadtista Suomeen paenneet latvialaiset.

Seuraavat ihmiset on tunnistettu latvialaisiksi Harry Halénin matrikkelista, joka käsittelee Kronstadtista Suomeen tulleita pakolaisia. Kaikista matrikkelin henkilöistä ei ole olemassa yhteneviä tietoja. Osa näistä latvialaisista on syntynyt Pietarin ja Novgorodin latvialaisten lapsina. Tuolloisen Vitebkin kuvernementin nykyisen Latvian puoleisessa osassa eli Latgalessa syntyneistä on usein ilmoitettu, että he ovat latvialaisia ja heidät on otettu mukaan tähän latvialaisten luetteloon. Nimien kirjoitusasut ovat Halénin matrikkelissa käytettyjen muotojen mukaisia.

Aleksandrov, Ivan Aleksandrovitš 1891, latvialainen, Vitebskin kuvernementti, Ljutsinin uj. Bolotovakin vol.

Aleksejev, Ivan Andrejevitš 1888 Vitebskin kuvernementti, Ljutsinin uj. Mihailovon vol. Ammatiltaan hän oli maamies.

Anuškins, Aleksejs 1894 Vitebskin kuvernementtui, Ljutsinin uj. Marienhausenin vol. Lähti Latviaan 1.7.1921.

Assarits, Janis 1892/93 Liivinmaan kuvernementti Cēsisin uj. Mārcienan vol. kartanon Dreiman. Ammatiltaan hän oli peltiseppä.

Baulin, Aleksandr Vasiljevitš 1892/3 Vitebskin kuvernementti, Režitsa, Latvian kansalainen. Siirtyi Neuvostoliittoon 21.7.1923.

Boikovs, Wladimirs, (Boikov Valdimir Dmitrijevitš) 1900 Vitebskin kuvernementti, Ljutsinin uj. Mihailovon vol., suutari/maamies. Siirtyi Latviaan 1.7.1921.

Darsin, August Jurjevitš 26.7. 1903 Kuurinmaan kuvernementti. Jäi Suomeen asumaan ja muutti Käkisalmeen.

Dudarev, Jegor Jegoro-/Jefimovitš 23.4. 1896 Pietari. Hänen kotipaikkansa oli kuitenkin Vitebskin kuvernementissa Ljutsinin uj. Ammatiltaan hän oli maamies. Jäi Suomeen ja muutti Käkisalmeen, jossa työskenteli ensin Hosainoffin sahalla ja sen jälkeen Waldhofin tehtailla. Avioitui Lempi Koposen synt. 18.5.1903 kanssa.

Dzerens, Adolf Abramovitš 1893 Vitebskin kuvernementti Dvnskin uj. Jašmuižan vol. Karkasi Inon leiriltä 21.4.1921.

Elsbergs, Karlis 1898 Kuurinmaan kuvernementti Grobinin uj. Niederbartau, radiosähköttäjä. Lähti 1.7.1921 Latviaan.

Gaile, Martin Andrejevitš 1890 Kuurinmaan kuvernementti Friedrichstadtin uj. Dubenan vol. Ammatiltaan hän oli 1. lk konemies-aliupseeri, viilari.

Gailis, Donat Stanislavovitš 889 Vitebskin kuvernementti Ljutsinin uj. Zvirgzden vol. Latvian lähetystö on kirjelmöinyt hänen tapauksestaan 4.3.1922.

Gorski-Titov, Dmitri 1892 Liepāja, Latvian kansalainen

Greese (Greza) Janis Karlovitš 1893/4 Liivinmaan kuvernementti Riian uj. Ikšķilen vol. Ammatiltaan viilari. Lähti Latviaan 1.7.1921.

Grigorijev, Ivan Grigorjevitš 1897 Pihkovan kuvernementti Ostrovin uj, Gribulin vol. Latvian kansalainen. Latvian lähetystö on kirjelmöinyt hänen asiassaan.

Griškevitš, Vasili Konstantinovitš 1896 Grodnon kuvernementti, puolainen, mutta Latvian kansalainen. Työskenteli moottorimiehenä linjalaiva Petropavlovskissa. Hän oli ammatiltaan sorvari. Lähti Puolaan 1921. 1898 Vitebskin kuvernementti

Grozmov, Kirill Ivanovitš 1900 Vitebskin kuvernementti Režitsan uj. Rozentovan vol. Ammatiltaan hän oli maamies.

Igaun, Anton Jakovlevitš 1877/81 Vitebskin kuvernementti Ljutsinin uj. Kārsava. Hän oli ammatiltaan kalastaja. Hän lähti Neuvostoliittoon 21.7.1923.

Ivanov, Afanasi Pavlovitš 1894 Riika. Ammatiltaan hän oli kattilaseppä.

Kalinin, Pavel Kallinovitš 1895 Pihkovan kuvernementti, Latvian kansalainen. Lähti 14.3.1921 Latviaan.

Kuznetsov, Vladimir Feofanovits 1895 Riika. Ammatiltaan hän oli peltiseppä/viilari.

Laizin, Adam Matvejevitš 1896 Vitebskin kuvernementti Režitsan uj. Rosenmuižan vol. Ammatiltaan hän oli maamies.

Languš, Vladislav Ignatjevitš 1897 Liivinmaan kuvernementti Riian uj. sotamies. Ammatiltaan hän oli maamies ja makkaramestari. Anoi pääsyä Latviaan.

Leštšinski, Boleslav Frantsevitš 1898 Vitebskin kuvernementti Ljutsin uj. Everemuižan vol. Ammatiltaan hän oli maamies.

Losevs, Aleksejs 1897 Vitebskin kuvernementti Režitsan uj. Sakstagalsin vol. Ammatiltaan hän oli matruusi ja puuseppä. Lähti Latviaan 1.7.1921. Listattu myös Neuvosto-Venäjälle lähteväksi 21.5.1921.

Mengel, Pavel Eduardovitš 1894/95 Liivinmaan kuvernementti, Cēsisin uj. Karlsruhen vol. Latvian kansalainen.

Mihelsons, Woldemars Indrikovitš 1897 Valkan uj. Ērgemen vol Palsmane. Ammatiltaan hän oli maamies. Lähti Latviaan 1.7.1921.

Munkewitz, Andrejas Avgustovitš 1892 Kuurinmaan kuvernementti Ventspils. Ammatiltaan hän oli meriupseeri. Anoi pääsyä Latvian Ventspilsiin.

Munkewitz, Anna Juganovna (Dmitrijevna) 1899/1900 Kuurinmaan kuvernementti Ventspils/Novgorodin latvialainen siirtokunta. Oli edellisen vaimo ja anoi pääsyä Latvian Ventspilsiin.

Pluš, Eduard Stanislavovits 1896 Vitebskin kuvernementti Ljutsinin Uj. Domopoljen vol. Ammatiltaan hän oli maamies.

Porganov, Ivan Vitebskin kuvernementti Ljutsinin ul.

Pserin, Adome, Dvinan uj.

Pukše, Georg Martynovitš 1900 Liivinmaan kuvernementti Riian uj. Boldera. Lähti Latviaan toukokuussa 1921.

Rassa, Voldemar (Vladimir Petrovitš) 1901 Latvian Alevig, opiskelija, päällystää. Latviaan 11.5.1921.

Reinhold, Artur Juljevitš 1901 Riika, kk-ups, konttoristi. Lähti Latviaan elokuussa 1921 ja siellä hän toimin Turkinsaaren leiriläisten postilaatikkona.

Rozenbergs, Richards Juhanovitš 1900 Riika. Hän oli ammatiltaan maamies.

Rozenbergs, Teodor Janovitš 1888 Kuurinmaan kuvernementti Ventspilsin uj. Dondagen. Hän oli matruusi, konemies ja puhelinmies.

Rozmyslovs, Janis 1896 Vitebskin kuvernementti Ljutsinin uj. Istrin/Mariehausenin vol. Hän oli ammatiltaan maamies.

Sacharjevs, Janis. 1899, Vitebskin kuvernementti Ljutsinin uj. Mihailovan/Evermuižan vol. Ammatiltaan hän oli maamies. Lähti 1.7.1921 Latviaan.

Špynjov- (-Lopatin), Juri/Georgi/Yrjö Vladimirovitš 1920 Novgorod. Vladimir ja Jelena Š:n poika. Muutti vanhempineen Käkisalmeen. Kävi Kannaksen ammattikoulun.

Špynjov- (-Lopatin), Vladimir Nikolajevitš 1895 Novgorod (latvialainen) alikapteeni, sähköasentaja, rautatiepalvelun kirjanpitäjä. Muutti Käkisalmeen.

Špynjov- (-Lopatina), Jelena Vasiljevna 1896/8 Novgorod (latvialainen). Oli edellisen vaimo ja ammatiltaan konekirjoittaja. Muutti miehensä ja poikansa kanssa Käkisalmeen.

Übert, Georgi Ansovitš 1899 Kuurinmaan kuvernementti Tukumsin uj. Talsin vol. Ammatiltaan hän oli maamies ja oppilas. Lähti Neuvosto-Venäjälle 22.6.1921.

Vesinski, Borislav, Vitebskin kuvernementti, Ljutsinin uj, latvialainen.

Vitin, Ivan Ivanovitš 1899 Liivinmaan kuvernementti, latvialainen. Ammatiltaan hän oli maamies, miinamies ja autonkuljettaja. Lähti Neuvostoliittoon 6.10.1923.

Wensaus, Ernets Karlovitš 1897, Kuurinmaan kuvernementti, Aizputen uj. Kazdangan vol. Ammatiltaan hän oli maamies. Lähti Latviaan 1.7.1921.

Zenov, Jevgeni Andrejevitš 1874/76 Pietari, latvialainen. Hän oli ammatiltaan tykistön eversti. Hän anoi Latvian kansalaisuutta

LÄHDE: Halén, Harry (2010). Sotakommunismista sotavankeuteen: Kronstadtin paikolaiset Suomessa. Koonnut ja toimittanut Harry Halén. Unholan Aitta, 32. Helsinki: Tuohivirsu.

Marjo Mela & Markku Mattila

LATVIALAISET SUOMESSA

Nyky-Suomen ja Latvian alueet ovat hyvin pitkään olleet kosketuksissa toistensa kanssa. Kosketus on aikojen saatossa voimakkuudeltaan vaihdellut, mutta se ei ole koskaan tyystin katkennut. Ollessaan nyt Euroopan unionissa molemmat kansakunnat ovat taas osa yhtä suurempaa poliittista kokonaisuutta, kuten asia oli myös Ruotsin suurvaltakaudella ja Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan aikana. Nykyisellään Suomessa asuu noin pari tuhatta latvialaista.

Kirja jakaantuu kahteen osaan. Osassa I luodaan yleiskuva Suomen ja Latvian suhteisiin halki aikojen. Osa II käsittelee Suomessa asuneiden latvialaisten historiaa pieninä tarinoina ennen kaikkea henkilökuvien kautta. Teos valottaa latvialaisia ja latvialaisuutta Suomessa kahdella tasolla: suurten tapahtumien ylätasolla ja toisaalta yksityisten ihmisten kokemuksen ja elämäntarinoiden tasolla.

**MIGRATIONS-
INSTITUTET**

JULKAISUJA 25

ISBN 978-952-7167-71-7 (nid.)

ISBN 978-952-7167-72-4 (pdf)

ISSN 2343-3507 (painettu)

ISSN 2343-3515 (verkkojulkaisu)

www.migrationinstitute.fi